

СУЧАСНІСТЬ

Е. Андiевська: Крива з базарiв страшного суду — В. Державин: Афоризми — М. Нечитайло-Андриiнко: Сальон мадам Т. — В. Безрудько: Нейтрино залишається в серцi — С. Чорниш: Божественнi пастки — А. Карий: Постачання й обслуговування населення України — К. Митрович: Чи генерал де Голль відкриє залiзну завісу? — Б. Осадчук: Югославія зблизька й здалека — Д. Соловей: Нацiональне питання в ленинськiй теорiї i практицi — Б. Винар: Матерiяли до iсторiї економiчних дослiдiв на емиграцiї — Критика i бiблiографiя

10 (70)

ЖОВТЕНЬ 1966

Кубійович Володимир, Маркусь Василь:		
Дві енциклопедії, стор. 146	3,80	1,00
* * *		
Легенда і дійсність, збірка статей (в укр., рос., англ. мовах), стор. 80	2,50	0,75
Маркусь Василь, Пеленський Ярослав:		
Питання національної політики в СРСР, стор. 110	2,50	0,75
Мосендз Леонид:		
Волинський рік, поема, стор. 80	0,50	0,15
Петров Віктор:		
Українські культурні діячі УРСР 1920-1940, стор. 80	2,50	0,75
* * *		
Позиції українського визвольного руху (передрук підпільних статей), стор. 140	0,50	0,20
Полтава Леонид:		
У вишневій країні, новелі, стор. 40	0,50	0,20
Приходько Віктор:		
Під сонцем Поділля, спогади, стор. 158	1,00	0,25
Рахманний Роман:		
Кров і чорнило, стор. 140	2,50	0,75
Ребет Лев:		
Формування української нації, стор. 60	0,50	0,15
* * *		
Самостійність, орган УГВР (передрук підпільного видання), стор. 188	0,50	0,20
Симоненко Василь:		
Берег чекань, стор. 224	10,00	2,50
Соловей Дмитро:		
Політика ЦК КПРС у плануванні розвитку та промислових кадрів на Україні, стор. 108	2,50	0,75
Соловей Дмитро:		
Українська наука в колоніальних путях, стор. 276	5,00	1,50
* * *		
Спомини чотогого Островерха, стор. 168, (III)	2,00	0,50
Франко Іван:		
Про соціалізм і марксизм, стор. 260	10,00	2,50
Хрін Степан:		
Зимом в бункрі, (спогади-хроніка), стор. 142	2,00	0,50
Хрін Степан:		
Крізь сміх заліза (спогади), стор. 160	2,00	0,50
Чапленко Василь:		
Чорноморці, т. I, стор. 192	0,50	0,20
Шерех Юрій:		
Не для дітей, стор. 416	14,00	3,95
Шерех Юрій:		
Прощання з учора, стор. 52	0,50	0,20

Замовлення слати на адреси:

„Prolog“ Inc.
875 West End Ave, Apt. 14 b
New York, N. Y. 10025
U S A

„Sucasnist“
8000 München 2
Karlspl. 8/III
Bundesrepublik Deutschland

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

10 (70)

ЖОВТЕНЬ 1966

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

Видає: Українське товариство закордонних студій

Редакція:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Роман Рахманний, Дарія Ребет, Володимир Стахів.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених
та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der
Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ЕММА АНДІЄВСЬКА: КРИВА З БАЗАРІВ СТРАШНОГО СУДУ

(Поєма)

Все верещало, в дудки дмухало,
Вздовж помислів клубками їхало —
Крізь люстри нюху мчали віхоли:
Являли суть речей уперше —
Свідомість — глибше, зором — ширше.
Підперши небо, коні в лялечках
Глухих віків на слух віддалені
(Щоб відстанню, щоб нероздільно).
Крізь ребра дріжджі гнало дошками
(Вганяло й красвид в задишку) —
Зникали втілення невдалі,
І тільки де-не-де, мов спалах.
Дощило каганці додолу —
Невмістний зміст предмети дужав;
Підводились живі й задушені,
Повітря тисли, тістом довшали, —
І підступом (о, поступ дужих!)
Ішов Язик, чавив підошвами
Тіла — сферичні і поздовжні,
І подушками водяними
Слідом сліди, щоб не здувало.
Ішов Язик, як простирало
Надрубане, що все стирало.
Текло і хряскало від стулок:
У п'їтмі ляпало, листало,
Ніяк не обернувшись сталим. —
Частини світу проростали.
Де сутністю подобу змило, —
Розбризкавши сиру палітру, —
Мов кишку, бульбашками вітер
Напхали: «Хай озоном зветься
Все те, що в чвал, несамовите,

В тісних подобах зимувати
Це тільки плач і сумовитість». —
І вже нуртом, як оком, видно:
Де мороку драглисте тіло
Над головами просвистіло
Й людей — в копиці, лунки, яруси, —
М'ясисті грому парасолі
В уламках світла порозсілись,
В крохмальних крилах крихти ересі:
«Час круглий, все було майбутнім,
Минуле має ще відбутися!» —
І вже не наздогнати дива.
В човні без дна пливають рибалки —
Із рота вермишеллю далеч
На той бік в невагоме давить:
«Через білок подать рукою!»
Та біль, як безвість, непокоїть —
І немоці, і неприкаяні.
Маленьких кривд худюці каїни
За ворохом очей зникають:
Ведуть видовища з водоймиц —
Чавунні двиготять обійми
(З крил сіють присок поводища:
Подвійним жалом сутність диха),
Над вухом вибивають днище:
Ніч. Краєвид лежить без денця,
З нутра — гуртом і поодинокі
Кіннотники і піхотинці.
Хитаються і в русі худнуть,
Їх тістом вгору підпихають,
Де язики тріпочуть сходів
До невагомих жител, сходин —
В своє продовження відходять.
Накривши місяць осокою,
Рибалки в мозок просякають
(Так в тишу каня крапле з даху):
«Через білок подать рукою!
Пожежа в кожному крені криється,
Не човен — суть, у вусі — крильця»...
На повний зріст з усіх закрутин
Виводять воском плинну скруту:
«Підшкірний зміст речей відкрито —
Кістяк трави, що все віщує,
Тваринний дух, що в снах ночує,
Тваринний віддих форми булки
На хідниках століть забулий,

Що вглиб росте, весь мочка, диха
З-під ліктя розвилками лихо,
Залякуючи слабодухих:
«Хоч в оці прорубай продуховину!
Хай з ока пуголовки, в плазму
Хай звук, щоб тільки відсвіт пізній!»
Спочили. В існуванні павза
Осіньні травників і спізнень.
Червоне ллють. Усюдисуще
Бородавками грому в пуцу
Спускається, де всі трепещуть,
Чекаючи земних очищень.
Скрізь тільки шелести: «Невчасно!»
Та часом шугоне удод:
«Вогнених порхавок ведуть
Гієратичні з'яви-числа,
Рятуйтеся!» — І духа паца
В каменоломнях серця свище —
Підважує жувальне диво,
Що спиною, як ротом, дивиться
І кінські лялечки видовжує,
Усіх речей кінці віддавши.
Вздовж слуху тельбухи лежать. —
Крізь Суд Страшний іде межа.
Волають мертві: «Поможіть,
Живі в повітрі, як нождак,
Їм прощено, а ми — нужду!»
Кістяк виводять із ожин,
І він, як полум'я, біжить.
Крізь Суд Страшний іде межа,
Де ніч. Сторожа в гаражах
Приймає піших городян,
Частуючи їх баклажанами
(Думки їх, як стоніжки тіло,
Розносять ніжками світила).
Мов рибні пухирі, лежанки
В повітрі плавають. Пружинить,
Куди не стань. За карк жуки
Тримають віщувань цоку,
Що на весь обрій — й не вщуха:
Відкривши в потойбіччя льох,
Сидить і думає за двох...
Кістяк струмочком протіка
Через прихудлі хідники.
З кривої сутність пророста,
Зазнавши вимірних утрат

(На три легені ділять твердь).
В човні без дна пливе рукав
Й всепоглинальністю ляка,
От-от буття основу збурить —
Як лід, яйцеклітини бурі
В листках. Порони, баржі
Сторч в'язками людей, як спаржу
(Усе зробилось глибше, ширше).
Кістяк (невгвотні ягід поршні —
Дитинства вісь, де вухом чулим),
З рослинного звільнившись боргу
(Корчем по ямах з кіньми чаливсь),
Помчав зорю, — і світом вторгнень
По горло трав голосники.
Кістяк двигтять і не зника, —
Весь в слимаках, що простір сіють.
З хребців росте рулонне сійво.
Де було сонце — купка сіна.
Поземний зміст речей посунувсь,
І з хрустом покришки: «Насильство!» —
Сліпучого страшна озія
На всю свідомість лунко зяє.
Кістяк двигтять і не зникає.
Біжать йому із вух шляхи,
Він їх у скриньку запаха —
Болотяними табунами
Його в повітрі обминають:
«Минає все. Усе минає». —
Час круглий.

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН: АФОРИЗМИ

(1944-1954)

Мені не треба численних читачів. Мені досить кількох.
Мені досить одного. Мені досить ні одного.

Монтень

Добрість це різновид чемности. От чому діти такі безсердні.

Хто мені антипатичний, тому і я завжди антипатичний, проте не навпаки: незрідка виявляється, що симпатична мені особа ставиться до мене неприхильно. В цьому ніби криється якась логічна помилка.

Основна риса в характері кожної людини (отже і в моєму) є ницість. У цьому кожен може перекопатися з особистого досвіду, прийнявши ницість за основний атрибут свого я і переглянувши під цим кутом зору власну інтимну біографію: пребагато загадкового стає цілком зрозуміле.

Невірно, ніби людина не бачить своїх власних хиб; навпаки, саме тому, що вона болісно їх сприймає, але неспроможна усунути — вона з тим більшою ревністю переслідує ті самі хиби в своїх ближніх. Це дає їй свого роду моральну компенсацію.

Що тяжче (і напруженіше) вивчалось, тим міцніше затямилось. Тому всі методичні засоби, що полегшують запам'ятовування (включаючи й правописну реформу) — сумнівної вартости.

Війна (з її неодмінною картковою системою) — найліпший розповсюдник вегетаріанства, отже якоюсь мірою і пацифізму.

Що охочіше хто зважає на чужі погляди, то менш охоче вникає в чужі мислі.

Уникай недоброзичливців: недоброзичливість заразлива і вкрай псує характер.

Якщо вища чемність полягає в тому, щоб не помічати чужих нетактовностей, то найвища — либонь у тому, щоб зовсім не допускати подібної ситуації, себто взагалі уникати нетактовних людей.

Наскільки прощена брехня, настільки нестерпна людина, що звикла брехати собі самій.

Вибір із збірки афоризмів Володимира Державина, яка виходить з друку в «Літературній бібліотеці УТГІ».

Марно напучують молодь слухатись розумніших, коли над усе тяжче розпізнати — хто розумніший?

Справедливо, що скрізь і завсіди хліб дешевший за вино, бо радість дорожча за життя.

Прислів'я «язик мій — ворог мій» найліпше прикладається до тих, хто безпосередньо чи посередньо вихваляє себе самого і тим компромітує свою лукаву наївність в очах усіх, хто не дурніший за нього.

Люди, що вміють і звикли авторитетно висловлюватись, є справжнім громадським лихом, бо в їх устах усе більш-менш правдоподібне чи ймовірне набуває само з себе перекональности чогось безперечного.

Найбільше схильні вірити чужим обіцянкам ті, хто ніколи не додержує своїх власних; це незрозуміло, а втім однаково прикладається і до індивідів, і до суспільних чи громадських колективів.

Крайня ницість — з утіхою споглядати (або й культивувати) в інших таке, що для себе вважав би за нижче власної гідности: сказати б, заздрощі навиворіт.

Бездіяльність звичайно впливає з абсурдного наміру зробити все найкращим із мислимим способом.

Найпростіше мірило культурного рівня людей та народностей це — наскільки вони, розмовляючи, обходяться без допомоги рук.

Справжній учений — не той, хто здатний займатись своєю наукою, а той, хто зовсім нездатний займатись абичим іншим.

Вміння сполучати приємне з корисним слушно сприймається, як душевна ницість і нахил до подвійної бухгалтерії в усьому.

Кому нема чого робити з власними знаннями — викладає: хто не знаходить ужитку для власних ідеалів — виховує; хто не сподівається успіху в особистих справах — вдається до суспільних; хто свідомий власної нікчемности — живе заради своїх дітей.

Бережливість щодо громадського майна рідко обходиться без надії заощадити з нього щонебудь на власну користь.

Куріння конче потрібне насамперед при розмові, як протиотрута на заразливе діяння нерозуму людського.

Лярошфуко: «Всі скаржаться на слабу пам'ять, а ніхто не скаржиться на слабкий розсуд». Неправда: дехто скаржиться, проте удавано — так що подібна старга відразу дає впізнати запеклого лицемира.

Елементарна справедливість вимагає, щоб одні здобували й раділи з своїх набутків, а зовсім інші споживали набуте першими й тішилися споживанням. Так воно здебільшого і буває.

Заради зручности та спокою люди скрізь порціонують свої втіхи і тим зводять їх на безконечно мале: все хочуть навіть не спочити, а лише перепочити, аж доки опочують. Якщо втіха є найвищим благом, то людина тільки й робить, що старанно його обминає.

Як правило, інтелігентна людина зазнає невдач і розчарувань

насамперед через те, що занадто поспішає та забігає наперед: розчарується в родинному житті, одружившись у віці двадцятьох-тридцятьох років, тим часом як одружуватись слід у сорок-п'ятдесят років, озброївшись життєвим досвідом; безуспішно силкується зробити кар'єру в тридцять-сорок років, замість вичікувати в слушній певності, що в п'ятдесят-шістдесят років кар'єра сама собою прийде; марно прагне в сорок-п'ятдесят років відомости та слави, які однаково не проминуть з'явитися в шістдесят-сімдесят років; нарешті, розчарується в житті та поспішає передчасно сконати в п'ятдесят-шістдесят років від випадкової застуди абощо, хоч була цілковита рація прожити до вісімдесятьох років і довше.

Розумова втома це тягар уяви про неминуче наступну працю; мірою того, як ця остання здійснюється, людина почуває себе дедалі менше втомленою. Це однаково стосується й до втоми від життя.

Поетичність місячного світла походить із того, що при місяці навіть абияке жіноче обличчя видається гарним.

Героїзм, святість, честь — чудові теми для мистецтва, проте здійснення їх у житті не сприяє мистецтву. Сили людські обмежені: не можна разом служити мистецтву (абож науці) і особистій досконалості. Жаден філософ не спромігся б утворити свою систему, якби почав з неухильного виконання власних моральних імперативів.

Рубіж літературної творчости: письменник не може створити персонажа розумнішого за самого автора.

При читанні масовий читач прагне уявити собі, як усе це відбувалося б у дійсності; справжній amator і цінитель літератури намагається уявити собі, що́ почував і думав автор речі, творячи її.

Талановиті люди пишуть вірші за молодих літ головним чином через те, що ще не зустріли справді неповторних вірців поезії на свій особистий смак; бо для цього треба чималої ерудиції.

Пародія — це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти борониться проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди.

Жаден дикун, жаден кубіст не вигадася такого абсурдного й несмачного вбрання на голову, яке здатна спорудити перша-ліпша модистка — для жіноцтва, перший-ліпший фахівець з умундирування — для вояцтва: однаково прикро й для культури, і для цивілізації.

Професійне завдання критика — порожніми фразами характеризувати змістовий мистецький твір; бо лише так критик може упритупити той твір для публіки. І це ще не біда: аби він не підносить — тими чи тими фразами — твору порожнього.

Критик-артист обминає найслабші твори мистця, а критик-публіцист — найліпші.

Переважна більшість мовних змін зумовлена тим, що мовці такою мірою прагнуть говорити бездоганно, що саме через це й виходять поза межі визнаних ними мовних зразків — гіперкоректно перебільшуючи належне, зовсім усупереч власному намірові.

Якщо суб'єктивний ідеалізм Фіхте вирозуміти можна, але не варт,

а трансцендентальний ідеалізм Шеллінґа виrozumіти варт було б, та ніяк не можна, то діалектичний ідеалізм Гегеля і виrozumіти не можна і якби можна було, то не варт.

Коли починають посилатись на те, що немає правила без винятку, то це радше несхибна ознака, що винятки вже склали й становлять нове правило в заміну попереднього, яке не виправдало себе і зійшло нанівець (аби й завжди було фікцією).

Немає епохи, яка не здавалася б сучасникам переходною, а найближчим потомкам — відносно стабільною (дальші покоління судять залежно від вироблених школою схем).

Єдина можливість навчитись мислити самостійно це — систематично думати про речі якнайнеприємніші (бо думати про приємне значить не мислити, а мріяти). Проте, без природженої схильності до чіткого й прецизного мислення і ця можливість лишається самою можливістю.

Пишатися з своєї нації — річ загальноприступна: це поспіль роблять також і ті, кому вкрай нема з чого пишатись. Але нація з таких-от напевне не пишатється.

Тривала боротьба між двома політичними групами неминувле стирає згодом суттєві відміни між ними; бо, з одного боку, подолання конкурента стає за передумову всякої дальшої діяльності і *de facto* самоціллю, а з другого — обидва противники змушені переймати один від одного ефективні тактичні засоби. Цей процес взаємної нівеляції підтримує фальшиву уяву, буцімто в політиці крайності збігаються.

Велич національної ідеї є зворотно-пропорційна дійсній величій даної нації за даної доби і має на меті надолужити її нестачу.

Здорова людина не думає про своє серце, а здоровий чоловік — про свою мужність; отак і здоровий народ — про свою національність.

Передбачати рух історичних подій було б не так уже й тяжко, якби не постійний та потужніший за всяку уяву чин необачної наївності мас і безмежного самозасліплення провідників; ексцеси людського нерозуму годі передбачати.

Кожен режим гине насамперед через самоотруєння власною пропагандою, яка була первісно призначена для мас, проте *à la longue* призвела до самозасліплення і самі керівні сфери.

Дві відміни національної пихи: західні нації пишються з своїх лихих прикмет, а східні — з своїх уявних.

Лиха недоля — назавсіди кинути рідний край, та ще гірша — зовсім не мати права кинути його.

Є два сорти аристократів: ті, що знають усе, нічого не навчавшись, і ті, що всього навчавшись, нічого не знають. А демосові притаманний один лише гатунок людей — тих, що нічого не навчались і нічого не знають.

МИХАЙЛО НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО: САЛЬОН МАДАМ Т.

В одержаному мною листі мене просили потелефонувати у справі реставрації однієї картини. Лист був підписаний: «Лідія Т.» Вона пояснювала, що мою адресу дав їй мій друг пан Х. Ім'я Лідії Т. було мені зовсім не відоме. Але й серед моїх друзів і знайомих я не міг пригадати когось на ім'я Х. Але це не мало значення. При телефонній розмові ми домовилися, що я приїду сьогодні ж, по обіді.

Переглядаючи при обіді газету, я звернув увагу на статтю, поміщену в літературному відділі; стаття була присвячена новому романові, що недавно вийшов друком. Ім'я автора було — Лідія Т. З статті можна було довідатися, що автор належить до гурту сюрреалістів; там таки згадувано про її велику колекцію картин цього ж напрямку. Була репродукована в газеті й світлина молодої й гарної жінки.

Можливо, це була та сама людина, лист якої я щойно прочитав. Міг бути й збіг імен.

Двері мені відкрила покоївка, і на моє питання, чи я можу бачити мадам Т., замість відповіді, пропустила мене в передпокій, відкрила одні з дверей, куди, очевидно, я мусів увійти, і мовчки вийшла. Зробила вона це неввічливо. Нормально вона мусіла попросити мене почекати й сказати, що піде попередити господиню.

Я увійшов у вказані двері і сів у перше, що стояло недалеко, крісло. Це був великий сальон. Устаткування його не було подібне на якесь з тих устаткувань, які звичайно бувають у сальонах. Перше, що впадало в око, була величезна клітка для птахів. Клітка закривала всю стіну з вікнами; у ній могло поміститися, не згинаючися, кілька осіб. Клітка була якоюсь дивовижної форми, з особливими, ніби готичними, вежками по кутах. За задумом її майстра, вона, очевидно, мусіла наподоблювати замок.

У середині її, по боках, були розміщені живі рослини з великими широкими листками. З підлоги підносилися вгору й виткі рослини. Клітка була населена множеством птахів, великих і малих, різних порід. У такій великій споруді пташе населення, видно, почувало себе відмінно. Воно рухалося, перелітало, пере-

скакувало. Весь сальон був виповнений веселим тьохканням, свистом, щебетом.

Я дивився на птахів, а моя рука лежала на поруччі крісла, там, де воно загинається. Піднявши якомсь руку, я з переляком побачив, що моя рука, почорніла, висохла, видовжена, залишилася на поруччі крісла. Мимоволі я вхопив ту свою руку іншою — вона була на своєму місці. Але й дерев'яна рука лишилася також на своєму. Це була рука натуральної величини, вирізьблена з дерева на згині поруччя.

Я почав розглядатися на всі боки. Сальон був освітлений розсіяним, притемненим світлом, тому що клітка з рослинами закривала світло, яке йшло від вікон. Устаткування сальону було дещо музейне: стіни завішані картинами й гравюрами, було кілька скульптур, у різних місцях при стінах стояли вітрини з багатьма предметами, розпізнати які я не міг. Твори сучасного мистецтва сусідували з старими. Виділялася досить велика скульптура з білого мармуру у формі сфінкса. Але бюст і голова зображували молоду жінку. У її загадковій і спокусливій усмішці, у високій зачісці часів білих перук з льоконами було щось відштовхуюче. Скульптура належала, видно, до часів Другої імперії. Це був своєрідний сюрреалізм тієї доби.

Сюрреалізм — не виключна знахідка нашого часу. Уже в давні часи, починаючи, можливо, з Ероніма Босха і його послідовників, з'являлися твори, у яких фантастичний елемент входив у реальне оточення і був відтворюваний з великим реалізмом, що надавало йому великої правдоподібності й переконливості. Особливо часто це траплялося в гравюрах.

Твори давніх часів були дібрані в цьому сальоні з дотриманням цієї лінії. Але не кожний твір сучасного сюрреалізму міг знайти тут собі місце. Тут була дотримана особлива лінія.

У сюрреалізмі 30-их років існував особливий напрям. У ньому фантастичний елемент містив у собі щось незрозуміле, страшне, відштовхуюче. Представники цього напрямку намагалися виявити в картині елементи підсвідомого. Мали на це вплив і фрейдівські теорії. Велике значення мали й колекції воскових фігур, які можна бачити на площах у ярмаркових бараках. Тут намагалися притягнути увагу і викликати зацікавлення глядача чимось страшним чи огидним. Можна було бачити, наприклад, лежачу воскову постать жінки в червоній сукні, з довгим розпатланим волоссям, з божевільними очима, у півтемряві, освітлену збоку таємничим світлом. Постаць дихала: видно було, як підносяться й опускаються груди. У руці в неї — кинджал. І все інше в такому роді. Цей жанр позначився на багатьох творах сюрреалізму того часу. І саме тільки цей жанр був прийнятий у цьому сальоні.

Пригадую, трапилося мені якось побачити в такому бараці на ярмарку у склянці, ніби наповненій спиртом, потвору, яка мала бути подібною на новонароджену дитину. Були зазначені дата й місце народження. Потвора явно викликала в глядачів почуття відрази. Але, приглянувшись уважніше, я помітив в одному місці рубець, шитий нитками і не досить майстерно замаскований. Очевидно, потвора була змайстрована з гуми, це був своєрідний гомункулус. Моє ставлення до нього відразу змінилося. Тепер я вже розглядав потвору і цінував її тільки як роботу скульптора, простодушного ошуканця.

Але в цьому сальоні нічого не було такого, що могло викликати посмішку. Раз установлена лінія добору була дотримана певнено, свідомо, з розумінням справи. Усе тут зібране мусіло відбивати темні, неприємні, відштовхуючі риси життя. Була тут і композиція, укладена з кістяків риб, низка цікавих гравюр часів Калльо і в його дусі, з дияволами й фантастичними істотами з крилами кажанів. Але це ще не було таке диявольське, як багато чого іншого в цьому сальоні. Це було ще чесне, не приховане зображення дияволів.

Було тут ще зображення двох молодих жінок, що схилилися одна до одної, дуже вміло намальоване. Зважаючи на одяг, можна було припускати, що картина належить до часів Директорії чи Консуляту. Можливо, що портрет був написаний однією з зображених жінок, і тому зафіксувалося, відчувалося, що дружба цих молодих осіб пішла задалеко. Та без цього ця картина й не могла увійти до цієї колекції.

Було очевидне, що сальон поділений виразно на дві частини: клітка з птахами появляла райський бік, добрі, світлі первні. Вся решта була віддана демонічним силам. Цій частині було відведено значно більше місця й уваги.

Вийшла господиня. Ще три години тому я не знав про її існування. За цей час я одержав від неї листа, говорив з нею телефоном, прочитав про неї статтю і тепер бачив її перед собою. Вона виглядала, як і треба було сподіватися, значно старшою, ніж на світлині, вміщеній у газеті. Середня на зріст, брюнетка, вона ще не втратила принадності. Але що особливо звертало на себе увагу — це вираз крайньої втоми на неодушевленому, байдужому її обличчі. Я відразу побачив, що вона не в настрої, чи точніше — в найгіршому пригнобленні душі.

Картина, яку належало реставрувати, була досить велика, приблизно на середній зріст людини. Мадам Т. не хотіла брати на себе клопоту приставити картину до моєї майстерні. Я з свого боку теж не хотів морочитися з перевезенням. Так ми домовилися, що я виконаю потрібну працю на місці. Я сказав їй, що читав

ранком статтю про її роман, і висловив кілька зауваг про її салон. Це, очевидно, дещо підживило її прихильність до мене.

— Пан Х. мені багато розповідав про вас, — сказала вона.

Я легко нахилив голову, ніби висловлюючи вдячність панові Х. за його увагу до мене. Пояснювати, що пана Х. я зовсім не знаю, якось не випадало. Ми пройшлися по салоні, і мадам Т. показала мені дещо з визначніших речей. Вона звернула мою увагу на пістоль, з якого якась забута вже знаменитість минулого століття стріляла на когось. Свого часу ця справа набула великого розголосу. Була тут важкого стилю Другої імперії золота канапа. І ця канапа мала також свою похмуру історію. Але не буду тут її викладати. Боюся, що багато чого я вже забув і не можу зовсім точно переказати деякі подробиці. А тим часом ця заплутана історія вимагає уважного викладу, тим більше, що вона пов'язана з пострілом з пістоля, про який згадано вище.

У вітринах були предмети нібито зовсім звичайні. Але всі вони належали якимось знаменитим, але забутим людям минулих віків, були свідками інтриг, скандалів, родинних драм чи злочинів, які свого часу виповнювали сторінки газет і викликали великий розгolos.

Як і кожен колекціонер, якому його колекція завдавала багато клопоту, турбот, ходіння по аукціонах і антикварах, мадам Т., видно, пишалася своєю колекцією.

— Це єдина картина, яку намалював у своєму житті Проспер Меріме, — говорила вона, показуючи невеличку гваш, на якій була зображена зловісна сова.

Розповідаючи історії всіх цих, видно, дорогих їй речей, вона трохи пожвавіла. У цій атмосфері їй, видно, легко дихалося.

Ми ухвалили, що я почну працювати завтра.

*

Кімната, в якій я працював, була простора й світла. Великий стіл посередині свідчив ніби про те, що кімната була призначена на їдальню. Але не було тут ні буфета, ні шаховки для посуду, нічого, що свідчило б про те, що тут снідають і обідають. Але й у кухні, куди час від часу мені доводилося заходити, щоб нагріти клей чи розтопити віск, не було ні каструльок, ні посуду, ні пакунків з їстівним, нічого, що свідчило б про те, що тут готують їжу. Служебка сиділа в кухні, нічого не роблячи й вдивившись в якийсь пункт, і, коли я входив, робила вигляд, що я її турбую й заважаю їй.

Одного разу я попросив у неї газет — підслати під картину, щоб не забруднити килим.

— У нас немає газет, — сухо відповіла вона.

— У вас ніхто не читає газет?

На це вона взагалі не відповіла нічого.

Іноді в коридорі я зустрічався з паном солідного вигляду.

— Monsieur, — промовляв він, ввічливо даючи мені дорогу.

— Monsieur, — відповідав я.

Ми ніколи не вимовляли якогось іншого слова. Але скоро я помітив, що всі троє, що жили в цьому домі, не говорять одне з одним. Зустрічаючися в коридорі (я це бачив, тому що двері в коридор завжди були відкриті), вони розходилися мовчки, не перекинувшись жодного разу кількома словами. За весь час моєї праці жодного разу уривок розмови чи бодай кілька слів не пролунали з сусідніх кімнат.

Час від часу господині треба було пройти через їдальню.

— Bonjour, monsieur, — ледве вимовляла вона, проходячи через кімнату.

А тим часом ми живемо в місті, в якому зовнішня ввічливість і люб'язність установилися міцно.

Дві дівчинки (обом разом було б сім років) в саду, на майданчику, призначеному для дітей, копаються в піску. Одна з них наповнює горнятко піском і подає другій.

— Merci, — каже та і бере горнятко.

Мадам Т., звичайно, добре знала, що, будучи господинею дому, вона мусіла сказати кілька бодай непотрібних, але ввічливих слів. Вона могла і повинна була запитати, чи досить тут світла, чи не потрібно мені чогось для праці, висловити якесь зауваження про картину чи мою працю, навіть коли це було б їй і зовсім не цікаве. Але вона проходила, як тінь.

Спочатку я дивувався, але скоро, дивлячись на неї, зрозумів, що вона перебуває в такому стані пригноблення й занепаду, що вже неспроможна була здобутися на невеличке звичне зусилля, щоб удавати з себе ввічливу.

Іноді за господинею входив кіт, дивної породи, якої я ніколи не бачив. Можливо і дуже ймовірно, що цей кіт зовсім заслужено дістав нагороду на якійсь котячій виставці і тому саме потрапив до цього дому, де все мало чимось особливим відзначатися. Але в цих обставинах розпитувати господиню про kota було, звичайно, неможливо.

Уже за два-три дні ці умови почали мене пригноблювати. Очевидно, я потрапив до цього дому у невідповідний час. Моя присутність, потрібна з якихось причин, була обтяжлива, незручна для всіх. Але вона робилася незручною й неугульною також і для мене.

Картина, яку належало реставрувати, була намальована порівняно недавно, але вона зберігалася, мабуть, у дуже поганих умовах і була сильно пошкоджена. Не знаю, як вона в цей

дім потрапила. Перші два-три дні я зовсім не звертав уваги на те, що на ній було намальоване, і був заклопотаний тільки технічним боком справи. Але коли все було відмите й очищене, виобразився сюжет. На першому пляні ліворуч була зображена постать людини в пальті й котьолку на голові. Очі були закриті. Дещо праворуч, на другому пляні, була зображена інша постать, такої самої силуети, але дещо менша, обернена спиною, наче вона відходила. Це був двійник зображеного на першому пляні. Тут, очевидно, йшлося про роздвоєння особистости. Унизу праворуч містилася безформна купа, складена ніби з шматків тканини. Це була найбільш ушкоджена частина картини. Тлом було буряне чорно-зелене небо і бурхливе море.

Усе це було дуже характеристичне для сюрреалізму 30-их років. Література явно переважала живопис. Усе було намальоване в манері залізаних, деякі деталі були дуже пильно вирисовані. Сюжет мав викликати в глядача почуття безнадії, безвиході, пригноблення, спогад про давно пережитий макабричний, пригноблюючий сон.

Проминуло кілька днів, але становище в домі лишалося незмінне. Мовчанка й тиша, які тепер здавалися мені напруженими, гнітили мене все більше й більше. Я приходив десь коло другої години, коли звичайно вже мав би закінчитися обід. Якби я зауважив на столі кілька кавових горняток, у кухні кілька невимитих мисок, це мене дещо заспокоїло б. Це свідчило б про те, що в цьому домі живуть, як і всі інші, що він населений не рухливими тінями, а живими людьми. Але цього я покищо не бачив. Мені треба було відчутти якийсь рух життя в цьому мертвому домі. Але ніхто, жодного разу ніхто не увійшов до помешкання. Мешканці його теж, здавалося, нікуди не виходили. Що вони робили, мовчазно сидючи кожне в своєму куті? Газет вони не читали. Це все, що я знав. Мені вже починало здаватися, що за дверима кімнат, завжди зачиненими, криється щось таємниче й недобре.

До стану мого напруження почало додаватися невдоволення собою. Я був свідомий того, що працюю в найліпших умовах. Кімната була світла. Галас звичайно заважає працювати, але ніякі звуки до мене не доходили. Не було потреби відриватися від роботи, щоб підтримувати якусь розмову. І як воно так сталося, що ці сприятливі умови ніби повернулися до мене другим боком і стали несприятливо важкі для мене?

Звичайно, крім зовнішніх умов, є й інші, зауважував я сам собі. А зрештою, я міг спробувати звернутися з кількома словами до пана, з яким зустрічався в коридорі. Можливо, він виявився б милим і балакучим. Коли господиня проходила через кімнату, я міг би все таки заговорити з нею як не про kota, то звернути її

увагу на мою працю. Праця вже посунулася далеко вперед. Зблякле, брудне, місцями порване полотно до невпізнання відновилося: уже майже все виобразилося, виявилось. Тепер видно було не лише гудзики, а й нитки, якими були пришиті гудзики на пальті головної постаті. Ці деталі надавали полотну більшої переконливості і ніби свідчили, що все це не вигадка, а дійсно воно так й було.

І все ж таки говорити я не міг. Не міг порушити закону напруженої мовчанки, який, як Дамоклів меч, висів над цим домом. Мій голос міг би здатися мені самому чужим і страшним, так ніби я, перебуваючи сам у великому порожньому домі вночі, вимовив би вголос якесь слово. Говорити про роздвоєння особистості було б, звичайно, перебільшенням, але в мені явно загострювалися суперечності, і це викликало роздратування й невдоволення. Я був тут випадкова й зовсім чужа людина, яка завтра піде звідси назавжди, і я не мусів піддаватися настроєві цього дому, бож його доля мене не стосувалася.

Тим часом настрої похмурої безвиході, який за задумом містився в картині, здавалося мені тепер, поширюється на весь дім і поступово опановує й мене.

Неясна частина картини з правого боку внизу почала поступово виявлятися. Стало видно, що ця аморфна купа являє собою жіноче тіло, розчленоване на частини. Частини тіла були прикриті рещтками одержі. Тепер ясно виділялася частина грудей і рожева нога в чорній сітчатій панчосі. Було видно, що наступна хвиля підкочується і скоро море поглине й чоловіка з закритими очима, і його двійника, і те, що лишилося ще від жінки.

Іноді я підходив до дверей, що виходили в коридор, і прислухався: чи не дійде сюди з сальону цвірінькання птахів. Але не чути було нічого. Я повертався до картини.

Якби в одній з кімнат пролунав постріл або гострий крик, це мене не здивувало б і не злякало. Я був підготований до цього і сприйняв би його як нормальний хід подій.

Так у театрі глядач на виставі відомої йому п'єси знає, в якому саме місці відбудеться драматична розв'язка. Я не знав, у яку саме мить вона станеться тут, і поспішав, сподіваючися закінчити працю до цієї миті. Але скоротити час було неможливо. Рожева нога на картині вимагала пильної праці, так само, як і мережки, з-під яких вона появлялася. Я прокреслював пошкоджений малянок ниток на панчосі і чекав пострілу.

Так проминуло ще з два дні. Надійшов нарешті час, коли я увійшов до кухні сказати служці, щоб вона покликала господиню. Робота була закінчена, і належало, звичайно, перед відходом показати її.

У кухні не було нікого. Стукати в двері кімнат, де причаїлося

щось невідоме, порушувати стуком мертву тишу здавалося мені неможливим. Я поскладав свої матеріяли, залишив на столі записку, в якій написав, що робота закінчена, нагадав, що належить обережно ходити коло картини, поки полотно не висохло, і, тихо, без стуку зачинивши за собою двері, з полегшенням вийшов на вулицю.

*

За якийсь час я одержав листа від мадам Т. Вона дякувала мені за виконану працю, писала, що обов'язково хоче мене побачити, згадувала про чек, який має мені дати. Тепер у звертанні до мене в листі вона називала мене не *monsieur*, а *cher ami*.

Не зважаючи на все це, я без великої охоти, обережно дзвонив на вході до квартири. Спогади ще не зникли в моїй пам'яті.

Двері відчинила сама господиня. Вона була інакше зачесана, дбайливо одягнена, помолоділа і виглядала зовсім такою, як на фотографії в газеті.

— Яка я рада вас бачити, — говорила вона, міцно стискаючи мою руку. — Як мило з вашого боку відразу відгукнутися на мого листа. Ви не знаєте, дорогий друже, яку важливу ролью ви відіграли в моєму житті і як багато я вам зобов'язана. Я хотіла це вам сказати особисто і рада нагоді зробити це ось тепер. Але більше ви ніколи нічого не визнаєте, — додала вона з півсумною усмішкою, ніби й сама шкодувала з цього приводу.

— Ви шукаєте картину? — запитала вона, помітивши, що я воджу очима по стінах сальону. — Ні, картини тут нема, вона пішла. А між тим я дуже любила цю картину. — Вона розвела руками, ніби кажучи: але це було неминуче, від мене не залежало.

Я дивився на неї так, наче бачив її перший раз. Це була зовсім інша людина, і я міг тільки дивуватися з такого дивовижного перетворення. Нічим вона не була подібна на ту тінь, яка ще недавно мовчазно пропливала по кімнатах.

Ми прощалися як старі й добрі друзі.

Минув якийсь час. Була пізня година. Нас кількоро знайомих, невелике товариство, засиділося в каварні. Каварню вже закривали, світло було пригашене, кельнери зсували столи і ставили на них стільці, прибиральниці починали підмітати й мити підлогу. Усі відвідувачі давно пішли. Але наша розмова ще не була закінчена. Ми ще лишалися. Уже два рази господар приходив з словами: «Панове, дами, зачиняємо». Але ми були свої люди в цій каварні й не дуже на це зважали. Нарешті, не чекаючи, поки дами в півп'ятмі знайдуть свої рукавички, я вийшов на вулицю й зупинився, чекаючи, поки вийдуть інші.

У цю годину перехожих не було. Вулиця була безлюдна. Здалеку я побачив пару, що наближалася; вона вийшла, очевидно,

з іншої каварні поблизу, яку теж закривали. Дама тримала під руку високого пана. Вона була у вечірній сукні, голосно говорила, сміялася, видимо, кокетувала. Вони пройшли зовсім близько повз мене, і я впізнав її — це була мадам Т. Пан мені був зовсім не відомий. Мабуть, захоплена цікавою розмовою, вона мене не впізнала. А може й упізнала, але слушно не вважала за доцільне в таких обставинах перекинутися зі мною кількома порожніми фразами. Я дивився, як вона віддалялася.

Причини її чудесного перетворення вияснялися. Становище, видно, відпружилося, і на ліпше. Ніби райські, добрі сили сальону перемогли демонічних. Я мусів бути задоволений, що все так добре скінчилося. Бож і сам я у цій справі відогравав якусь роллю. Могло ж усе обернутися й зовсім інакше.

Було б ліпше, звичайно, якби моя роля, як кажуть актори, була виграшною. Якби я міг розповісти, не кажу вже — про якийсь свій героїчний вчинок, це могло б виглядати неправдоподібно, але бодай про те, що я виявив якусь прозорливість і моє обережне, але енергійне втручання в останню критичну мить попередило неминучу катастрофу і zarazом змінило весь хід подій. І всі таємниці відразу розкрилися. На жаль, все це неможливе — було так, як викладено вище.

Хоч і як намагався я, відновлюючи в пам'яті це давнє минуле, знайти й приписати собі будь-які заслуги, рішуче нічого знайти не міг.

Я був утягнутий у сплетіння обставин, мені не зрозумілих, їх визначали сили, мені зовсім не відомі. У таких обставинах рятувати невідомо кого і невідомо від чого було немисленне. Та я й не намагався щось таке робити, я тільки намагався виплутатися з незручного для мене становища.

Однак, не зважаючи на все це, поза моєю волею, мені була призначена — важлива роля. Тільки я ніколи не міг узнати, в чому вона полягала. Це лишилося в архівах таємниць сальону мадам Т.

ВІКТОР БЕЗРУДЬКО: НЕЙТРИНО ЗАЛИШАЄТЬСЯ В СЕРЦІ

Не дуже науковий, трохи фантастичний
сатиричний роман

1. НІЯКИХ СЕНСАЦІЙ!

— Наближається подія всесвітньої ваги. Скоро наш старий світ трусоне так, що з нього посипляться перестиглі груші.

Я стояв на м'якому килимі і слухав. Слухав і намагався зрозуміти — а яким чином усе це мене стосується? Редактор нашого журналу любив робити з мухи Ейфелеву башту. Ще він любив надто гучні порівняння. Про груші — це він загнув. Які там перестиглі груші? Він говорив, а золотий зуб блищав. Блищав, як самотня зірка на похмурому осінньому небі.

— Ніяких сенсацій! Усе треба зробити дуже спокійно, — пра-виця редактора полетіла вгору. — Професор Карась здійснить мрію вчених багатьох поколінь. Але ми повинні виступити спокійно, без крику. Без сенсацій.

У редакції ми всі знали, що наш Золотий Зуб переконує себе в цьому все життя.

— Ми виступимо перші. Я попереджаю тебе, що Карась робить одній особі послугу. Він дозволяє кореспондентові нашого журналу бути присутнім під час підготовчих робіт. Отже, ти матимеш виняткові умови.

— Цікаво, кому Карась робить таку послугу? — запитав я.

— Це не має значення. Ти поїдеш і напишеш репортаж. Такий репортаж, щоб його передрукували всі газети й журнали. Щоб у всьому світі передрукували. Сподіваюся, тобі все ясно?

Мені було ясно. Я дивився на свого редактора — похмурого, тендітного чоловіка, з великою головою і золотим зубом. Крісло поглинуло його, немов трясовина. Голос у нього був твердий і впевнений. Такі голоси мають усі редактори в світі.

— Уперше на невідому плянету полетить людина-робот, — трясовина виштовхнула редактора; змахнувши руками, він по-

Віктор Безрудько — письменник родом з Полтавщини, автор кількох збірок гумористичних оповідань і повістей. «Нейтрино залишається в серці» — його перший сатиричний роман. Передрук з журналу «Дніпро», ч. 8, 1966.

летів по кімнаті; його довгі ноги згодилися б провінціальному листоноші, — і ми першими напишемо про це! Уявляєш? Ти можеш уявити чи ні? Увесь журнал про політ! І обидві обкладинки! Тридцять фото! І щоб ніяких сенсацій!

А що я розумію в сучасній астронавтиці? Нічого я не розумію. Треба вивчати? Звичайно, треба. Але щоб закони фізики та вищої математики лишили якийсь слід у моїй сірій речовині, потрібно щонайменше сто років...

Звичайно, коли наш журнал перший виступить із таким репортажем, він стане дуже популярний. Його полюблять читачі, а нашого Золотого Зуба полюбить начальство. Це все було ясно. І ще — не доведеться якийсь час нам друкувати на першій сторінці журналу портрети кіно красунь із голими шиями та руками і солісток балету, яким уже нічого оголовати. Досі ми це робили, щоб змусити вередливого читача підійти до кіоска «Союздруку» і витягнути з кишені кілька гривеників.

— Їдь сьогодні. Відраядження на місяць. А треба буде — продовжимо на два. Сиди там, доки все скінчиться. Візьми — оце лист до Карася. Думаю, що в тебе є ще залишки совісті — ти його не прочитаєш, — золотий зуб насмішливо заблизнав.

— Але...

У мене вистачило сміливости вимовити тільки слово. Я хотів сказати Золотому Зубові, що краще поїду на село. Краще напишу репортаж про сімбу ярих. Можна й про свиней. А найкраще — про курей. Про курей треба. Про курей ми нічого ніколи не пишемо і згадуємо їх тільки в ресторані. Ще — зовсім мало у нас розводять індиків. Треба про індиків писати. Вже навіть п'єса про індиків є, а наш журнал мовчить. Писати треба, щоб розводили їх скрізь. З іншої плянети індика не привезеш. Може, звичайно, колись возитимуть індиків із космосу. Все може бути в тому космосі. Але покищо їх на землі слід розводити.

Та я нічого такого редакторів не сказав. Я тільки промимрив, що краще поїду завтра. А про курей та індиків промовчав.

— Їхати сьогодні!!! — Після цього вигуку можна було б поставити п'ять знаків оклику. Золотий зуб не блищав. Він палахкотів гнівом. Редактор вважав, що він належить до тієї категорії людей, яких бояться всі підлегли і люблять ті, кому він підлеглий. Хай буде так. Не кожну людину можна переконати.

Я тоскно поглянув у вікно. Каштани кидали на землю лущайки — набряклі бруньки скоро бризнуть листям, і поети напишуть весняні вірші. Кожної весни їх пишуть. Вірші про каштани, бузок та кохання могутнім потоком пливають у редакцію. Доки квітнуть ці рослини, редакційні теки товщають утричі, наш секретар редакції Володя Бур жудне вдвічі, а система

утильсировини достроково виконує піврічний плян заготівлі макулятури.

Секретар редакції Володя Бур завжди сидів на місці. Він опустив свого довгого носа над макетом журналу. Ніс весело сопів. Це означало, що матеріялу досить і журнал вийде вчасно. Володя підняв свого носа і сумно похитав головою.

— Тільки одного разу Золотий Зуб тримав мене на килимі цілу годину. Після цього лікарі встановили, що я неврастенік і в мене розлад нирок, — сказав він.

— Це помітно . . .

— Їдеш?

— Сьогодні.

— Щасливий.

— Я в сорочці народився.

— Перший писатимеш про політ на іншу планету.

— Я сам полечу.

— Полетять роботи.

— Я був ним, коли стояв на килимі. Полечу.

— Тебе годувати треба, це поперше. Тобі повітря треба — це подруге. І в тебе є ще трохи нервів на додаток. Поганих нервів. А в роботів — метал.

Володя Бур любив усе пояснювати. Він міг, наприклад, півдня доводити, що дихати чистим повітрям набагато корисніше, ніж нашим міським, наповненим чадом і курявою. Ми любили свого секретаря. За те любили, що він дуже старанно сопів над журналом. Ми всі знали його таємницю — він уже десятий рік доробляє свій роман «Виїдене яйце». Він уперто вірить у свій талант і в бездарність деяких редакторів з деяких видавництв, які відхилили його роман. Хай вірить. Без віри важко жити на світі. Надто без віри в самого себе.

Це мені важко жити на світі.

— Вірчі грамоти готові. Каса відчинена з дванадцятої. Знаєш, друже, напиши щось про нейтрино. Чудове воно, оте нейтрино. А звучить як — нейтрино! — Від задоволення Володя труснув головою.

— Може, скажеш, з чим його їдять?

— Ти позбавлений почуття романтики — «їдять». Прислухайся, як воно звучить — нейтрино! Сонце жбурляє їх на землю цілими жменями. Вони пронизують нас і серця наші. Вони пронизують Землю наскрізь, оці нейтрино, і летять у безвість.

— Цікаво. І не повертаються?

— Ніколи нікуди не повертаються. Все вперед летять. І немає такої перепони, щоб їх спинила.

Мені стало сумно. Що це за життя — все летіти та летіти без зупину, хтозна-куди й для чого.

— Володимире, у тебе під черепком збереглася хоч одна математична формула? Позич.

— Кинь пускати слину. Напишеш. А позичити немає чого. Сам, братику, скоро стоятиму з шапкою на цвинтарі.

— Без мене не ставай. Вдвох проситимемо — більше дадуть. Тобі не здається, що люди з золотими зубами також іноді помиляються?

Володя Бур почав сердитися. Його ніс посинів і ще більше пригнувся до губи. Він сказав:

— Та кинь уже. Набридло тебе слухати. Напишеш. Скільки плянувати?

— Весь журнал і ще трішки. Але май на увазі — запасу щоб було на журнал.

Ми потиснули один одному руки.

Під якими каштанами я зустрічатиму цьогорічну весну?

2. ІНКА, ТАРАНЯ І Я

В дорозі люди завжди трохи легковажні. Ви помітили? Звичайно, це залежить від того, яка дорога, куди ти їдеш і чого ти туди їдеш.

Коли ти летиш, наприклад, навколо Землі на космічній ракеті чи простуєш до Місяця — то не будеш дуже легковажним. На тебе дивиться весь світ, ти виконуєш програму навіть тоді, коли їси. Яка вже тут легковажність і весела гра почуттів? У літаку теж не кожен пасажир дозволить собі бути легковажним і веселим. Коли ти тримаєш поблизу від обличчя про всякий випадок торбинку — не весело. В поїзді — інша річ. Витягай на показ свої ганебні пристрасті. Ніхто тобі заважати не буде. Всі так роблять.

У сусідньому купе дуже поважні люди грали в «дурника». Що там було! Один, наприклад, товстун, напевно якийсь дуже відповідальний, навіть номенклятурний товариш, програв і поліз під столика. А столик самі знаєте який у вагоні. Лізе він туди, крекче, піт з нього капає. А лізти треба — програв. А трохи далі гупали в доміно. Останнім часом завбачливі залізничники почали виробляти вагони суцільнометалеві. Тепер аварія не страшна. Хай усі пасажирки разом забивають «козла». Вагон витримає. Праворуч від нашого купе чотири сусіди пили горілку і співали пісень. А ті пісні треба було висловляти пошепки. І щоб поблизу не було дітей до шістнадцяти років. Ще: у вагоні розповідали анекдоти, пригоди на полюванні, ходили в піжамах, безсоромно їли синіх варених курей, круті яйця та плескатих оселдців.

У нашому купе було спокійно. Не тому спокійно, що тут зібралися люди без ганебних пристрастей і з кришталевиими душами. Зовсім ні. У нашому купе просто не було відповідної атмосфери для того, щоб ті пристрасті виповзли напоказ іншим.

Двоє, що сиділи біля столика, після того, як поїли своїх курей, почали критикувати наших митців. Опецькуватий чоловік з приплюснутим, як у гусака, носом говорив:

— І співають зараз не так, як раніше. Раніше, для того, щоб співати, треба було мати голос. Шаляпін! Ось хто співав. А тепер? Примазалися до мистецтва безголосі...

— Скрізь є такі, що примазалися, — відказував другий товстун. Він виколупував із зубів залишки курки і ворухив від задоволення своїми вусиками, схожими на мишачі хвостики.

— Дивишся на такого співака і думаєш — чого ти виліз? Притискує мікрофон до самих губів і співає. Ні, ти коли виліз і гроші взяв за концерт, то давай мені свій голос без техніки. У мене вдома техніка є. Я магнетофон вклучу — і слухаю. Мені в театрі на живий голос хочеться подивитися і послухати. А він у мікрофон дме. — Гусячий ніс засміявся. Його товста шия почервоніла, а вуха почали ворухитися, нагадуючи всім присутнім, що людина має варинне походження. Він сказав далі: — А що, коли мікрофон зіпсується? Що ти тоді робитимеш, співаче? Та твого шепоту і в партері не почують. Так?

— Так, — мишачі вусики підвелися догори. Товстун нарешті закінчив виколупувати курку. — Обманюють. Навіть на сцені обманюють. Не вокал, а цирк. Не співак, я вам скажу, а Кіо.

— Іменно — Кіо, — підтвердив гусячий ніс, — дуже влучно сказано. Коли тобі в магазині недодадуть п'ять грамів пшона — пиши скаргу. А коли тебе на сцені обманюють, тоді що? Скажу: писати треба. У мікрофон і я заспіваю. Ні, ти мене з сцени технікою не муч. Вона мене мучить скрізь, техніка. Розумієте, сиджу я на роботі. Зліва від мене аритмометр цілий день гуде, справа — лічильна машина. Як натиснуть на неї — реактивний літак «Ту»! Вийдеш на вулицю — шум і дим від автомашин. Транзистори і радіо. Прийдеш додому — будь ласка: ліфт, пральна машина, холодильник, телевізор. Скрізь та техніка. І вся звуки видає. То ти хоч у театрі мене не муч технікою.

Мені стало боляче і за техніку, і за мікрофонних співаків. Але я змовчав. Коли двоє настроїлися на критичну хвилю і один одного весь час доповнюють — не заважай їм. Нехай критикують. Після співаків вони візьмуться за кіно, а потім — за футбол. А коли ти їм заперечуватимеш — не заспокоюйся вони від Києва до Лубен.

Я вийшов у тамбур, запалив сигарету і почав думати про майбутній репортаж. Що я можу написати про науковий експери-

мент Карася? Нічого певного я не знаю, але з того, що сказав мені Золотий Зуб, я міг зробити висновок: Карась збирається надіслати на якусь плянету людино-роботів. Усе те, напевно, ґрунтується на міцній підвалині з математики, фізики та хемії. На подив учителів, які взагалі до мене ставилися дуже прихильно, трійка була найвищою моєю оцінкою з цих предметів. Формули випаровувалися з моєї сірої речовини, як етер з відкритої колби, а теореми та задачі завжди наводили на мене сум. Спробуй з таким багажем точних наук написати репортаж про експеримент Карася. Спробуй, лишень! А втім — коли я в репортажі викладав дати науки, жоден читач його не прожуче. Тим, що пишуть фантастичні романи — легше. Їм усе можна. Без математики і фізики. Доводив же один такий мастак, що пришельці з інших плянет завезли нам на радість кукурудзу. В своєму наступному романі той самий автор мав довести, що й горох також має космічне походження. Але, раптом усе змінилося. Довелось рукопис спалити. (Не тільки ж Гоголь мав право палити рукописи).

За вікном буяла весна. Парувала рілля. Так парує житній хліб, як його тільки-тільки виймуть з печі. А чубаті озимі тягнулися до сонця. Їм рости треба. Довго рости. Їм треба збудувати колос і налити зерно. Деся на обрії стояв голубий ліс.

... Поїзд зупинився на маленькій станції. Я виглянув у вікно. Жоден пасажир не зійшов на перон.

Поїзд стояв дві хвилини. А йому слід було б постояти ще хоч півхвилини — пероном бігла дівчина. В руках вона тримала пакунок і авоську.

Поїзд набирив швидкість. Дівчина порівнялася з моїм вагоном. Вона кинула в тамбур пакунок і авоську. Я вхопився за поруччя і простягнув дівчині руку. Вона підстрибнула, і я втягнув її у вагон.

Якби машиніст був обережніший і не переключив регулятора на велику швидкість, поїзд не смикнуло б і дівчина ніколи не потрапила б у мої обійми. Коли я відпустив її, вона важко дихала і дивилася на мене дуже гарними, трохи переляканими сірими очима.

— Ну, знаєте, це ні к бісу не годиться. Так стрибати у вагон можуть тільки самогубці.

— Ви любите лаятися?

— Вас треба не лаяти, а відшмагати.

— Ого!

— Поставити на коліна в куток.

— Вас ставили?

— Безконечну кількість разів.

— Тому ви такий мудрий?

— Авжеж.

— А мене — жодного разу.

— Це помітно. Тому ви така самовпевнена істота.

— Як ви сказали?

— Самовпевнена істота.

— Цебто я істота?

— Ви.

Дівчина засміялася.

— Вперше мене називають істотою. Красиво звучить — «істота»! Ніби я не людина, а медуза, амеба. Ви це мали на увазі?

На мене дивилися великі, аж занадто великі сірі очі і сміялися. І трохи випнуті губи сміялися і гостренький носик. Я розгубився і також безглуздо усміхнувся.

Дівчина була одягнута дуже модно — зелені штанці міцно облягали довгі стрункі ноги. Жовто-синя кофта облипала її так рішуче, що можна дуже точно уявити, яким щедрим і ощадним, яким точним і вибагливим іноді може бути скульптор, створюючи світові шедеври мистецтва. А червонясте волосся, ніби багаття, палало в неї на голові.

А може, то не наша, не земна дівчина? Може, вона пришелець з іншої планети? Тепер їх часто згадують, пришельців.

Та ні — вона наша, земна. На інших планетах ще не вигадали такої чудесної штуки, як авоська. А вона, наша земна дівчина, яка глузує з мене, тримає в одній руці авоську, а в другій — пакунок з поштовим штемпелем.

— Пробачте, — мимрив я. Досі не розумію, чому я тоді просив у неї пробачення.

Дівчина звела на мене погляд.

— Я істота добра, сердитися не вмю. Хоч чесно признаюся, не можу уявити, як би ви мене шмагали? Паском чи дубцем?

Я не встиг відповісти. Провідниця доторкнулася мого плеча і сказала:

— Юначе, зараз Чмихалівка. Вам тут сходити.

Як це сходити? Куди я маю піти і для чого? Адже тут зараз зі мною чудесна дівчина. Така гарна, що я від неї нікуди не піду. Це промовляв якийсь невідомий мені голос. Я йшов у купе, а той голос промовляв мені: «Ти не повинен втратити її. Вона чарівна, ти покохаш її». Але другий всемогучий голос Золотого Зуба наказував мені негайно взяти чемодан і зійти в Чмихалівці.

Я попрощався з пасажирами і подумав: «На жаль, людина ще не настільки досконала, що може підкорятися тільки своїм почуттям. Обов'язок перемагає. Але все одно я розшукаю оту невідому мені дівчину».

Пойзд зупинився. Я побіг до виходу. Мені треба було сказати кілька слів сіроокій дівчині з полум'яним волоссям.

Але дівчини в тамбурі не було. Вона стояла на пероні і, усміхаючись, чекала мене.

— Ви до нас? — запитала дівчина.

— З радістю піду до вас, коли ви запросите.

— Ні... я просто хотіла запитати — ви до інституту?

— Коли він ваш, то вгадали.

— Нам по дорозі. Ходімо.

Я забрав у дівчини авоську. Пакунка вона не віддала. Асфальтова стрічка просто з вокзалу повертала в ліс.

— Ви у нас будете працювати? — запитала дівчина.

— Спробую.

— Ви фізик чи біонік?

— Не вгадали.

— Я не ворожка. Можете самі сказати.

Асфальтова стрічка раптом звернула ліворуч. Просто в лісі, понад дорогою, стояли одноповерхові котеджі. А далі перетинали дорогу, змушували її зробити дві петлі, два великих корпуси з скла і бетону. Їх будували за тих сумних часів, коли колони і всілякі карнизи вважалися зайвими прикрасами. Корпуси були рівні, суворі, прямолінійні і красиві, як прямокутники з підручника геометрії для шостого класу.

— Я приїхав дивитися, як інші працюють, — сказав я.

— Уповноважений? — запитала дівчина.

— Скажіть, як вас звать. Нам легше буде розмовляти.

— Звіть істотою.

— Гарзд. Скажіть, Істото, як я можу потрапити до професора Карася?

— Ви до батька? Тобто...

— Вже пізно. Отже, Істота має вже прізвище, — пожартував я.

— Ви його не скоро побачите, Карася.

— Це чому ж?

— Тому, що він зараз дуже заклопотаний, і тому, що він ніяких уповноважених не любить.

— Шкода. А ви не влаштуєте мені побачення по блату? Що в тому пакунку?

— Тараня. А побачення влаштувати не беруся.

— Тараня? Заради неї можна було ризикувати життям?

— Батько любить її над усе.

— Чудесно. Він справжній мужчина.

Дівчина зупинилася і на мить замислилася.

— Підіть зараз до відділу кадрів. Там є Чубарик. Він усе влаштує. Звуть мене Інкою. Дякую, що допомогли ввійти у вагон.

— Вадим, — відрекомендувався я. — Буду радий, коли ще трапиться нагода рятувати тараню. Скажіть батькові, що до нього прибув кореспондент.

- Ви кореспондент?
- Несхожий, правда?
- Уявіть, правда.

Інка помахала мені рукою і побігла. Я довго дивився їй услід. Мене охопила якась незрозуміла радість. Приємно відчувати, що є на світі такі дівчата, що вони з'являються весною і що вони во-зять тараню в поїздах.

3. ПЕРШИЙ ПОЛІТ

Максим Капушта був схожий на великого рудого kota. Над маленьким носиком стирчали вуса. Кожен вусик з кількох волосинок. Зелені очі під руденькими брівками хитро блищали. Кожна брівка з кількох волосинок.

— Да, діла в нас пішли такі, що далі йти нікуди, — муркотів Максим Капушта. Голос у нього був м'який, співучий і тихий.

Він чекав мого запитання: чому в них такі діла? Але я вдав, що це мене не цікавить. Я був заклопотаний своїм чемоданом.

— Кажу, далі вже йти нікуди. Зробили двох. Уявляєш?

Ми з Капустою знайомі ще тільки півгодини, але я вже полюбив цього рудого чоловіка, що нагадує kota. Тихого та смирного kota. Такого kota, який весело муркотить, коли його лоскотати за вухом.

Завкадрами тоді я не застав у кабінеті. Він обідав. Завкадрами ніколи не обідають тоді, як усі. Вони обідають пізніше. Інакше не можна. Коли всі разом будуть обідати, то хто ж писатиме всякі довідки та даватиме всякі пояснення? Я взяв, що в містечку інституту є готель. Така звістка мене приємно схвилювала — готель! Це ж чудово!

Маленький будиночок. На ньому вивіска: «Буфет». Друга, збоку: «Готель».

Мене зустріла смугляста, кароока, кирпата дівчина, кругленька, маленька, дуже рухлива. Вона дзвінким і дуже веселим голосом сказала мені, що місць у готелі немає. Але жоден з тих, у кого в кишені відрядження, так просто не здається. Я почав залицятися до кругленької кароокої покоївки. Мої компліменти кароока дівчина ковтала, немов солодке морозиво. А потім — жах! — я помітив, що вона пускає пронизливі стріли, цілячись у моє серце. Це давало надію — десь-таки знайдеться для мене куточок. І мій паспорт потрапить у шухляду, а я — на ліжко. Я вів далі атаку:

— Коли ви мені не дасте місця в готелі, то знайдіть місце в своєму серці.

Дівчина засміялася. Вона сміялася і затуляла рота долонею.

Вона знала: у неї покривлені зуби. Вона намагалася зробити з цього таємницю. Марно.

— Ну, коли ніде немає мені місця на світі, тоді скажіть, де тут є така лавочка, на якій я можу оселитися і жити там, як безпритульний?

— Зачекайте, а в Капусти ви були?

— Був. Мене там знайшли двадцять чотири роки тому.

Дівчина знову затулила рота долонею.

Капуста прийшов до готелю і відразу погодився взяти мене до себе на кілька днів.

— Вам пощастило, — сказав Капуста і хитро повів своїми вусиками, — мене саме кинула дружина. Коли вона вдома — ми нікого не беремо на постій. Дуся підтвердить.

Покоївка готелю схвально хитнула головою.

— Та це ж таке горе, таке нещастя, — удав я з себе чуйну людину.

Капуста засміявся:

— А хіба тебе вже кидали дружини?

Дуся пильно поглянула на мене. В її карих очах спалахнула суворість. Мовляв, коли тебе вже кидала якась дружина, тоді я не стрілятиму в твоє серце. Стріл шкода!

— Якби в мене була така чудова дружина, як Дуся, і раптом кинула мене, я був би в розпачі і щодня ходив би вішатися.

Мені починає подобатися, як Дуся захищає свої покривлені зуби. Карі очі знову випустили в моє серце пучок гострих стріл. Коли б ти знала, Дусю, що серце моє вже поранене, ти б пошкодувала його.

По дорозі до квартири Капусти я про все довідався.

— Ти знаєш, коли буває поминальний понеділок? — запитав у мене Капуста. — Не знаєш? То як же ти на світі живеш? Поминальний понеділок буває щороку після великодня. Перший понеділок після великодня і є поминальний. Я щоб дуже в Бога вірував, так ні. Не можу цього сказати. Не дуже я вірую. Мені тільки не ясно — звідки ж усе взялося? Не було нічого — і раптом на тобі — чоловік на землі з'явився. Не ясно мені це. Від мавпи? А мавпа звідки? Хто її придумав, га? Заплутано все це дуже. А чому зараз від мавпи люди не робляться? Ну, скажи? В майстернях он роблять уже. То може була така майстерня у Бога? Ти як думаєш? Може, він теж таку майстерню побудував і зробив їх — Адама і Єву. А вже далі у них справи пішли без майстерні і без Бога.

Капуста замовк на якусь мить. Поглянув на мене і вже потім вів далі:

— Так от — минулого поминального понеділка я пішов на кладовище, щоб пом'янути всіх, хто там під горбками лежить.

Багато їх лежить там. Мені завжди дуже шкода тих, що там лежать. Ну, й за кожного я радий чарку випити. Щоб пухом земля була. А коли є ще й той світ, то щоб йому на тому світі легко і весело жилося. Отак по чарочці й пив за кожного. А тут у мене родичів з першого коліна і до мого коліна лежить біля трьох десятків. Вип'єш за Махтея — діда мого, то треба ж і за Марфу — бабу мою. Може, вона образиться, коли за діда п'єш, а за неї ні. За всіх випив. Ну, і, звичайно, перебор вийшов. Упав я на внуків горбок і вже ні туди, ні сюди. Ні до Бога, ні до порога. А моя дружина тут же — при мені. Моя Параска хоч взагалі, між нами кажучи, дуже клята баба, але свого чоловіка в обиду не дасть. Ну, звичайно, всі вже порозходилися. А я лежу на могилі онука. Ні живий, ні мертвий лежу. Воно, звичайно, коли б пив однородну — нічого не було б, а то всяку пив — і з буряка, і з цукру, і нашу казенку. Навіть, здається, справжнього коньяку смикнув. Пригостили. Я до коньяку не дуже. Його ті п'ють, кому вже горілка не йде. А мені йде. Лежу, значить, я, а Параска нічого вдіяти не може. Тоді Бог напоумив її. Може, правда, й не Бог. Може, сама, — вона у мене кмітлива. Пішла додому, стягнула мене на візок і везе нашою Чмихалівкою. Везе та промовляє: «Господи-боже, що ж це на світі робиться? Всі на кладовище своїх чоловіків возять, а я з кладовища. Що ж воно далі буде? ..»

Замовкнув Капуста. Запалив махоркову сигаретку і замовкнув.

— А потім кинула мене. Поїхала до онуків. Отака вона в мене клятуща баба.

Про все це я довідався по дорозі до Капусти. А зараз він сидить на каналі, палить давку сигарету і дивиться на мене зеленими, хитрими, котячими очима.

— Отакі у нас діла. Чуєш — людей почали в майстерні робити. Не в майстерні, а в лябораторії. Он як. Тьху!

Він удав, що плює на це марудне діло. Але не плюнув. Він працює двірником у науково-дослідному інституті. Тут не плюнеш по-справжньому.

Я думав про Інку. Я не хотів думати про неї. Я повинен був би думати про свій репортаж, але переді мною стояла дівчина з червонястим волоссям на голові.

— Уяви — на плянету полетять оті двоє, що в лябораторії зробили. На далеку плянету. А коли там є люди, тоді що?

Мені конче треба було відповісти Капусті. Може людина образитися, коли її намагання знайти співчуття розлітаються, мов дим на вітрі.

— Дивні у вас тут справи, — вимовив я.

— Коли ти й справді той, що в газетах пише всякі фейлетони, то розберися. І напиши. Отак! Ну, я пішов. Газони треба підчи-

крижити. Наш Карась, як побачить десь непорядок, крику наробить, аж у Москві чути.

— Сердитий?

— Хто тобі сказав, що він сердитий? Він такий чоловік, що другого такого й на новій плянеті не знайдеш.

— Який же він?

— А ти хіба не чув про нього? Скрізь гомонять про нашого Карася.

— Не чув.

Капуста облік мене презирливим поглядом.

— Одне слово — геній.

Глибоко переконавшись, що його тимчасовий постоялець людина бездарна, Капуста безнадійно махнув рукою і пішов.

У кожній людині природою закладена якась хороша властивість. І в мене вона є: як тільки моє тіло випростається і набере рівнобіжного до землі стану, а голова доторкнеться до чогось м'якого, сон одразу навалюється на мене, мов гранітна гора.

Я ліг на диван. Пружини вп'ялися в моє тіло, як вампіри. Але їм не вдалося перемогти кам'яну гору, що насувалася на мене. Мої повіки склепилися.

Раптом я відчув — хтось мене смикає за руку. Мені важко було відіпхнути кам'яну гору, вона вже лягла на мене. Але за руку мене хтось смикав все дужче. Я зробив страшенне зусилля і розплющив очі.

— Дя, дя, дя, дя. Не спіть, дя.

Переді мною стояв хлопчик. У його сірих очах міг би втопитися весь світ.

— Ти хто? — навмисно суворо запитав я.

— Я — це ж я.

Таке пояснення було настільки ясным, що відразу не вкладалося в свідомість.

— Ну, а звати тебе як?

— Хто як хоче, так і називає. Тато називає мене Варяг, мама — Вова, Інка — називає Зюзя-Музя.

— Яка Інка?

— Моя Інка.

— А чому вона твоя?

— Бо вона моя сестра.

— Так ти теж Карась?

— Карась тато. Карась — мама, Карась — Інка. А я ще ні.

— Ти Зюзя-Музя?

— Не називай мене так. Я серджуся, коли мене так називають. І на Інку теж серджуся. А тебе як звать?

— Тигр.

— І неправда. Так людей не звать.

— Справді, я тигр.

— Ну, тоді давай, Тигре, полетимо в космос. Давай?

Ми сіли в кабінку зорельота. Я подав команду:

— П'ять, чотири . . .

— Зачекай, Тигре, а як називається наш зореліт? Думаєш, можна летіти, коли він ніяк не називається, га?

— Ти й дай назву. Тільки швидко. Час іде.

Сірі очі, в яких міг втопитися весь світ, зосереджено дивилися на стелю. Зюзя-Музя шепотів:

— Грім . . . блискавка . . . Ні! Давай назвемо «Стріла». Давай?

Ще минула хвилина. Старт! І наша «Стріла» з неймовірним ревом (старалися ми вдвох) понесла нас у простори космосу.

— Так не можна летіти й мовчати. Треба передавати на Землю все, що ми бачимо. Давай? — запропонував Зюзя-Музя.

Ми бачили багато. Ми дивилися на наше сонце зблизька. Воно було величезне і дуже гаряче. Потім ми наблизилися до Великої Ведмедиці.

— А ось тут — маленькі ведмедики. Бачиш, Тигре? Заберемо їх у кабінку. Давай?

Ми забрали маленьких ведмедиків і полетіли далі. Наближався Марс. Ми підлетіли до цієї чудової плянети і вимкнули мотори. Ми примарсилися на ній.

— Поглянь, Зюзя-Музя, он які канали. Бачиш. На землі все ще сперечаються, чи то є споруда марсіян, чи витвір природи. Звичайно ж, їх побудували марсіяни.

Ми сіли в човна і попливли тими каналами. А які дивні там звірі — маленькі, немов курчата, весь час співають. Як наші солов'ї весною. А риби які! Жах! Вони схожі на наші земні паровози. Вони плавають поважно і нікого, крім своїх побратимів, риб-велетнів, не помічають. І ще ми зауважили одну властивість марсіянських тварин — вони не поїдали один одного. Вони всі харчуються рослинами.

Ми вже заїхали на своєму човні у велике місто, нас уже почали зустрічати марсіяни, але в той час до Марса долинув голос із Землі:

— Зюзя-Музя, де ти?

— Це Інка. Сховай мене, Тигре.

— Не можна. Давай швидко приземлимо нашу «Стрілу». Коли кличуть, то треба йти. Такі в нас на Землі порядки. Стоп! Ми вже приземлились. Біжи!

Зюзя-Музя побіг. На прощання він сказав, що ми тепер подорожуватимемо щодня, бо дома ніхто з ним не хоче літати в космос. Він ще сказав, що я хороший хлопець, зі мною можна дружити.

Я поглянув у вікно, Інка вела за руку брата. Вона кілька разів озирнулася. Я навіть на такій відстані помітив, які в неї гарні очі. А може не помітив? Може, то все мені здалося?

4. НЕЙТРИНО, ТИ БУДЕШ ЗІ МНОЮ?

Диван мене зненавидів. Я ліг, щоб відпочити після того польоту в космос. Я ліг, щоб зібрати думки і намітити хоч якийсь плян майбутнього репортажу, але все марно — пружини впиналися в мене з неймовірною силою. Я хотів якось заспокоїти їх — перевернувся зі спини на бік зовсім тихо, навіть сам не помітив, як це зробив. Я відхилив одну пружину так, щоб вона була вільною. Хвилина минула спокійно, але потім звідкись збоку на мене накинулися відразу дві пружини і почали смоктати мою кров. Все ясно — я програв бій. Підвівшись з дивана, я згадав пораду Інки і вирішив з'явитися на очі завідуючого відділом кадрів. Завідуючі кадрами наймогутніші люди на землі. Від них дуже часто залежить, чи будеш ти кадром, чи ні.

День кінчався, але я знав велику працьовитість завкадрами. Вони завжди пересиджують на роботі якихось там дві-три години. Це щоб усі бачили, які вони працьовиті. Бо що ж буде хорошого й показового, коли завкадрами йтимуть додому тоді, як і всі? Скажуть — відсидів у кабінеті сім годин і вважає себе вільним. Ні, ти сиди! Сиди та дивуй людей своєю працьовитістю і відданістю справі кадрів. Сиди.

Десь біля шостої години вечора я стояв коло кабінету завкадрами. Двері були оббиті сталевим листом (вітчизняна промисловість тепер випускає багато тонкого сталевого листа). Двері були пофарбовані в чорний колір. Це щоб підбадьорити тих, хто сюди заходить. У мене теж піднявся настрій. Я перед чорними дверима помацав себе за серце — чи на місці папірці. Потім постукав.

Тиша.

Я ще постукав. Але марно. Тоді я зрозумів — під сталевим листом глушитель — два шари повсти — це щоб жоден звук не проникав з-за цих дверей. Бо яка там буде робота, коли всі тобі слухатимуть, про віщо розмовляють у кабінеті.

Тоді я відхилив двері і запитав, чи можна зайти. У відповідь почув:

— Прошу!

Я, мабуть, дуже швидко зайшов, бо помітив, як людина за столом спритно сховала до шухляди папери. Цей захід цілком виправданий, бо, може, то заходить до кабінету якийсь шпигун? Та серед паперів я впізнав обкладинку популярного журналу, який друкує на передостанній сторінці кросворди.

Біля столу сиділа висока людина із зовсім лисою головою. Колись, у минулому сторіччі, про таких голомозих писали, що в них голова схожа на більярдну кулю. Тепер таке порівняння застаріло. Мабуть, тепер можна писати, що лиса голова схожа на футбольний м'яч. З-під окулярів дивилися на мене суворі рентгенівські очі. Безперечно, вони бачать мене наскрізь.

— Кореспондент? — запитав завкадрами.

Я таки не помилився у своїх припущеннях щодо рентгена.

Він довго вивчав моє відрядження. Він учитувався в кожному літеру, в кожному цифру.

— Посвідчення є?

Голос у завкадрами був дзвінкого натренованого тембру. У мою душу почав проникати страх. А що коли десь не ту літеру поставлено? Особливо ретельно він вивчав фотографію. Навіщо наклеюють на посвідчення такі малі фото? Треба принаймні втричі більші. Подивившись — відразу видно, чи ти, чи ні.

— Давно фотографувалися?

Я стояв струнко. Мене ще не запросили сісти. Я відрাপортував:

— Вісімнадцятого травня одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят шостого року.

Погляд завкадрами пом'якшав — йому сподобалася моя поведінка. Нарешті він сказав:

— Сідайте. Документи в повному порядку. Це, між іншим, дуже рідко буває, щоб усе було в порядку. Значить, ваш журнал вирішив написати про наших космонавтів?

— Так.

Я намагався бути чітким у своїх словах. В такій обстановці взагалі не дуже хочеться розмовляти. В такій обстановці можна тільки відповідати на запитання.

— Ви ще не бачили їх? — запитав мене завкадрами.

Я відчув: офіційна частина вже закінчена і людина просто хоче по-людському зі мною поговорити.

— Ні.

— Шкода. Вони ж справжнісінькі люди. Цікаво, а як ви гадаєте, на них треба оформляти особисту справу?

— Неодмінно!

— А як? Як, я вас питаю? Як? Я всіх про це запитую, але ніхто не може мені роз'яснити, як це зробити. Хотів уже до уряду звернутися, але покищо утримуюся. Треба такі питання вирішувати на місці.

Я хитнув головою. Мовляв, цілком поділяю таку розумну думку.

— Коли б то були машини, все вирішилося б дуже просто — завели б інвентарний номер і, будь ласка, — оформили. А то ж люди.

— Так. Складна проблема. — Я навіть потер лоба, мовляв, дивіться, завкадрами: я теж думаю над цією клятою проблемою.

— Бачите, як мені доводиться скрутно, — довірливо поглянув на мене завкадрами. — Ну, а коли я заведу особисту справу на отих напівлюдей-напівроботів, що я напишу в графі номер п'ять. У них же паспортів немає.

— То випишіть їм паспорти, — рішуче порадив я.

Вперше на обличчі завкадрами з'явилася усмішка. Власне, не усмішка, а якимось через силу трохи скривилися тонкі губи. Він підвівся з стільця і відразу став маленьким, низеньким чоловічком. Для більшої солідності він сидів на високому стільці.

— Звуть мене Карпо Карпович Чубарик, — відрекомендувався він. — Сподіваюся, нам часто тепер доведеться зустрічатися. — Чубарик короткими ногами ступав широко, широко. — Пробував. Розумієте? — пробував. Але паспортний стіл категорично заперечує. Скажіть, хіба це не бюрократизм? Наші людино-роботи представлятимуть на іншій планеті людину і раптом виявиться, що вони якісь безпаспортні літуни. Уявляєте? А коли і там їм доведеться зайти у відділ кадрів? А я глибоко переконаний, що коли там є цивілізація, то є й відділи кадрів. Інакше людство існувати не може. Ну, от зайшли вони туди, а документа немає. Що їм робити? Повертатися на Землю? Або ще: їм там доведеться влаштуватися на постійне місцепроживання. А хто пропише безпаспортних літунів? Хто? А може, там подумують, що вони з тюряги. Навіть до готелю їх не пустять без документа. Це не дрібниця. Документ — то найголовніше, коли ви хочете знати. І на Землі, і на інших планетах також. Без документа немає людини. Тільки документ у наш час відрізняє людину від тварини. Так?

Хто може не погодитися з цим фундаментальним відкриттям у біологічній науці? Ану, хто?

Звичайно ж, Чубарик не курить. Така людина мусить берегти своє здоров'я для суспільства. Але я наважився попросити дозволу запалити. Чубарик великодушно дозволив.

— Т-а-а-к, — багатозначно мовив я, — на все це треба зважати.

— А от Карась — ні. Карась не хоче зважати. Ви ще не були в нього? Вам важко зараз про це говорити. Що каже Карась? Карась сміється. Стою я перед ним, викладаю свої думки, а він сміється. Ніби перед ним Тарапунька та Штепсель чи сам Аркадій Райкін стоїть. Він, наприклад, запитує мене, а який рік народження ви поставите в паспорті роботам? Я відповідаю, що це дуже просто — нинішній рік поставимо. А що напишете в графі про їхню освіту? Це теж не проблема. Можна написати, що в них освіта вища нижчої. А чи вони одружені? Смішно,

правда? Звичайно, не одружені. Все можна написати. І документ від цього тільки виграє. Тут ніякого тобі окоманілювання не буде. А він сміється. Що я сказав смішного?

— Справді.

Мабуть, у мене дуже блищали очі. Чубарик, напевно, помітив, що я ледве живий, що мене скоро задушить сміх. Він махнув рукою і сказав:

— У готелі вам місця не дали? Ви у Капусти?

— У Капусти.

— За два дні у нас форум учених. Обговорюватиметься питання про виховання космонавтів. Учені приїхали. Та вони поїдуть. Тоді й переселимо вас у готель. А перепустку я вам оформлю завтра.

Я підвівся, щоб іти. Але мене жестом посадив на місце Чубарик.

— От що, молодий чоловіче. Є така думка — все, що ви напишете, покажете мені. Це буде тільки на користь справі. Так, до побачення.

Він навіть не запитав моєї згоди. Він просто наказав мені. Треба було зараз же вибухнути гнівом. Треба було сказати все, що я думав про цього чоловіка. Але я мовчав. Я мовчав, бо у мене не було ще перепустки. Я покірно схилив голову, на знак згоди, і тихо причинив чорні залізні двері. Потім у скверику я сів на лаву і довго сміявся.

Пізніше мені стали відомі деякі епізоди з життя Чубарика. Три роки тому він працював завідувачим відділом торгівлі Чмихалівської райспоживспілки. Коли прийшла директива уцінювати залежали товари, Чубарик вирішив удосконалити цей чудовий захід. Він уцінював ті товари, якими цікавився дехто з районного начальства. Таким чином дуже швидко декотрі дружини декотрих відповідальних працівників мали можливість одягатися з великим смаком, зберігаючи бюджетні нагромадження своїх чоловіків.

Хто зна, скільки б ще тривало те загальне піднесення і процвітання, коли б цьому не зашкодив один кмітливий ревізор. Одне слово, Чубарик позбувся роботи в торгівлі. За вимогою прокурорші його не притягнули до відповідальності. А її чоловік та ще дехто з районного начальства домігся того, що Чубарика не вилучили з номенклятурної орбіти — людина ж стільки зробила для піднесення загального добробуту! І Чубарик потрапив до науково-дослідного інституту. Ще й тепер оті чмихалівські дами, зустрічаючи Чубарика, багатозначно усміхаються йому, а деякі навіть моргають та ворують брівками.

Я сидів на лавочці в скверику і сміявся, цілком виправдовуючи точне народне прислів'я, в якому мовиться, кого саме впі-

знають по великому сміху. І саме тоді, коли я мало не луснув від сміху, на мене впала велика тінь. Тінь упала й не рухалася. Вона ніби придавила мене. Я підвів голову.

Навпроти мене стояв високий чоловік із статурою борця півважкої категорії. Він дивився на мене з суворою цікавістю. Підкоряючись його поглядом, я підвівся. Борець півважкої категорії раптом посміхнувся і сказав:

— Високий? Так, ви височенький. Стрункий? Ви стрункий, юначе? Так, так — стрункий. У квітчастій тенісці? Так. Кирпатий ніс? У вас, юначе, ніс кирпатий?

— Трохи є. Але...

— Волосся руде. У вас руде волосся?

— Кажуть.

— У вас подвійне ім'я Вадим і Тигр. Так? Тоді все ясно. Ходімте, Вадиме-Тигре, їсти тараню, яку ви сьогодні врятували. Ви тараню любите?

— З пивом?

— Тільки дикуни їдять тараню без пива.

— То ви і є... — запитав я.

— Він самий. Не схожий, правда?

— Чому ж.

Кілька кроків ми йшли мовчки. Карась читав листа від Золотого Зуба. Він поклав листа до кишені, поглянув на мене і сказав:

— Мій Варяг зробив такий висновок: «Ти, тату, просто нікчемний чоловік. Ми сьогодні з Тигром літали в космос. Ох, було цікаво! Ох, що ми там бачили! А ти не вмів літати. Мені б, — каже, — такого тата, як Тигр». Швидко ви вмієте підкоряти серця.

— Одне маленьке серце...

— Для початку й цього досить. А ви знаєте, Інка й досі сміється. Вона каже, що татко просто позбавив її можливості взнати всі радощі життя — він її ніколи не шмагав паском, не ставив у куток і не називав істотою. До такого висновку прийшла Інка після зустрічі з вами. Може, ви розповісте мені деякі подробиці?

— Я не можу цього зробити, — сказав я. — Бачите, коли я розповім деякі подробиці, то розголошу таємницю врятування тарані. А мені цього не хочеться робити. Хай ваша дочка зробить такий крок.

У кімнаті було затишно. Дивна річ — одна стіна голуба, друга жовта, третя малинова, а четверта зелена. Всі кольори бліді, ледве виразні. Але яку гармонію кольорів вони створювали. Сторіччями люди віддавали перевагу білому кольору, а тут одразу ціла гама. На стінах тільки один портрет якоїсь жінки, намальований грубими мазками. Жінка задумливо дивилася сумним поглядом. І раптом вона ожила. Вона заговорила:

— А, ви знайшлися, Тигре? Дуже приємно. Знаєте, я ніколи не думала, що тигр може завітати до нас у Чмихалівку, — сказала жінка.

— Просто ви не знали, що сучасні тигри люблять тараню, — пожартував я.

Жінка простягнула маленьку, дуже ніжну руку:

— Марія Іванівна.

У неї були сірі очі Зюзи-Музі. Такі ж великі. І такі ж глибокі. Ми сіли до столу. Пляшки з пивом вкривала паморозь. Тараня лежала на тарілці, хизуючись чорними спинками.

— Покищо я не мав наміру запрошувати кореспондентів. У нас гаряча пора. Але для вас — виняток. Просто ми з вашим редактором разом кінчали десятирічку і я не міг йому відмовити. Але, я думаю, що...

— Ви думаете, що я не поспішатиму писати свій репортаж?

— Так.

Карась пив маленькими ковтками холодне пиво і смачно жував тараню. Він спершу бив тараню об стіл — єдиний, давно перевірений засіб змусити цю рідкісну рибу легко розлучатися з власною шкірою. Потім відламував голову, здирав шкіру і їв спинку. Чорну і смачну.

Карась раптом запитав:

— Сподіваюся, після зустрічі з Чубариком у вас не виникло бажання дременути від нас?

— Ах, Марку. Що це за вирази — «дремнути»? — докірливо вимовила Марія Іванівна. Вона пила пиво, але з презирством дивилася на тараню. — Ви знаєте, Тигре, він просто нестерпна, невихована людина. Він псує мені дітей такими виразами.

— Гаразд, гаразд, Маріє. Цього Тигра вже зіпсувати не можна. А ви знаєте, мені доведеться з вами радитися. Зараз ми стоїмо перед проблемою, об яку розлупимо свої лоби.

— Фі — «розлупимо»... — презирливо скривила губи Марія Іванівна. Дуже красиві губи. Може, надміру чутливі.

— Так, саме розлупимо. Нам треба...

— Марку, прошу тебе не говорити про свої вічні проблеми. Знаєте, Тигре, у нас тут така нудота. Хочеться від вас почути, що там зараз у столиці нового? Що в театрах, у кіно, в магазинах?

Я намагався яскраво і ясно змалювати сучасне становище на фронті культури й торгівлі. Мабуть, таки я досягнув мети.

— Як радісно там живуть люди. А у нас тут... — вона махнула рукою і пішла сумувати в іншу кімнату.

— Так, так. У нащій Чмихалівці, певне, тільки мені одному весело. Я мушу звертатися до вас за порадою...

Але в цю мить відчинилися двері і в хату залетів вихор: до мене мчав Зюзя-Музя.

— Дя, ти у нас. А я тебе скрізь шукаю. Давай полетимо знову в космос.

— Послухай, Варяг, я не дозволяю тобі сьогодні літати. Спати вже пора, — сказав Карась.

— Тату, тату, ти мовчи... — хлопчина вимовив це з гіркою тою. — Я можу виспатися в ракеті. Поїдемо, га?

Зюзя-Музя сидів у мене на колінах і гриз тараню. Я довго переконував його, що ми зараз не можемо здійснити політ — не підготоване пальне для ракети, зіпсувалися двигуни, не готові стабілізатори. І, крім того, нас тут троє, а кабіна вміщує тільки двох.

Зюзя-Музя пішов спати. Ми допили останню пляшку пива.

Мені здалося, що професор нарешті скаже, якої саме поради від мене чекає. Коли б він мав хоч маленьке уявлення про мої знання з точних наук, він не запросив би мене пити пиво і їсти прозору тараню. І не подумав би, що я можу щось путяще радити.

Раптом у кімнаті спалахнуло сонячне світло. Воно засліпило мені очі, і серце моє, загартоване на фізкультурних майданчиках і у водних басейнах, серце моє почало битися, як у горобця, коли він потрапить до дзьоба шуліки. Ввійшла Інка. Вона не хотіла, щоб моє серце зараз вистрибнуло з грудей — вона сіла біля тата і сказала:

— Тату, ти віриш, що він кореспондент? Я — ні.

— Чому? — запитав я.

— Тому, що кореспондент повинен сидіти та писати. А він пиво п'є. Як би я хотіла бути кореспондентом! Тату, чому ти мене не навчив?

— От і маєш. Ти ж учора казала, що твоя мрія здійснилася: закінчиш харчовий інститут, будеш усе життя безкоштовно їсти на фабриці цукерки.

— «Ракові шийки», — уточнила Інка і подивилася на мене насмішкуватим поглядом. — Ну, так треба вам блат чи обійшлося?

— Інко, що це за розмови? — Карась суворо поглянув на доньку.

— Ти нічого не розумієш. Ходімо, Вадиме. Ви ж не знаєте, що зараз надворі робиться. Ходімо.

Карась підвівся. Він підійшов до мене і сказав:

— Дякую вам. Дуже дякую.

— Це за віщо? !

— Ви не задали мені жодного запитання.

Не знав професор, як мені хотілося запитувати. Коли б не тараня, коли б не пиво, запитання сипалися б, як пісок з торби.

— Інко, зачекай хвилину. Мені треба порадитися з Вадимом. Ви дозволите вас так просто на ім'я називати? Так от, у мене прохання до вас: подумайте, яким повинен бути наш сучасник. На-

ша молода людина двадцятого сторіччя. І потім — запрошую вас завтра на засідання наукової ради.

На вулиці вирувала весна. Медом пахли клени, сипали на землю лущайки каштани. Їхні липучі бруньки вже набрали повні жмені сонця.

— Вам подобається у нас? — запитала Інка.

— Надзвичайно. Чому я не фізик, чому не літаю?

— Мені подобається ваш рудий чуб. Можна до нього доторкнутися?

Вона не чекала моєї згоди. Вона розкуйовдила мій рудий чуб, напевне сподіваючись, що він таким і лишиться. Але я знаю всі властивості свого чуба. Я труснув головою, і він набрав попереднього вигляду.

— Скажіть, ви дуже щасливі? — несподівано запитала Інка.

— Зараз?

— Взагалі.

— Мабуть, щасливий. А вам як здається?

— Я це зрозуміла ще у вагоні. А я — ні.

— Не вірю. Мені здається, що щастя зробило вас такою...

— Якою?.. Може, скажете, гарною? Не обдурюйте мене.

Я мріяла стати кіноактрисою. Правда, інтересно? А хіба зараз є така дівчина, яка б не мріяла про це? Шабльон. Потім зрозуміла, що для кіноактриси у мене дуже гострий ніс. Справді думаєте, я вчуся заочно у харчовому інституті, щоб їсти «Ракові шийки»? Я набрала повно балів у геологічний, а за конкурсом не пройшла. Мене зарахували до харчового. Ви танцюєте?

— Колись пробував.

— Підемо в Чмихалівку завтра. Там будуть танці.

— Ви часто туди ходите?

— Тепер з вами ходитиму, коли ви погодитесь.

— А тато пустить?

— Тато пустить. А мама — ні. Я дала слово до двадцяти років її слухати.

— А скоро мине строк?

— Ой, ще не скоро. Але я вмю все робити так, щоб мама не сердилася. Я просто питаю дозволу в тата. А коли він мене посилає до мами, я починаю з нього глузувати. Я кажу йому, що він уже поліз під закаблука і сам нічого не вартий. Тоді тато мені каже: «Йди вже швидше від мене, а то я тебе зараз зажену під закаблука». Або я вибираю таку хвилину, коли тато взагалі не чує нічого. Він думає. Тоді я його попрошу. Він махне рукою — і все. У вас, у столиці, багато гарних дівчат?

— Багато. Але сьогодні я переконався, що Чмихалівка може з столицею позмагатися.

— Жартуєте.

— Справді. Мені, наприклад, дуже хочеться зараз переселитися в Чмихалівку.

— Мабуть, подобається жити в Капусти?

Я розповів їй про підступні дії Капустиного дивана. Вона сміялася. Вона дуже гарно сміялася. Відкидала голову назад, і тоді мені хотілося взяти її в долоні, її чудову голову з полум'яним волоссям.

— Тут у вас, мабуть, багато солов'їв? — запитав я.

— Царство.

— Я ніколи не чув, як вони співають у лісі. Послухаємо?

— І ще є у нас така маленька пташка. Вона щебече дрібно і весело. Кожного літа вона живе на клені. Я вас познайомлю з нею.

— А вона не злякається?

Мені хотілося, щоб Інка сміялася.

Ми попрощалися тоді, як скибка місяця нависла над вербою.

Я йшов до будинку Капусти і мріяв. Я дивився на зірки і мені хотілося, щоб вони зараз зникли з неба. Щоб лишилася тільки одна — та, що світить найяскравіше. Щоб разом з її світлом злетіло у всесвіт всемогутнє нейтрино. Нехай воно пройде крізь розпечену плязму сонця, хай загартує його холодна краса Місяця, хай воно облетить усі галактики і потім, стомлене, повернеться в моє серце і там лишиться навіки.

Я потихеньку зайшов до кімнати. Капуста спав. Дуже обережно я ліг на диван. Пружини доброзичливо поставилися до мене. Вони не сердилися.

А може, їм стало шкода закоханого?

5. РОБОТИ, ОЦЕ ВИ ТАКІ?

До конференц-залу я прийшов раніше за всіх. Я мав намір подумати над своїм репортажем. В ньому я напишу: зал був суворий, простий і світлий. Попереду — на невеличкому помості — стіл і крісла. Біля стіни шафа, завішена малиновими плисовими гардинами. Стіни, стеля, підлога з водянистої пластмаси, меблі — з мореного дуба. Я напевне там напишу, скільки ці стіни чули величних промов, суворих математичних розрахунків. Скільки тут було перетворено гіпотез на стрункі теорії, а ті стрункі теорії підкреслено не менш чіткими розрахунками та формулами.

Я сів біля вікна. Думка про репортаж кудись зникла. Я спробував уявити зараз Золотого Зуба, але він чомусь не уявлявся. Тоді я зрозумів. Усе прогнала від мене Інка. А за яким таким правом вона пронизала моє серце? Навіщо вона там потрібна? Адже я прибув сюди не закохуватися, — для цього місця скрізь

досить. Я прибув сюди, щоб порадувати читачів журналу розповіддю про чудових людей науки. І раптом — Інка.

Геть!

Згідно відомих мені документів, опублікованих у періодичній пресі, всяке кохання з першого погляду легковажне. Воно не відповідає сучасним морально-етичним вимогам і кодексам. Це коли кожен буде закохуватися з першого погляду, то всі люди просто перекохаються і знищать оте святе почуття. Коли його знищать, тоді геть зникне з лиця землі література та мистецтво. Тоді в кіно будуть демонструватися тільки хронікально-документальні фільми, і люди почнуть від нудьги хворіти на артеріосклерозу в двадцятирічному віці. Не можна так. На можна закохуватися з першого погляду.

Для справжнього кохання потрібно подивитися дівчині у вічі не менше як тричі. Треба, щоб об'єкт кохання був високорозвинутою істотою (знову істота), щоб він займався суспільно-корисною працею, щоб він мав певну норму клітин у мозку і любив літературу, мистецтво і бажано — камерну музику. (Об'єкт кохання не може співати романс «Черный кот»). Ще бажано, щоб об'єкт кохання перевиконавав норми виробітку, жив у будинку, який бореться за звання будинку комуністичного побуту, голівся чи робив зачіску в перукарні, яка бореться за звання кращої перукарні району. А що таке Інка, оця дівчина, тоненька, з сірими очима, гострими зубами і швидка, немов нейтрино? Що вона за одна, щоб з першого погляду так нахабно вдертися в моє серце і витиснути звідти все, що там назбиралося протягом мого життя?

До залу зайшло два чоловіки в суворих чорних костюмах. Обидва сиві. Обидва в окулярах. Тільки один тримав голову високо, ніби намагаючись розгледіти якусь наукову таємницю, заховану на стелі, а другий таку таємницю шукав на підлозі — він опустив свою голову так низько, що закрит підборіддям вузол галстука. Вони, чемно хитнувши головами, привіталися до мене. Я їм відповів, теж нахиливши голову. Нахаба! Ти встань та привітайся, вклонися їм. Може, то люди з світовим ім'ям! А то вони можуть подумати про мене, ніби я молодий вчений, який знищує теорію Айнштайна, або вже відкрив нову зірку на небі.

Потім до залу зайшов веселий і щасливий дідок — низенький, маленький, підтягнутий, як солдат другого року служби. В таких дідусів немає віку. Роки не лежать на їхніх спинах. У них молоде серце з старою склерозою.

Слідом за дідусем прийшла Інка. Вона одягнула голубу сукню. (В штанях з'являться жінкам серед вчених мужів не можна — таку легковажність не прощають. Адже тут не танцювальний майданчик і не стадіон!) У голубій сукні вона ще дужче нагадувала нейтрино. Шкода, звичайно, що жоден вчений ще не ба-

чив те нейтрино, але мені здається, що воно повинно бути голу-бим. Інка сіла поруч зі мною.

— Можна? Я не заважатиму?

— Я дуже радий, що ви прийшли.

— Чому?

— Будете моїм гідом серед цих хмарочосів науки.

— Ви дуже сподобалися батькові, Вадиме.

— А вам?

Це питання було зовсім недоречне. Навіть нахабне. Навіть безглузде. Бо як це я можу їй сподобатися? Навіть дивно було б, коли б я комусь міг подобатися. Взагалі, я вже помітив — у присутності гарних дівчат я завжди говорю дурниці.

Інка сказала:

— Зюзя-Музя просто закохався у вас.

— Це теж перемога. Знаєте, діти вміють краще, ніж дорослі, довіряти свої серця хорошим людям. Бачите, я іноді говорю мудрі речі.

— Шкода, що я не дитина.

— Інко, це вам так здається. Побудьте дитиною ще трішки. Я ніби досягнув мети — усмішка не давала Інці зімкнути уста.

— Слухайте, Інко, давайте на «ти», — запропонував я.

— Давай.

— О'кей! Ой, Інко, хто ж ото прийшов? Поглянь, та то ж сам Прюст!

Високий худорлявий чубатий чоловік ішов поміж рядами крісел і вклонявся в обидва боки. Здалося мені здалося, що його довгий, загнутий донизу ніс чимсь нагадує італійську гондолу.

— Тато казав: він виявив бажання допомогти вставити душу нашим роботам. Послали запрошення письменникам, всі відмагалися, а Прюст напросився сам.

Вірний раб Музи, відмінний вершник Пегаса, романіст, драматург, поет, кіносценарист розгублено дивився навколо себе. Він шукав місця. Вільних крісел було багато, тому Прюст так одразу не зміг зорієнтуватися. Він сів у першому ряді і поклав на коліна великого, як скриня, портфеля.

— Ти віриш, Інко, що він геній?

— Вірю.

— Я теж. Знаєш, коли генії ще живі, — їх не дуже читають і визнають. Але коли вони помирають — тоді всім стає ясно, що вони геніяльні. Правда ж, це здорово — ми після смерти зникаємо, а генії народжуються?

Інка дивилася на мене розгублено. Вона не вірила, що я можу проголошувати такі афоризми. Та коли б я сам на себе подивився збоку, то теж дійшов би до висновку, що наукове оточення на мене дуже позитивно впливає. Людина таки є продуктом середовища.

— Глянь, Вадиме. Пітагоренко-Волоцюга прийшов.

Дебелий стариган у жованому сірому костюмі йшов, високо тримаючи велику сиву голову. Він ні до кого не вітався. Мабуть, забув. Він, напевне, був гордий і самовпевнений, оцей Пітагоренко-Волоцюга.

— А отой, у синьому костюмі, Павло Петрович Левандовський. Правда, гарний?

Як це розуміти — гарний? Мені він здається зовсім негарним. Він ніс із собою дуже багато чорного кольору — очі чорні, брови такі ж, та до того занадто широкі. Волосся, старанно прилизане за допомогою якогось мастила, теж чорне. Шкіра на обличчі смугляста. Одягнутий у занадто синій костюм. Мені чомусь стало боляче — Інка дивилась на нього із захватом. Цікаво, що їх зв'язувало? Мені навіть здалося, що з появою чорнявого чоловіка настрої у Інки змінилися. Левандовський осібню, досить чемно привітався до Інки. Навіть ледь помітно усміхнувся.

Потім з великою групою науковців до залу зайшов Карась. Сірий спортивний костюм дуже пасував до його могутньої статури. Карась весело вітався до всіх. Нас з Інкою він також помітив і підморгнув нам. Карась і з ним ще чотири вчених зійшли на поміст і сіли до столу.

— Прошу уваги. Розпочнемо роботу. Дозвольте мені коротко розповісти про суть проблеми, яку ми зараз маємо обговорити. Оскільки тут присутні кілька товаришів, яким нічого не відомо про наші наукові прагнення, й серед них — письменник Микола Костянтинович Прюст, дозвольте мені розповісти все з самого початку.

Професор дуже стисло розповів про те, що два роки тому в сузір'ї Лебеда відкрито нову планету Ікс. Надчутливі наземні космічні радіостанції прийняли з неї сигнали. Розшифрувати їх не вдалося, але цілком ясно — посилали їх розумні створіння. Уряд підтримав клопотання вчених і е ухвала надіслати на планету ракету. Керуватимуть ракетою роботи, бо ми ще не маємо можливості забезпечити життя людини в польоті, який триватиме сто років.

Ні, Карась не природжений промовець. Він не вмів володіти жестами. Він навіть недоречно махав лівою рукою. В кінці промови він сказав:

— Завдання нашого інституту — підготувати космонавтів-роботів, які мають здійснити політ і системою сигналізації, що поєднує в собі радіо та промені лазера, вони передадуть на землю свої спостереження. Вам відомо, що деякі країни вже робили спробу надсилати кібернетичні устаткування на інші планети. Але особливого успіху це не принесло. Ми одержали тільки підтвердження наших припущень. Але нової інформації машини не дали. Ми ж маємо надіслати на планету Ікс розумних, здатних

самостійно мислити роботів. Щоб розумні істоти плянети Ікс мали якесь уявлення про людей Землі, ми виготували роботів ось такими.

Карась відсунув плисову завісу, і я вперше побачив тих людей, котрих, як твердив Капуста, зробили в майстерні.

Праворуч стояла дівчина. Вона була в голубій сукні. Голова гордо піднята догори. Кирпатий ніс, трохи товстуваті губи. Русаве волосся пасмами лягало на плечі.

— Чудова дівчина, правда? — запитав я.

— Тобі подобається?

— Дуже.

— Залицятимешся до неї?

— Неодмінно.

— А подивися на чоловіка. На кого він схожий?

На сцені стояв другий Левандовський. Йому тільки трохи менше дали чорного кольору. Це щоб люди на другій плянеті не подумали, ніби в нас тут такі вже всі смуглясті та чорнобриві.

— Нам вдалося моделювати людський мозок. Наші роботи здатні не тільки запам'ятовувати і передбачати, вони здатні до самостійного мислення. І, можливо, тільки одне відрізняє їх від людей — невміння почувати. А без почуттів, без емоцій людину уявити не можна.

Ефект, викликаний появою роботів, був надзвичайний. Мені було видно профіль Прюста. Він витягнув тоненьку шию і голова його повисла, ніби кудлатий звір. Він вихопив з портфеля блокнота і почав писати. Мабуть, занотовував враження від зустрічі з роботами.

— Наші роботи мають ще одну властивість. Вони сприймають імпульси людського мозку і цілком їх відтворюють. Молекулярний апарат роботів може перехоплювати риси характеру, поведінки, естетичні смаки, мрії людини. Така властивість молекулярного мозку дає нам можливість повністю передати властивості однієї людини нашому роботіві. Звичайно, можливості робота покищо трохи обмежені. Але зважте — це перші наші немовлята.

Карась зробив велику павзу. Він втомився, оцей чоловік з статурою атлета. Він, мабуть, не любив виголошувати довгі промови.

— Наше завдання зробити роботів цілком сучасними людьми. Нас не турбує проблема опанування роботами точних і гуманістичних наук — ми вже маємо записаний на магнетофонну плівку повний курс лекцій з першої кляси і до останнього курсу політехнічного інституту. Нас турбує інша проблема — ми повинні надати роботам риси нашого молодого сучасника. Ми хочемо, щоб на іншій плянеті роботи цілком представляли нашу сучасну молоду людину. Цьому питанню й присвячена конференція.

З доповіді я довідався, що роботи зроблені з особливого пластика, надзвичайно стійкого і міцного. Живляться роботи енергією світла. Мінімальна кількість світла забезпечить повноцінну діяльність робота на дві доби. Як тільки будуть зняті запобіжники — роботи почнуть своє свідоме життя. Єдина вада — робот має одержувати тільки позитивну інформацію та позитивні пізнання. Його не можна переконувати в тому, що він має помилкові погляди на речі. Це робить проблему дуже відповідальною. Тільки живий еталон, живий зразок може настроїти робота, передати йому помисли, думки і прагнення.

— Інко, я заздрю їм.

— А я ні.

— Я полетів би на невідому плянету.

— І звідти писав би до журналу репортаж?

— Звичайно.

— А я їстиму «Ракові шийки» на кондиторській фабриці? Слухай. Це професор Пітагоренко-Волоцюга.

Професор пішов до трибуни зигзагами, ніби не існувало тієї істини, що найкоротша лінія — пряма. Перехилившись через край трибуни, він дивився в зал і ворухив бровами.

— Я мушу сказати. Я обов'язково зараз скажу, що вся ця справа з робото-людьми мені не подобається. Навіщо? Навіщо, я вас питаю? Треба було зробити звичайну машину — і все. І все? Ні — не все. Треба було дати машині програму. Навіщо оці метафізичні балачки про якусь душу для роботів? Я вас про це питаю? Питаю. Ми вчені? Так. Нам властиві ідеалістичні погляди? Я вас питаю — властиві? Ні, не властиві. Для чого оці розмови про характер? А що це таке — характер? Це щось літературне. А ми фізики. Ми фізики? — Він зупинився на цьому запитанні і довго читав короткозорими очима якогось папірця. Папірець, мабуть, був не той. Він витяг з кишені цілу купу інших і почав шукати. Нарешті потрібний папірець потрапив до його рук. Він грізно ним потрусив у повітрі і сказав: — Ми не альхеміки, хотів я сказати. Ми матеріалісти. Вміємо ми логічно мислити? А мій шановний колега забув про цю логіку. Забув? Забув. Карась хоче здивувати живі створіння плянети Ікс. А чи існує така плянета? Хто її бачив, таку плянету? Це тільки припущення. А що таке припущення? Астрономи доводять, що вона є. Є? Де є? А оці сигнали — міт. Міт? Їх розгадав хтось? Хто? А може, сигнали подають кажани. Кажани? Кажани, У них є така апаратура. А може то миші велетенських розмірів. Може? Або мурахи. Мурахи? Так. Вони колись трохи не заволоділи нашою землею. Подумайте, яке буде уявлення в летючих мишей про людину Землі? Я ще щось хотів сказати. Але на цьому кінчаю.

— Ну? — поглянула на мене Інка.

— Ціцерон.

Пітагоренко-Волоцюга таки згадав, що він хотів сказати:

— Треба надіслати машину. Вона передасть нам на Землю повну інформацію. Оце я хотів сказати.

Інка взяла мого блокнота і намалювала Пітагорові штани. Я їх упізнав одразу. За них я колись вхопив двійку. Це було дуже давно. Але штани у мене так усе життя й асоціюються з двійкою.

Чубарик ішов до трибуни широким кроком. Коли широкі кроки роблять низенькі люди, ці люди вважають, що це надає їм величі та підносить над іншими.

— Товариші! Професор Пітагоренко-Волоцюга має рацію. Є така думка...

Чудовий це вираз — є така думка. Вимовляти його може не кожен. Його вимовляти може тільки той, хто має за спиною ще когось. Мовляв, навіщо вам про щось міркувати та сушити мозок, коли вже є така думка. Сидіть собі та слухайте. А коли хочете, то просто приєднуйтеся до тієї думки, яка вже є. Дуже зручна формула для деяких невігласів.

— Так от — є така думка, щоб на іншу плянету надістали іменно машину. Іменно! Хто вони? — Чубарик зробив жест у бік застиглих роботів. — Які ж вони роботи, коли вони можуть мислити? Це ж люди. Якщо вірити нашому шановному Карасю, то вони дуже швидко одержать вищу освіту. Ну, а коли так, то вони вже кадри! Не можуть вони почувати? То не аргумент. Деяким людям теж усякі почуття заважають жити та робити корисну справу. Нехай не почувують. Нехай! Їм треба вставити душі? Ну, знаєте, це вже не відповідає нашій ідеології. Які ще там душі? Це все дурниці! Ніякої душі в людини немає. Ну, а коли все ж таки ви не будете рахуватися з авторитетною думкою і хочете надіслати на іншу плянету роботів, то їм не душі потрібні, а документи. Треба їм наш пашпорт. Це раз. Треба їм профспілковий квиток. Це два. І ще треба посвідку про народження. Ну, а такий документ, як особисте посвідчення працівників нашого інституту — обов'язково.

Чубарик переможним поглядом оглянув зал. В його очах було стільки сталі, що всі оті вчені мусять нарешті усвідомити свої помилки.

— Ну, полетять вони на плянету Ікс. А далі що? Далі що? Я вас авторитетно запитую. Хто їм повірить, що вони з Землі? Я ще раз категорично повторюю — є така думка, щоб роботів забезпечити справжніми документами. Тоді вони стануть схожими на людей.

У залі засміялися.

Виступили ще троє вчених. Вони говорили здебільшого формулами. Який код зручніший для передавання інформацій з Ікса на землю. Як слід чергувати передачі, щоб сигнали були стійкими. Яка інформація надходитиме на Землю, поки ракета летітиме до

плянети Ікс. Біля яких саме зірок і плянет пройде ракета, які там умови для проходження світлових сигналів.

— Тепер ми запросимо висловитися літератора, товариша Прюста, — сказав Карась.

Відомий романіст, драматург і кіносценарист труснув чубом, підвівся з місця і відразу почав говорити.

— Власне кажучи, я не знаю. Але я все розумію. Добре розумію, що саме ми повинні вставити нашим роботам. Точніше — зробити. Ще точніше — створити душу. — Прюст нарешті зійшов на поміст. Його голова на тоненькій шії звисла над трибуною, немов гарбуз над тином. — Душа? Душа — поняття абстрактне, навіть ідеалістичне. Але образ — поняття конкретне і матеріалістичне. Наскільки я зрозумів шановних промовців, ми повинні створити образ нашого сучасника. Щоб такими сучасниками стали наші шановні роботи. Коли тут діє імпульс, то цілком ясно — нам потрібний еталон. Модель. А хто буде таким еталоном? У літературі їх мало. А в житті їх багато. Тому нам треба брати еталон з життя. З живої людини. Треба нам створити людину. А це важко — створити людину. Та не просту людину. А нашу сучасну — мудру, сміливу, гармонійну, величну. Я подумаю над цим. Але потрібний еталон.

Прюст закінчив промову. Він відійшов од трибуни. Щось згадав і повів далі:

— Еталон повинен бути активним. У нього не повинно бути найменших пережитків капіталізму. Найголовніше — найменших. Він не повинен мати індуктивного, поляризуючого впливу індивідуалізму. Ще — гордий він повинен бути і сміливий. Чесний і щедрий. Є такі люди? Знову ж таки є. Не тільки в літературі. В літературі їх мало є. А в житті їх багато. Скажу: є багато наших сучасників, які цілком позбавлені... Я кінчив.

Прюст довго шукав своє місце, двічі проходив повз нього і сів таки на інше.

Надвечір засідання наукової ради закінчилося. Створили комісію для керівництва роботою по вихованню роботів. До неї обрали і Прюста, і Чубарика, а також і мене.

Не знаю, якими думками керувався Карась, пропонуючи мою кандидатуру. Я б, наприклад, ніколи не насмілюся запропонувати схожу на мене особу на таку відповідальну роботу. Ну, що я таке? Коли тобі довіряють створити сучасну людину, то ти сам маєш являти щось подібне до найкращого сучасника.

А я на кого подібний?

Тепер Інка дивилася на мене надто серйозно. А їй дуже не личить бути серйозною.

6. БОКС НА ТАНЦЮВАЛЬНОМУ МАЙДАНЧИКУ

Весняне передвечір'я пахло травами, лісом і, мабуть, ще молодим чебрецем, чи м'ятою. Я ніколи не вмів як слід розбиратися в пахоцях. Може, то зовсім не трава пахла і не чебрець та м'ята?

Інку я побачив здалеку. Вона стояла під явором і нетерпляче ждала, поки я підйду до неї. Я йшов повільним кроком і милувався Інкою. Вона одягнула зелену спідничку та білу найлонову блюзку. Справді, вона зараз була схожа на нейтрино. Не знаю, як уявляють собі нейтрино вчені, а мені воно здається дівчиною. Гарною, дуже гарною, енергійною дівчиною. Воно, нейтрино, може пройти крізь усю галактику і не забруднити свою білу блюзку.

Я згоден — зараз у мене, як і в кожного закоханого, паморочилася голова і сіра мозкова речовина поступово перетворювалася на рожеву. Зараз та рожева речовина збуджує уявлення і поступово весь світ стає рожевим.

Ми збиралися з Інкою піти на танці. Але не домовлялися, коли і де зустрінемося. Ну, нехай я, закоханий, про це забув. А вона чому не нагадала? І ось тепер я зовсім випадково знайшов Інку біля лісу, під явором.

— Інко!

— Ну.

— Ти когось чекаєш?

— Чекаю.

Вона не дивилася мені у вічі. Вона сердилася на мене.

— Я хочу з тобою поговорити, Інко.

— Говори.

— До кого ж я звертатимуся, коли ти зараз десь далеко. Мрієш?

— Можливо.

— Тільки закохані мріють.

— Вгадав.

— Я вмю читати твої думки.

— А я твої.

— Чудово. Нам тоді й розмовляти не треба.

Інка усміхнулася. У неї гарні гострі зуби. Білі та рівні. Ми пішли алеєю, що вирубана в лісі. Ми мовчали, а ліс гомонів. Ліс сміявся, зідхав. Він грав одвічну симфонію могутності, сили, життя, вічності.

— Батько вважає тебе порядною людиною. Що ти про це думаєш? — запитала Інка.

— Ти його переконувала в протилежному?

— Пробувала, але він назвав мене нікчемною істотою.

— Істотою?

— Тепер він мене завжди так називає. Погані приклади легко переймають.

- Ти когось чекала біля явора?
- Тільки не подумай, що тебе.
- Мене ще ніколи не чекали дівчата. Ти просто забула, що ми домовлялися піти сьогодні на танці.

Інка зупинилася, щось згадала і засміялася.

— Справді. Пробач. Я забула. Ходімо швидше.

— А коли прийде чорнявий чоловік до явора?

— Це Левандовського ти так звеш?

— Авжеж.

— Ти справді вмієш читати чужі думки. Чому б тобі не виступати в цирку? — Інка засміялася. Вона вже стала сама собою.

Ми зійшли на пагорб. Чмихалівка відкрилася нам у всій своїй красі. Містечко захопив вир весни. Хати, хліви, торговельні точки і ще деякі споруди потонули в садах. Не потонули в садах димар млина, димар заводу сільськогосподарських машин, церква і, звичайно, райпромкомбінат, який виробляє цукерки «М'ятна» та «Лікерна», яблучне вино і, протягом багатьох років, намагається освоїти серійний випуск бубликів та ковбаси з місцевої сировини. Ще райпромкомбінат виробляє ситро «Супутник» та на великі свята тістечка «Космос».

В кінці Чмихалівки височіли підйомні крани. Там будували перший в країні завод біологічного корму для тварин.

У Чмихалівці є майстерня сільгоспінвентаря. Вона виробляє вила, лопати та сапки, якість котрих відповідає кращим міжнародним стандартам. Надто сапки.

Колись Чмихалівка була селом, потім стала райцентром. Районна цивілізація принесла на вулиці перші краплини асфальту. Він лежав біля райвиконкому, школи та клубу. Почали були крапати асфальтом біля раймагу, але надійшла реформа. Чмихалівку, як районний центр, ліквідували. Мовляв, тепер не потрібно нам дрібних районів. Укрупнити! Стала Чмихалівка селом.

Це не так просто було ліквідувати райцентр Чмихалівку. Адже всі оті чудові установи і організації, які мають дуже красиву приставку «рай», треба було ліквідувати. І вони були ліквідовані. Не стало на чмихалівських будинках таких чудесних вивісок: «Райсобез», «Раймаг», «Райміліція», «Райчайна», «Райвно» і багато інших. Чмихалівка з сумом розлучилася з ними і одразу повернулася в ті часи, коли треба було на магазині писати «Сільмаг». Завмерли кроки цивілізації. Жодна краплина асфальту не впала на чмихалівські вулиці. Ситро возили з дуже далеких країв і назву воно мало зовсім не сучасну — «Лимонний напій». І тістечка також возили здалека. Вони мали сучасну назву «Наполеон».

Тепер ось знову Чмихалівка повернулася на шлях районної цивілізації. Мине кілька років і, безперечно, біля раймагу заасфальтують майданчик.

Такого парку, як у Чмихалівці, ніхто ніде не знайде на земній кулі. Немає ніде такого парку. Коли хочете знати — це не парк, а чудесний сад. Колись, як тільки вперше Чмихалівка почала писати на своїх вивісках маленьку приставку «рай», оцей сад колгосп добровільно віддав молоді. Гуляйте собі, хлопці та дівчата, розважайтеся та відпочивайте. Назвіть цей сад парком культури та відпочинку і весело відпочивайте.

Безбезпека, звичайно, велика — яблука спокуса завжди поряд із закоханими. Але таке становище нікого не лякає, крім тих матерів, у яких є доньки. Ці переляки, проте, не виправдані. Тут, у парку, такі смачні сорти яблук, що хлопці та дівчата, коли їх рвуть та їдять, то забувають про їхні спокусливі якості.

Танцювальний майданчик, огорожений штахетиком, мав форму п'ятака. Вичовганий асфальт красномовно свідчив, що тут, у Чмихалівці, шевській майстерні є що робити.

Радіола грала хрипке, застуджене танго.

— Ти танцюєш? — запитала Інка.

— Пробував. Ти зараз переконаєшся в тому, що далеким предком людини був ведмідь.

— Наступаєш на ноги?

— І ще підставляю свої.

— Ти відстав од життя.

Я погодився. Той, хто провчився заочно шість років, може спокійно прийняти таке критичне зауваження, коли воно стосується танців, кіно, театру, літератури і музики.

Біля танцювального майданчика товпилися хлопці та дівчата. Окремо стояло п'ять парубчаків у чорних костюмах, з чорними метеликами на шиях. До губ приліплені сигарети. У їхніх очах нудьга і нестримне бажання покінчити з нею.

— Цвіт Чмихалівки? — запитав я в Інки, кивнувши на хлопців.

— Наші стилияги. Правда, гарні? У вас у столиці таких немає.

— Подібні є. А таких чорних немає.

Пізніше я взяв — до Чмихалівки прибули чорні костюми з Німецької Демократичної Республіки. Дуже дешеві і дуже чорні. Їх захопили стилияги. Минуло кілька днів. Несподівано лив дощ. І тоді трапилося надзвичайне — прямо на очах у всіх костюми розповзлися. Стилияги теж уміють скаржитися. Вони написали самі на адресу фабрики. Прийшла відповідь — ті костюми призначені для того, щоб одягати мертвих в останню путь.

Але покищо стилияги, з почуттям вагомої переваги над всіма іншими чмихалівцями, носили похоронні костюми.

Заревла радіола. Модні танці приходять до Чмихалівки із запізненням на два роки. Тому тут ще вважають твіст — шедев-

ром Заходу. Заїжджена пластинка свідчила, що твіст уже доживає свого віку, вона хрипіла від старости і ревла від болю.

Але навіщо звертати увагу на ревіння радіоли? Ось поряд зі мною Інка — мое нейтрино. Вона дивиться мені у вічі, і я помічаю в них і страх, і радість. Цей страх породжений, мабуть, постійним чеканням, коли я наступлю на ноги. А радість? Радість можна пояснити тим, що ми вже хвилин п'ять кружляємо, а нічого страшного не трапилось.

Та ось радіола гримнула, чхнула і замовкла. Ми сіли на лавочці. Інка не схотіла залишати свою руку в моїй руці.

— Давай зараз подивимось, як танцюють наші домашні стилиги, — запропонувала Інка.

І раптом радіола ніби помолодшала. Вона весело і голосно обсипала нас чарівними звуками якогось дуже швидкого танцю. Майданчик ожив. Він кружляв, сміявся, рухався швидко, ритмічно і трохи дико. Стилиги в похоронних костюмах відливали непристойні коники. Серед траурних стилиг виділявся один широкоплечий, довгорукий, присадкуватий хлопчина. Він притискував свою партнершу до грудей, ніби мав намір розчавити її. Але дівчина роблено посміхалася і навіть переможно дивилася на інших. Присадкуватий хлопчина танцював стильно. Він дригав ногами, присідав, раптом змахував руками. Очевидно, всі знали, як танцює цей парубійко — навколо нього завжди було просторо.

Я запитав у Інки, що то за птах.

— Чвоха. Вожак стилиг. Страшений хуліган.

Швидкий танок захопив і нас своїм буйним ритмом.

— Ходімо? — запропонував я.

Інка кивнула головою. Я спершу не міг вловити такту. Тоді Інка перехопила мою чоловічу ініціативу.

— Тепер я бачу, що ти не тигр, а ведмідь.

— Але дресирований.

Скажений ритм зробив наші тіла гнучкими і бистрими. Нам не вистачало простору, повітря і цього чмихалівського п'ятачка.

На очах у всіх скажений ритм танку перетворив Чвоху на первісну людину. Пітекантропа чи, може, неандертальця. Розштовхуючи всіх, він дико мчав галопом по майданчику. Хлопці та дівчата тиснулися до бар'єру. Я бачив — він навмисне наближається до нас. Але не надавав цьому значення. Та Чвоха все ж таки досягнув свого — він штовхнув Інку в спину.

— Гей ти, обережно! А то я навчу тебе танцювати.

Чвоха кинув свою дівчину. Він стояв серед майданчика і дивився на нас. А я вів Інку. Ще, мабуть, ніколи я так не танцював. Ще ніколи так не потрапляв я в полон танку, в солодкий полон музики і скаженого ритму.

Радіола змовкла. І тоді Чвоха посунув на нас з Інкою. Я

чекав. Я дивився на його міжбрів'я і намагався вгадати, що він зараз зробить, оцей Чвоха.

— Ну, ну, навчи, — сказав Чвоха.

Він одштовхнув Інку і підійшов до мене впритул. На майданчику стало тихо. Парубійки в траурних костюмах запалили нові сигарети.

— Що ж, навчу. Давай музику, — спокійно сказав я.

— Зараз ти одержиш цілий акорд.

З цими словами Чвоха замахнувся правицею, маючи намір вдарити мене в голову. Я зробив боксерський нирок, і Чвоха не втримався на ногах. Він крутнувся на місці і впав. На майданчику вибухнув сміх. Не сміялися тільки траурні хлюсти та Інка.

Чвоха важко підвівся. Лють була в його очах. Він знову пішов на мене. Я чекав удару зліва, але помилився. Чвоха мав використати зараз свій улюблений прийом — він хотів ударити мене ногою. Я відскочив убік. Чвоха махнув руками і приземлився. Цього разу на майданчику зчинився регіт. Навіть вірні друзяки Чвохи не втрималися. Не сміялася тільки Інка. Вона з жахом дивилася на мене.

Я бачив, як розлютився Чвоха. Він важко підвівся з асфальту, очі в нього блищали, як у розлюченого бика, що мчить на плащ тореадора. А я, мабуть, стояв та посміхався. Мені треба було збити з пантелику оцього дикуна. Чвоха якусь мить думав, потім замірився правою, а вдарити хотів лівою. Старий прийом. Я присів. Чвоха кілька разів крутнувся на місці і гепнувся на спину. Він застогнав і довго не підводився.

— Що з тобою, хлопчику? Потанцюй ще, — запропонував я.

Чвоха встав і з острахом поглянув на мене. Але в нього вже минув запал. Його, мабуть, остаточно доконав регіт. Що ж це справді трапилося? Непереможний Чвоха зараз осміяний і повержений! Тримайтеся за плече, він підійшов до приятелів.

— Сигарету! — вигукнув.

Хтось подав йому сигарету. Він жадібно затагся димом і посунув з майданчика. Траурні хлюсти пішли за ним.

Амурські хвилі плинули над парком. В наш час вальс називають танком пенсіонерів. Але тому, що танцювальний майданчик перебуває у віданні районного будинку культури, тут ревно стежать, аби розтлінні західні танці не взяли верх над вальсом, полькою та краков'яком. Щоб усе було в нормі.

Ми попливли з Інкою в буйних і теплих амурських хвилях. Вони огортали нас ніжною радістю. Я намагався вгамувати нервові збудження, викликане бійкою. Але це мені не дуже вдавалося.

— Шкода, Вадиме, що тут сьогодні не було тата.

— Я гарно танцюю?

— Тато захоплюється боксом. Такого бою він, мабуть, ще не бачив.

— Я сам такий бокс уперше бачу, — сказав я.

— Сьогодні ти король Чмихалівки. На тебе дивляться всі кралі.

— І ти?

— Я не краля. Але зараз усі кралі мені заздять. Я танцюю з героєм.

Ніч була темна і тепла. Додому ми поверталися не самі. За нами йшли чотири парубки з приліпленими до губ сигаретками. Ми йшли повільно. Мені було трохи моторошно — їх четверо. Я знав: коли ми хоч трохи прискоримо ходу, то поплатимось за це. Інка пошепки запитала:

— Ти не боїшся?

— Боюся.

— Ти ж тигр!

— Але біля тигра йде зараз антилопа.

— У антилопи гострі зуби і прудкі ноги. Не будемо помічати тих жевжиків.

Чотири парубчаки проводжали нас до залізничного переїзду. Потім ми вже не бачили вогників сигарет. Хлопці повернули до Чмихалівки. Чому вони не зачепили мене?

— Інко, ти мені не відповіла, кого чекала біля лісу?

— Це тебе не стосується.

— Стосується. Ти чекала Левандовського?

— У тебе доганий характер.

— Скажи про це своєму батькові.

— Він не повірить. Ти, здається, приїхав сюди писати про роботів. Навіщо ж тобі знати, кого я чекала біля лісу?

— Мене починає цікавити все, що стосується тебе.

— А ти вже пишеш свій репортаж?

— Ні. Мене з'їсть Золотий Зуб.

— Пра?

— Такого слова немає — «пра».

— Тепер буде.

Біля будинку я запитав Інку:

— Скажи, ти його чекала? Ти його кохаш?

Інка не відповіла. Вона потиснула мені руку і пішла до свого будинку. Вона йшла, нахиливши голову. Потім зупинилася, обернулася, поглянула на мене і щось дуже тихо сказала.

— Що, Інко? Скажи...

Вона побігла і зникла.

А я стояв на місці, немов мені треба було вrostи в землю навіки.

(Далі в наст. числі)

ПАВЛЬО НЕРУДА

КАЗКА ПРО РУСАЛКУ І П'ЯНИЦЬ

Ці панове були в кімнаті,
 Як вона увійшла, цілковито нага.
 Вони дружньо пили і плювали на неї.
 А вона не могла зрозуміти. Вона
 Щойно вийшла з ріки й заблукала між хат.
 Ці плювки попадали на тіло її,
 Покривали гидотою злотно-ясні її груди.
 Та русалка не плакала,
 Бо русалки не вміють плакати,
 І була вона гола тому,
 Що нічого не знала про одяг.
 Тож вони припікали її сигаретами,
 Паленим корком,
 Заливаючись реготом, котячись аж по підлозі
 таверни.

А вона лиш мовчала, не вмівши мовити.
 Тільки очі її мерехтіли якоюсь любов'ю.
 Її руки були наче з двох однорідних
 топазів,

А уста її — з світла коралів.

Враз вона відійшла — крізь ті двері.
 І у річці вона стала чистою знов,
 Заяснівши, як білений камінь у дощ.

Не зирнувши назад, вона знов попливла
 Уперед — у ніщо, у ніколи.

Переклад Б. ОЛЕКСАНДРОВА

СИДІР ЧОРНИШ: БОЖЕСТВЕННІ ПАСТКИ

(Про творчість Греема Гріна)

I

У сучасній світовій літературі працює велика група письменників, що їх можна досить умовно назвати католицькими письменниками. Це абсолютно не значить, що вони просто переписують, популяризують чи втілюють у мистецьку прозу догми Ватикану. Клерикальними писарями вони не є. І поготів їх не треба плутати з тими численними старшими дамами, які періодично препарують томища солодкої, сантиментально-побожної каші для подібних до них споживачів.

Письменники, що про них тут мова, говорять про проблеми нашої доби, про питання, що ними горить сучасна людина. Вони трактують перехідне та вічне з певного теологічно-філософського погляду, який тільки вряди-годи перегукується з католицизмом у конвенційному понятті. Буває й так, що в певних питаннях буття ці письменники входять у крутий конфлікт із догмами церкви. Але все таки, в остаточній синтезі, їх творчі міркування сходяться з загальними підставами католицької філософії.

Моріак у Франції, Сільоне в Італії, Гайнріх Белль у Німеччині та Греем Грін в Англії — це тільки кілька великих імен цієї групи. Їх пера випромінюють сильні та проникливі впливи, які великою мірою допомагають формувати наш модерний світогляд. Певна річ, що своїми творами вони вже здобули собі світле та довговічне місце у пантеоні світової літератури.

Мабуть, найпопулярнішим серед них є Грін — він бо користується великою славою серед читачів усього світу та глибокою пошаною у найвпливовіших критиків. Народився Грін 1904 року в родині директора приватної гімназії. Освіту здобув він спершу у школі свого батька, а потім у Оксфордському університеті, де й видав свою першу книгу — збірку досить невдалих поезій. Гостро негативна реакція вибагливих англійських рецензентів так знеохотила молодого автора, що віршів він більше ніколи в житті не писав.

Багато років Грін працював як журналіст. Був редактором у газеті *Таймс*, а потім фільмовим критиком у *Спектейтор*; згодом став літературним критиком того ж тижневика. Під час війни Грін служив у британській розвідці, а тепер є головним директором одного ве-

ликого англійського видавництва. 1926 року він прийняв католицьку віру, і це рішення мало переломове значення в його творчості.

Досі Грін написав понад тридцять книг. Серед них є романи, кримінальні повісті, збірки оповідань та есеїв, п'єси, книги для дітей та дуже своєрідні подорожні репортажі. Найголовніші його романи: «Внутрішня людина», «Брайтон Рок», «Сила і слава», «Серце справи», «Кінець афери», «Спокійний американець», «Вигорілий пацієнт» та «Комедіянти». Останній роман вийшов цього року.

На широку популярність Гріна складається дуже багато творчих факторів. Але, мабуть, найголовніша його риса — це вміння майстерно поєднати якості журналіста і теолога.

Він одягає глибокі метафізичні проблеми в захоплюючу, інтенсивну та блискучу розповідь із сюжетами, повними скрутних ситуацій, чорних змов, карколомних утеч, закрутистих затій і таємничих убивств. Інакше кажучи, він цілком одверто застосовує техніку кримінального або пригодницького роману до метафізичних тем.

Наш автор — пристрасний подорожник, і йому доводилося побувати в багатьох закутках світу. Тому живу та нервову розповідь своїх романів він часто розвиває в різних екзотичних місцевостях, розмальовуючи їх відчутно автентичним кольоритом; наприклад, дія «Сили і слави» відбувається в Мехіко, дія «Серця справи» та «Вигорілого пацієнта» в Африці, дія «Спокійного американця» в Індо-Китаї, а дія «Комедіянтів» на Гаїті. Хоч така екзотика цікава вже сама собою, він ще посилює її своєрідною таємничістю, казковістю та якоюсь химерною магією.

Я тут навмисне обминаю слово «тло». Бо й насправді ці екзотичні середовища його романів ніколи не обмежуються звичайним фоном або декорацією: вони завжди стають складовою частиною даного твору і своєрідними символами його глибокої філософії. Як середовище впливає на людину, так і ті обстави впливають на розвиток твору.

Часто твори Гріна мають щось від лаконічної та ефемерної атмосфери сенсаційної вістки. І дійсно, він черпає теми для своїх романів із джерел поточної та дуже модерної проблематики; за мізансцени служать йому нацистівська партизанщина, п'ята колона, розколи у комуністичній партії, англійські гангстери. Його твори надихані актуальністю хвилини: є в них і «путчі», і «погроми», і розстріли, і інтервенція, і вершинні наради... Словом, у кожному творі Грін якоюсь мірою використовує свій журналістичний талант і досвід.

У світовій літературі така техніка не нова. Наприклад, екзотичні, барвисті «тропічні» краєвиди — це складова частина глибоко філософських творів Конрада; містичні «Біси» Достоєвського побудовані довкруги дуже актуальних політичних подій його часу; роман «Чорне і біле» Стендаля написаний на підставі сенсаційної газетної вістки. А можливо найпоказовішим прикладом загортання найглибших життєвих проблем у газетну сторінку кримінального роману «Злочин

і кара» Достоевського. У модерній літературі цією технікою з особливою майстерністю користувався Андре Мальро. До речі, її сучасні прихильники мають ще одне важливе джерело для своїх ефектів — жанр кінематографії.

На мою думку, така техніка має два завдання. В технічно-формальному сенсі вона розширює цікаві можливості жанру «бульварного» роману, з притаманними цьому жанрові трюками для впіймання і втримання зацікавлення читача, і використовує ці можливості для потреб високої літератури. А в ідейно-філософському аспекті «кримінальні» чи «пригодницькі» ситуації ставлять героя на межі його існування, на екстремні, одчайдушні вістря хвилин, що їх людина ніколи не переживала б у своїх спокійних, зрівноважених буднях. У таких ситуаціях людина звичайно стає віч-на-віч з своїми найвищими та найглибшими можливостями (особливо у релігійному значенні), що від них вона звичайно відгороджена малими турботами щоденного життя. А до того ефемерна актуальність обстави такого жанру яскраво ілюструє характер нашої доби. Огортання вічного в перехідне висвітлює боротьбу слабої людської особистості проти нелюдської машинерії нашої цивілізації, в ім'я вищого та справжнішого існування.

Але хоч техніка романів Ґріна і нагадує де в чому засоби великих прозаїків минулого, все таки автор уміє перевтілити свої запозичення у творчість безумовно своєрідну та неповторну.

Всі твори Ґріна — його романи, п'єси та оповідання — це неначе одна велика книга, що над нею автор працює все життя. Всю свою творчу наснагу він віддає єдиній філософській проблемі — проблемі взаємин людини з Богом. Герої його книг — зрештою, всі дуже подібні один до одного: це люди або злощасні, або байдужі до життя, або нечесні, а то й злочинні. Наприклад, герой роману «Брайтон Рок» — професійний убивник; герой роману «Сила і слава» — священик, що став п'яницею та розпусником; героїня роману «Кінець афери» — хтива чужоложниця; герой роману «Серце справи» — ошуканець-начальник поліції; герой роману «Вигорілий пацієнт» — живий труп, що в ньому змерли всі людські почування; а герой найновішого роману «Комедіянти» — шахрай, махляр і брехун.

Чи вони хочуть цього, чи ні — Бог вибирає їх собі і починає криваве змагання з ними. У цьому змаганні Бог не завжди керується правилами «чесної гри». Неначе спритний мисливець, Він завжди захищений за подіями людського життя; він ніколи не показує свого обличчя, і на сторінках Ґрінових романів про Нього говориться мало.

Як же діє цей Таємничий Мисливець? На шляху свого покрученого життя Ґрінові герої несподівано попадають у якусь межому ситуацію, часто-густо сповнену фізичної небезпеки. Під час одчайдушної боротьби за рятунок вони й самі не усвідомлюють, що вже попали в пастку віри; вони не знають, що Бог їх уже зловив для

Своїх високих потреб, і що вони вже просвітлені Його ціломудрістю. Дехто з них спалюється у боротьбі з Богом і гине не тільки фізично, але й душевно (герой «Брайтон Рок»). Дехто стає дуже близько до Ласки, але не встигає її досягнути (трагічний поліцей, герой «Серця справи», що, замість спасіння, яке вже простягає до цього руку, — вибирає самогубство). Але більшість героїв Гріна вкінці вмирають або спасеними (архітект, герой «Вигорілого пацієнта»), або святими (після смерти героїні «Кінець справи» люди спостерігають чуда).

Вгорі я зробив досить сміливе твердження, що Бог не вірить у «чесну гру». І дійсно, Грін неначе каже нам, що Божі інтереси не завжди сходяться з людськими інтересами, навіть коли ці людські інтереси побудовані на цілком позитивних етичних чи естетичних основах суспільства. Тож треба перш за все пам'ятати, що Грінові герої здебільшого негативні типи. І цікаво, що ті, хто їх переслідує і вкінці фізично знищує або по-юдиному зраджує — інакше кажучи, ті «каталізатори», які спричиняють конфронтацію героїв з Богом, — це найчастіше люди цілком позитивні, добрі громадяни, приємні та люб'язні одиниці, що мали б втілювати людські поняття щастя, добра і краси.

Що ж хоче Грін цим сказати? Мені здається, що він просто відновлює середньовічне роздвоєння між поняттями Божого та людського або, коли хочете, між душею та тілом. Бо все, що людське — навіть і те, що людям здається добрим і праведним, — закриває від людини сяйво Божої присутності. Справжнє ж бо пізнання Бога це не спокійне життя в молитві та духовій рівновазі, а запекла боротьба, що з неї людина часом виходить смертельно обпалена Божим промінням. Мабуть, найгострішим прикладом цього є неймовірна своєю жорстокістю Голгофа, що її мусить перейти герой «Сили і слави», щоб повернутися назад до свого Бога. Грін неначе проповідує старозавітну тезу, яка вчить, що, з одного боку, Бога не зобов'язують людські закони, людська етика чи врешті-решт те, що люди називають добром, а з другого — Божі дороги не відомі людям.

Коли я сказав, що Бог, неначе мисливець, — я мав на увазі також і глибокий символ цього порівняння. Бог полне на людину-звіра, на людину теплої крові, палкого фізичного кохання, ласкавих пестощів — на людину, що захоплюється барвами, звуками, запахами, — щоб цю людину одуховити, щоб у ній убити звіра, а воскресити дух. Настанова ця, як бачимо, — крайньо антигуманістична.

Хоч Божі дороги людині не відомі, все таки в Гріновій теології є одна важлива передумова для пізнання Бога: людина ніколи не сміє втікати від життя, а мусить у ньому брати якнайактивнішу участь. Грін настоює на тому, щоб людина обов'язково ангажувалася, включалася в якусь гостру дію, в щось пристрасно вірила — навіть тоді, коли об'єктом її віри не є доконче релігія. Адже Бог ховається в подіях, у ситуаціях, у бурі вчинків. Тому й найтяжчий гріх у очах Гріна це крайне збайдужіння, омертвіння, внутрішня втеча від жит-

тя — такий бо стан дорівнює втечі від будь-яких можливостей зустрічі з Богом. Автор неначе повторює слова Івана Богослова, який сказав у своїх «Одкриттях»: «Знаю твої діла, що ти ні холодний, ні гарячий... Тим то, яко ж літеплий еси, і ні холодний, ні гарячий, викину тебе з уст моїх».

Тепер нам легше зрозуміти, чому Грін залюбки уживає форми, споріднені з кримінальними та пригодницькими романами.

II

Щоб якось ілюструвати ці теоретичні та досить загальні міркування про творчість Гріна, я тепер коротко викладу його найновіший роман «Комедіянти». В тому ж бо романі дуже виразно зарисовуються усі ті елементи творчості Гріна, що про них я розповів угорі. Твір позначений всіма знайомими прикметами авторовими: у ньому є метафізична тема, майстерна — навіть «гладенька» — розповідь, напружений сюжет і екзотично-хімерне оточення Гаїті.

Грін любить гратися прізвищами та назвами. Наприклад, прізвище героя «Вигорілого пацієнта» — циніка-архітекта, який стає блаженним через свою жертву для прокажених у Африці — Квіррі. Звуково це прізвище нагадує цілу серію англійських слів: і «смішний», і «чудний», і «питання», і «джерело інформацій», і «каменоломню», а щонайголовніше — «здобич». Дія «Комедіянтів» починається зустріччю трьох пасажирів на вантажному кораблику «Медея», який пливе до Гаїті. Їх прізвища — Бравн, Сміт і Джовнс. Тут гра прізвищами здійснюється в трохи інакшому пляні. До сміху звичайними англійськими прізвищами автор неначе підказує нам, що всі ми подібні до них, що кожний з нас, мовляв Шекспір, грає на сцені світу якусь свою комедію. Оповідач роману Бравн так коментує цю проблему:

«Життя було комедією, а не тією трагедією, що до неї мене готували; мені здавалося, що всі ми на цьому кораблику... гонені авторитетним жартуном до крайньої точки комедії. Як часто, коли закривалися театри, я чув фразу: „Я сміявся до сліз”».

А коли ми подумаємо про долю одного з тих пасажирів, тоді крізь цю гру прізвищ виразно прозирає ідея «Єдермана». Навіть назва кораблика символічна. Ви напевно пригадуєте, що героїня грецької мітології Медея допомагала Ясонові знайти золоте руно. І кораблик несе одного з наших пасажирів по дуже своєрідне золоте руно, хоч покищо навіть сам пасажир цього не знає.

Перший пасажир, Бравн, не знає, хто був його батько. А батьківщина його — це Монако, клаптик чистого інтернаціоналізму, що ніколи не мав своєї обличчя, характеру чи традицій. Про це Бравн говорить так: «Я народився в Монако. А це означає майже те саме, що не народитися ніде». А про свою матір він висловлюється такими

словами: «Я знав її дуже мало, але досить, щоб упізнати в ній завершеного комедіянта». У шістдесят років ця розбещена кокотка вмирає від перенапруження фізичним коханням, залишаючи синові у спадок злидений готель на Гаїті. І знову гра назвами: найкраще помешкання готелю називається «Джон Беррімор суїт». Як відомо, Беррімор почав свою кар'єру як блискучий шекспірівський актор, але через алкоголь і борги скотився до роль звичайнісінького блазня і страхопуда в ранніх голлівудських фільмах. Інакше кажучи, він також був «комедіянтом». Передсмертне прощання матері з сином звучить так: «Ти насправді мій син. Яку роллю ти граєш тепер, хлопче?»

Бравн тепер повертається на Гаїті з короткої подорожі до Нью-Йорку, де він безуспішно намагався продати свій готель. Він повертається до того свого брудного, занедбаного готелю та до коханки, гарної дружини багатого посла якоїсь південно-американської країни, що з нею він звичайно відбуває таємні, сповнені спорадичної пристрасти зустрічі в її авті. Сам він признається, що повертається «до порожнього готелю та кохання, майже такого ж порожнього».

Отож перед нами людина, що ніколи не мала ніякого якоря: готель, батьківщина, батьки, кохана, що є дружиною іншого, — все це вказує на відсутність коріння, пристані, рівноваги в житті цієї людини. Це значить, що він належить до породи «комедіянтів», які вештаються по світу, не приносячи нікому ніякої користі. Але бездомний Бравн втратив багато більше — він утратив віру в життя та здібність діяти. Він належить до тих «літеплих», що про них говорив Йоан. Сам він про це говорить так: «Десь у далекому минулому я забув, як брати участь у житті, у чомунебудь. Якось, десь я цілком забув вміння турбуватися».

Сама собою приналежність до католицької церкви не має для Гріна великого значення. Хоч Бравн і католик і його католицьке виховання в сирітських школах Англії навчало його активності у житті, сам він цілком не здібний до дії. В очах Гріна такий стан духового паралічу рівнозначний з смертю. Недаром автор обкладає Бравна різними більш або менш завуальованими символами смерті. Наприклад, його улюблений сувенір — це преспав'є в формі мініатюрної труни з латинськими літерами P. I. II. — «Спочивай у спокої». Отже, Бравн комедіант і в глибшому сенсі — він мертвяк, який удає живого.

Другий пасажир, Сміт, це наївний американець-ідеаліст. Він безумовно заангажований — але в цілковито безглузду діяльність. Його місія на Гаїті — заснувати сітку вегетеріанських центрів. Він вірить, що тільки вегетеріанська дієта викоринить із людської особистості пристрасть і так принесе кінець насильству та війнам. У своїй наївній доброті він закриває очі на все зло, що твориться довкруги нього. Боячися зла і ховаючися від нього, Сміт є також комедіянтом — перед собою та перед іншими він грає роллю носія добра.

Третій пасажир, Джовнс, це трохи анахронічний, трохи злидений і дуже смішний підстаркуватий шукач пригод, махляр, брехун і злодій. Словом, він дуже своєрідно втіляє ренесансову традицію «пікаро». В ньому є якась дитинність, якийсь наївне почуття гумору, безпосередність та дружнє наставлення до оточення, за що знайомі пробачають йому його продажність та брехливість. Про свої справи на Гаїті Джовнс мовчить. Взагалі вся його подорож окутана дивною таємницею.

Перший рівень Джовнса як комедіянта — цілком ясний. Він просто смішний, і саме він вводить у роман великі дози гумору. Між іншим, твори Гріна завжди повні пікантного гумору та іронії, а його знаменитий легкий роман «Наш агент у Гавані» — це одна з найкомічніших книг нашого часу. Цей перший рівень — роля Джовнса як «пікаро» — залишає його відкритим на всякі можливості. «Ніхто не може знати» — це улюблена фраза цього пройдисвіта. Вона, не зважаючи на свою легкість та «випадковість», натякає на можливість, що їх не схопити людському інтелектові. І тому людина, що живе активно та відкриває себе для всяких можливостей, може також зустрітися з найвищими можливостями людського існування. Вже на початку роману Джовнс є потенціально Божою людиною, але Ласка ще йому не відкрилася. Він все ще думає, що до святости йому — далеко, чи радше — такими проблемами він взагалі ніколи не цікавиться. Глибший рівень «комедіянта» Джовнса — це його роля перед самим собою та перед іншими: поза індиферентної, а то й злої людини.

Столиця Гаїті вітає подорожніх кошмаром відкритого та хемічно «чистого» зла. Грін уважно спостеріг актуальну політичну ситуацію тієї країни. Ця ситуація — жорстокий диктаторський режим маніяка-садиста д-ра Дювальє, що про нього нам часто доводиться читати в газетах. Автор використовує цю ситуацію як символ метафізичного, всесвітнього зла, як символ диявола. Дювальє, що його забобонні тубільці вважають за злого духа («зомбі»), ховається за спинами Тонтон-Макут, безпощадних звірів-поліцаїв, що вдень і вночі носять чорні окуляри для психологічного терору над населенням. Вони поводяться як усеїсні божки: убивають людей, гвалтують жінок, розбивають крамниці. Їх зло — справжня, тверда реальність, а не гра в зло, що нею захоплений Джовнс.

Бравна зло Дювальє не цікавить. Він спокійно повертається до своїх мінімальних обов'язків у спорожнілому готелі (Дювальє не хоче туристів на Гаїті) та до своєї коханки Марти. Сміт же занадто наївний, щоб побачити та осудити зло: він заклопотаний справами вегетеріанства, порожньою ролею добродія людства. А Джовнс починає флірт із дияволом. Видавши себе за полковника англійської армії, він зголошується до штабу Дювальє як експерт-стратег.

Проте не всі на Гаїті потурають злу, пристають до нього чи навіть бояться його. Старий лікар Мажіо, відомий спеціаліст від серцевих

недуг (символічність його професії цілком явна!) і молодий поет Філіппо організують збройний опір. Хоч у них всього десятеро повстанців і хоч вони самі не дуже вірять у свою перемогу, вони все таки вирішують діяти. Це ж бо люди дії, люди, що заангажовані в житті; в очах Гріна вони позитивні герої, або «герої абсурду». Про це так говорить Мажіо колишньому католикові Бравнові: «Якщо ти покинув одну віру, не покидай віри взагалі. Бож завжди існує альтернатива до тієї віри, що її ми втратили. Або може це віра в іншій масці?»

Так на снасті спостережливого та кольоритного політично-подорожного репортажу (ситуація Гаїті, змальована з життя) розвивається захоплюючий пригодницький роман (резистанс Мажіо, затії Джовнса), а знову ж на снасті пригодницького роману починає розвиватися високе містерійне дійство. При тому треба мати на увазі, що Грін (висловлюючися терміном з образотворчої критики) дуже поважає свій матеріал, тобто репортажні елементи його твору таки насправді читаються як висока журналістика, а пригодницькі елементи — такі насправді захоплюючі; цікава фабула примушує читача читати роман «одним духом». Ці елементи в романі виступають як такі, а до того вони не випадкові для цілості твору, а грають у ньому важливу інтегральну роль.

Інтрига напружується. Джовнсові в штабі Дювальє не щастить. Агенти Тонтон-Макут скоро його викривають як ошуканця і пройди-світа, і Бравн помагає приятелеві знайти притулок у посольстві чоловіка Марти. Це він робить абсолютно не з гуманних мотивів, а на те, щоб під приводом відвідування приятеля мати змогу відвідувати свою коханку в її домі. Джовнс між іншим до того добрий комедіант, що під час утечі з рук Дювальє переодягається за жінку і вільно ходить по місту, наповненому агентами Тонтон-Макут, які його шукають. Це ще один із численних символів Гріна: досить вульгарна маскарада символізує «маскараду» дуже високого значення.

Джовнс подобається Марті за жарти, витівки та дитинну вдачу. Вона відчуває до нього щораз більшу близькість, але її почування завжди чисті, платонічні, просто дружні. Міркуючи, для розваги, про можливість фізичного зв'язку з Джовнсом, вона вирішує, що «з ним якимось не можна». Сама ця думка лякає її. Бравн же знає тільки фізичне, холодне, автоматичне кохання, але навіть такий неповний зв'язок із жінкою є для нього єдиним містком до життя. Так, не розуміючи, що жінка це перш за все особистість, що має право на дружбу з чоловіками без ніяких еротичних мотивів, — він починає уявляти, що Марта віддала себе Джовнсові просто тому, що в таких інтимних умовах кожна жінка віддала б себе чоловікові. Скоро це несправедливе підозріння стає для нього своєрідною одержимістю, і він вирішує розлучити їх.

Для цього він розвиває макабрично винахідливий план. Бож лю-

дина, що в ній умерли людські почуття, може дуже легко вчинити найогидніші моральні злочини, навіть не усвідомлюючи глибину їх шкоди для інших. Така ж бо людина неначе втратила прилади, що ними можна вимірювати вартості або відсутність вартостей. Так одного вечора, під час зустрічі в домі посла, Джовнс вихваляється своїми уявними стратегічними успіхами в британській армії, що її насправді він і не бачив. Тоді Бравн у присутності Марти, що її Джовнс просто обожнює як друга, жартами та кпинами намовляє, а потім просто таки приневолює його стати провідником партизанів, мовляв, не будь голословний, а покажи, що ти вмєш. Певна річ, що в нормальних обставинах Джовнс міг би дуже легко викрутитися з цієї незручної ситуації, адже на своєму закрутистому життєвому шляху він вилазив не з таких ситуацій! Та раптом стається чудо: роками топтана і занедбувана Джовнсова чесність нарешті воскресає — вперше в житті він вирішує бути відповідальним за свої слова. І щобільше, він вирішує раз у житті прислужитися добрій справі і стати пліч-о-пліч з тими, хто активно бореться проти зла. Так, за допомогою циніка-Бравна, якого він вважає за свого близького приятеля, він уночі втікає до партизанів.

У дорозі до місця зустрічі з партизанами, яка символічно відбувається на цвинтарі, Джовнс признається Бравнові, що він у житті навіть не нюхав бою і аж ніяк не визнається на військовій справі. Лицемір Бравн приймає цю сповідь як новину (хоч насправді він весь час догадувався, що Джовнс просто вихвалявся) і з згїрдливою посмішкою пропонує йому повертатися назад. Але Джовнс про повернення й слухати не хоче, він просто горить своєю місією.

Тонкими натяками та символами Грін показує нам, що рішення робити добро та прийняти відповідальність за своє блудне життя — це тільки перший ступінь метаморфози Джовнса. Інакше кажучи, досі метаморфоза відбувалася тільки на чисто людському рівні. Але скоро з Джовнсом починає діятися щось далеко важливіше: щось, чого не розуміє ні він сам, ні Бравн. При тому треба не забувати, що Бравн — оповідач роману. Беручи під увагу його характер, ми зразу ж зрозуміємо, що він не спроможний збагнути містерію, яка твориться на його очах. Інакше кажучи, до нас доходить тільки відгомін подій, тільки розгубленість людини, яка здібна передати те, що оце робиться перед нею, самими фрагментами. Грін часто використовує людей, що не компетентні зрозуміти містерію одуховлення, за оповідачів тих таємничих справ. Цей засіб не зобов'язує письменника пробувати описувати на сторінках своїх романів Тайни, що їх не можна (і не треба) розказувати словами. Так Джовнс досягає якихось містичних вершин існування, що їх Бравн не може зрозуміти. Відбувається конфронтація людини з Богом.

Така конфронтація вимагає Голгофи. В неймовірно тяжких обставинах підпілля слабосильний та хворобливий Джовнс скоро попадає

в руки Тонгон-Макут і гине. Але він гине в сльозі щастя. Сам навіть цього не усвідомлюючи, Джовнс умирає блаженним.

Роздумуючи про життя Джовнса, Бравн говорить: «Може часом усе своє покручене життя він відбував таємниче і безнадійне кохання з доброчесністю, дивлячися на цнотливість здалеку, сподіваючися, що вона його помітить, і пустуючи, як дитина, щоб звернути на себе увагу ласки».

Маски з комедіантів здерто. Авантюрист Джовнс виявляється Божою людиною. Сміт, що на перший погляд такий шляхетний (він же відмовляється критикувати уряд Дювальє, бож ні про кого не можна говорити погано), виявляється ні до чого не придатним «комедіантом». При кінці роману він розкидає долари тубільцям, думаючи, що так він рятує їх від усього лихого. А самотній, долею покривджений Бравн виявляється людиною злою. Бо навіть насильство, вчить автор, може в крайніх випадках бути втіленням любови, але байдужість — ніколи. Мажю каже, що «перше — це просто недосконалість ласки, а друге — досконалість самолюбства». Адже через своє бездонне самолюбство Бравн виконує ролю Юди і віддає на смерть свого друга. Він залишається проклятим в омертвінні своєї байдужості. Він покидає свій єдиний місток до життя — коханку Марту, і вигідно втікає до Домініканської республіки, де стає директором похоронного бюро: остаточний символ смерти.

Бездушність і остаточна зрада Бравна, з одного боку, а жертва і спасіння Джовнса, з другого, це ще один приклад постійних тем Гріна, що їх він в останньому творі з особливою майстерністю обрамовує в химерно-екзотичне, «несерйозне», але при тому таке цікаве оточення. Недаром критик В. С. Принчет твердить, що Грін — один із двох або трьох живих прозаїків, які мають справжнє значення в світовій літературі.

У видавництві ПРОЛОГ вийшло з друку

друге видання

збірки поезій

Василь Симоненко

БЕРЕГ ЧЕКАНЬ.

Упорядкував і вступну статтю написав Іван Кошелівець.

У збірці поезії, заборонені в Українській РСР та Радянському Союзі або спотворені цензурою КПРС.

Збірка має 220 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту. Замовляти безпосередньо у вид-ві ПРОЛОГ та у видавництві нашого журналу. Книжку можна купити також в українських книгарнях.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

АНДРІЙ КАРИЙ: ПОСТАЧАННЯ Й ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

«ХТО ОСТАННІЙ? — Я ЗА ВАМИ!»

Піснею про Сталіна
Зустрічаєм день.
Кращих ми не знаємо
На землі пісень.

Так учили нас колись співати. Часи змінилися — змінилися пісні. Але не змінилась одна характерна риса життя громадянина на нашій батьківщині:

З популярними словами
«Хто останній? — Я за вами!»
зустрічаєм день.

Так було за часів Сталіна, Хрущова і так є сьогодні. Черги стали невід'ємним атрибутом радянського побуту.

За даними журналу «Комуніст України», економісти вивчали витрати часу на придбання продуктів харчування в Києві, Жданові, Дніпропетровському і встановили, що для купівлі одного набору харчів середня родина потребує від однієї години до півтори години, а окремі родини від трьох до трьох з половиною годин. «Комуніст України» подає такі інформації:

«У київському центральному універмазі, наприклад, серед покупців секції дитячого трикотажу 65% — приїжджі; 50% дитячого взуття, 54% бавовняних тканин купують також гості столиці України. Навряд чи хтось з них відмовився б усі ці речі придбати у себе вдома, а вільний час витратити на відвідання столичних театрів, музеїв, знайомство з визначними пам'ятками міста. Але якщо для тих, хто перебуває у відрядженні, пошуки товарів — втрати морального порядку, то ті, хто спеціально їде за покупками, ідуть ще й на чималі матеріальні втрати. Надто дорого обходяться для тисяч людей ці покупки».

Ось приїхав трудівник до Києва, щоб купити собі костюм. Він має нескромне бажання бути одягненим зі смаком. Він їде на Хрещатик, звідти на Солом'янку, звідти в Дарницю. Одного дня йому

не вистачає. Він мандрує від однієї крамниці до другої. У трамваях і метро він зустрічає таких самих, як він, приїжджих — людей з іспованим настроєм. Свою відпустку вони використовують не для відпочинку, а для розшуків найелементарніших речей — предметів щоденного вжитку.

Київська «Робітнича газета» пише:

«Послухайте, як часто на запитання покупців продавець відповідає не ма — і дещо вам стане зрозумілим».

Газета «Комсомольська правда» провела опит своїх читачів з метою з'ясувати, що вони думають про радянську торгівлю. Газета отримала від читачів понад шість тисяч виповнених ними анкет. 62% опитаних заявили: «Побут найбільше ускладнюють черги». Люди писали в анкетах: «Без черги не купиш ні черевиків, ні пляшки молока».

ДЕ КУПИТИ ГОРОДИНУ ДЛЯ БОРЩУ?

1921 року на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, запровадили Нову економічну політику, скорочено НЕП. НЕП прийшов на зміну військовому комунізмові. У країні був голод, страшні злидні, крамниці були майже порожні. І от дозволена партією та урядом приватна ініціатива за кілька років зробила справжнє чудо: крамниці наповнилися товарами, харчів стало вдосталь. Вже до кінця двадцятих років приватна ініціатива в торгівлі, у промислі, в усіх сферах обслуговування населення дала надзвичайно позитивні наслідки. Пізніше розпочався похід партії проти приватної ініціативи. І відтоді, тобто починаючи від першої половини тридцятих років, торгівля перебуває в стані хронічної кризи. У крамницях часто тяжко придбати не лише такі товари, яких надто мало продукують, але й те, чого виробляють достатньо.

Візьмімо для прикладу місто Херсон. Під час розквіту НЕПу — в кінці двадцятих років — Херсон був завалений городиною. Приватні господарі приватних крамниць продавали її ледве не на кожному розі. А як справа виглядає тепер? Газета «Радянська Україна» опублікувала 12 серпня 1966 року статтю свого кореспондента Ващенко під заголовком «Експедиція за борщем», де він описав, які труднощі повинна сьогодні подолати господиня Херсону, щоб зварити для родини борщ. Ващенко розповідає:

«... на полицях магазинів у розпал літа овочів не вистачає... Продавщиці Надії Скибі дуже прикро слухати докори покупців, хоч не її вина, що помідори погані. Два дні у неї на полицях було майже порожньо. Справедливі нарікання споживачів чути і в інших чергах... на околицях Харсону господині, щоб скупитися на обід, треба простояти в кількох чергах, бо вибір овочів у ларках обмежений... Одна з домогосподарок розповіла подругам про своє „полювання“ на овочі. В одному з ларків вона купила картоплю. В другому — буря-

ки і капусту. В третьому втратила багато часу, чекаючи помідорів. А їх привезли для продажу лиш о 13-й годині. Де їй вдасться знайти кріп і петрушку — ще не знає. Наступного дня я пройшов маршрутом, второваним цією жінкою. І що ж? Городини у продажу не побавилось».

Це так виглядає справа в Херсоні, не зважаючи на те, що Херсонщина завжди була і є краєм хліборобства, зокрема городництва.

Починаючи від тридцятих років, тобто від того часу, коли приватні крамниці були ліквідовані і їм на зміну прийшли державні, черги в крамницях є хронічною хворобою торгівлі. Кореспондент київської «Робітничої газети» Онищенко розповідає з міста Черкас: «в години „пiк” на купівлю продуктів треба витратити буквально кілька годин... Загляньте в гастроном, і ви там побачите черги біля кожного відділу».

Не зважаючи на економічні реформи вересневого пленуму ЦК КПРС 1965 року, ініціативу робітників торгівлі далі сковано. Кон'юнктура ринку часто вимагає від фахівців оптових баз України негайно виїхати до інших республік для купівлі товарів. Однак, за свідченням керівника Харківської оптової бази галантерійних товарів Клепікова, керівник торговельної організації й сьогодні не має права самостійно вирішати питання щодо виїзду. Він повинен звернутися в листом до республіканської контори, контора надішле листа до міністра республіки, потім листи підуть зворотним шляхом. Але втрата часу на листування веде до матеріальних збитків. Покупець не отримує того, що потребує.

«ЗАВЖДИ НЕ ВИСТАЧАЄ ЧАСУ»

Харків'янин Зотиков такими словами змальовує побут своєї родини: «Завжди не вистачає часу. І родина наша невелика: ми з дружиною і п'ятирічний син. Вважаємо себе ще молодими. І до театру хотіли б і на лижвах. Але майже весь вільний час витрачаємо на якусь суєту».

Людям бракує часу для культурного відпочинку, для читання книг, для розваг, бо треба стояти в чергах, треба переборювати безліч труднощів при розв'язуванні побутових проблем.

Карпинський і Почивалов писали 23 січня 1966 року в газеті «Правда»:

«Куди ми насамперед ідемо після праці? До крамниць. До крамниць треба дійти... Часто практикується некомплексне забудування житлових кварталів. Насамперед житлові будинки, а потім вже крамниці і все інше. І часом це „потім” затягується на багато місяців і навіть років. Скільки такі зволікання „з'їдають” часу в новосельців... Хатні господині часом примушені здійснювати марафонські пробіги, розшукуючи харчові компоненти для своєї кухні. В одному ларку — картопля, за кілометр від неї — хліб, на іншому кінці кварта-

лу — молоко... Чому в наших крамницях черги?.. Якщо перейти від торгівлі до різних побутових послуг, то втрати часу тут насамперед пов'язані з гострою нестачею майстерень, ательє, пралень».

З опублікованих у пресі інформацій відомо, що на всій Україні є сьогодні лише 240 пралень. Ці пральні працюють майже виключно для так званих масових замовників: гуртожитків, їдалень, підприємств та учбових закладів. Погана організація прання для населення відштовхує клієнтуру з-поміж населення. На Тернопільщині 1965 року не було випрано для населення жодної речі.

Зовсім не відповідає потребам населення кількість їдалень, ресторанів, кафе. У робочих селищах Дніпропетровського з населенням до 10 тисяч чоловік кожне, таких як Кірове, Дмитрієве, імени Крупської, взагалі немає їдалень і буфетів. На 1200 населених пунктів Івано-Франківської області відкрито лише 103 підприємства громадського харчування, з яких більша частина в обласному центрі.

ПЕКУЧА «ПІДМЕТКОВА ПРОБЛЕМА»

Що робити тим українським колгоспникам і колгоспницям, у селах яких нема перукарні, а найближча перукарня знаходиться на віддалі понад тридцять кілометрів? А скільки на Україні таких сіл, віддалених від найближчої перукарні на десятки кілометрів!

Робітниця 22-го магазину міста Запоріжжя Євгенія Василівна Мельсітова вирішила обклеїти шпалерами свою квартиру. Вона цілий день ходила до різних приймальних пунктів, що беруть замовлення на такі роботи, але всюди їй відповідали, що її замовлення зможуть виконати не раніше як за... півроку.

Журналіст Прокопенко розповів про одного подорожнього, який на кілька днів приїхав до Києва. Бутерброд з маслом впав йому на піджак і зробив пляму. Крім того, відірвалася підощва на черевіку. І перебування в Києві перетворилося для нього в «ходіння по муках». День за днем він ходив від одного приймального пункту до другого і благає: «Мені б оцю плямочку вивести!» — «Через місяць буде готове», — відповідали йому. «Мені б підметочку!» — Але виявилось, що в столиці України підбити підметку не так просто. Закінчив своє оповідання Прокопенко такими словами:

«Пропади вони пропадом, такі порядки... Скільки часу в людей розкрадають... Злодія, який украв годинник чи гаманець, притягають до криміналу. А людей, які крадуть години і цілі дні, — ні».

Мешканець Києва Єфімов теж розповідає, як тяжко тепер полагодити черевіки:

«Ще недавно це було досить просто. Вистачало добратися до першого рогу, і на вас там напевно чекав швець. Але пізніше робітники побутового обслуговування прийшли до переконання, що звичайний молоток недалеко відійшов від кам'яної сокири і треба цю справу механізувати. У зв'язку з цим дрібну сітку вирішили ліквідувати, а

на її місці відкрити механізовані майстерні... Але в багатьох українських містах точок було багато, а майстерень стало мало. До того ж тепер виконують замовлення не раніше як за два тижні. І в силу цього простого протиріччя тут на весь зріст піднялась пекуча підметкова проблема».

У Києві існує унікальна фірма для побутового обслуговування. Вона називається «Світанок» і не має собі рівної не лише на Україні, але й у Москві. Ця фірма може на замовлення прослати дівчину, яка прибере помешкання, попросує білизну. Вона може прислати няньку, яка доглядатиме за дитиною, доки батьки сидять у кіні або в гостях. Візита няні коштує 30 копійок за годину. Прибрати помешкання — 50 копійок за годину. Запрошений кравчині треба платити 70 копійок за годину. Усі ці гроші цілком поступають до кишені співробітника фірми, який обслуговує киян у їхніх помешканнях. Фірма одержує лише 20 копійок за виклик.

Що ж, ідею такої фірми треба привітати, хоча вона й унікальна, тобто, мабуть, призначена для цілей пропаганди. Однак не всюди можна створити щось подібне. Кожна фірма потребує адміністрацію, помешкання для бюро. Таку фірму можна створити у великому місті, але вже зовсім немає сенсу засновувати такий побутовий комбінат у малому містечку або в робітничому селищі. Тут неможливо налагодити побутове обслуговування без приватної ініціативи шевця, який має свою власну шевську майстерню, без приватної ініціативи кравця, перукаря та інших ремісників. Жодний з них не потребує посередництва якоїсь фірми, щоб знайти собі досить клієнтів. Кожний з них може виконувати роботи як у своїй власній майстерні, так і в помешканні клієнта. І якщо кравчині в Києві, яка знаходить клієнта за посередництвом державної фірми «Світанок», дозволено класти всі зароблені гроші до власної кишені, то чому це не мало б бути дозволене кравчині, яка має свою власну майстерню та кількох помічниць і знаходить клієнтів без посередництва державної установи — лише завдяки вивісці на зовнішній стіні будинку, лише завдяки добрій славі, яку вона своєю працею придбала собі серед населення?

Керівники КПРС це забороняють. Вони стоять на засаді, що приватну ініціативу всюди, і зокрема у сфері побутового обслуговування, слід усіма силами утискувати. Наслідки такої політики плачевні.

З різних кінців України чути скарги населення на відсутність майстерень для побутових послуг. Трудівникам робітничих селищ і сіл часто-густо доводиться їздити за десятки кілометрів до якогось міста з-за якоїсь дрібнички, безглуздо витрачаючи на це багато часу і грошей. Кількість ремонтних майстерень всюди недостатня. Строки ремонту дуже довгі, якість ремонту погана. Державні майстерні в містах відкриті в незручний для працюючих час, а для трудівника, який мусить їхати до міста за десятки кілометрів з села,

вони майже недоступні. У багатьох населених пунктах немає жодного підприємства громадського харчування, жодного ресторану, їдальні або чайної.

Дев'ятого липня 1966 року київська «Робітнича газета» опублікувала листа групи мешканців робітничого селища Краснодон Луганської області. Ось що вони пишуть:

«Спробуйте у нас в селищі купити білу булку. Не знайдете в жодному магазині. Треба їхати або в місто Краснодон, або в Луганське. ... В місто доводиться їздити і за свіжою рибою, і за оселедцями, і за ковбасами... Погано і з овочами... Доки ж магазини будуть стояти напівпорожніми?.. Якщо за булочкою незручно їздити за тридев'ять земель, то значно незручніше їхати до міста лише для того, щоб здати в ремонт взуття, одяг... Правда, є у нас майстерня, де ремонтують взуття. Але що вона собою уявляє? На селищному ринку стоїть напівзруйнована дерев'яна халупа. В ній працює один майстер. Замовлень у нього повно — всі своєчасно не виконаєш. Це не дивно: адже в сусідніх селищах — Гірському, Світличному зовсім немає майстерні. От і приходять до нас сусіди. Якість ремонту низька... Вихідні туфлі на „шпильках” жінки змушені возити ремонтувати в місто».

Цікаво, що «пекуча підметкова проблема» виникає на весь зріст лише там, де комуністичне керівництво ліквідує приватну ініціативу і приватні майстерні ремісників. І разом з «підметковою проблемою» там виникає багато інших проблем.

ПЕРЕСЛІДУВАНИЙ «ПРИВАТНИК»

За даними керівників Держплану УРСР, 1964 року кількість трудящих, зайнятих в обслуговуванні населення, становила на Україні тільки 4,2 мільйони чоловік, або близько 22% всіх працюючих у народному господарстві, тоді як в Італії 1960 року в сфері обслуговування було зайнято 34%, в Англії — 47%, у США — 56%.

На Україні дуже погано поставлена справа ремонту квартир та індивідуальних будинків населення. Підприємств, які виконують ці роботи, дуже мало. За таких умов населенню не залишається іншого виходу, як шукати порятунку у так званого «приватника». Але що це за «приватник»?

За твердженням журналу «Економіка радянської України» «нишній „приватник” — це, як правило, працівник будівельної організації, який надає послуги населенню і при цьому використовує державні матеріали, обладнання, інвентар». Тобто, іншими словами, теперішній «приватник» працює потайки пізно увечорі або вночі, після напруженої праці вдень на державному підприємстві. Він примушений красти на місці праці матеріали, бо їх не можна вільно купити.

А де ж «приватник», який би вільно купував матеріали на ринку, який би працював приватно не пізно увечорі, не вночі, а вдень, від-

крито, ні від кого того не приховуючи? Де той «приватник», що має свою майстерню? Його нема. Партія і уряд от вже півсторіччя воюють проти нього.

Протягом п'ятих десятиріч радянської влади комуністичним керівникам не вдалось задовольнити побутові потреби населення за допомогою державних підприємств побутового обслуговування. Які ж висновки зробили вони з цього? Чи допомагали вони приватним ремісникам задовольнити потреби населення — ті потреби, яких не могли задовольнити державні підприємства? Ясну відповідь на це питання дали економісти Берков, Бондаренко і Ярмолинський. Розповідаючи про те, в яких ненормальних умовах примушений працювати сьогоднішній «приватник», вони писали в журналі «Економіка радянської України»: «Адміністративні заходи, спрямовані на обмеження діяльності цих ремісників, виявились мало ефективними».

Отже виходить, що партія та уряд, всупереч народним інтересам, не лише не допомагали цим ремісникам, а навпаки — перешкоджали їм обслуговувати населення. Партія та уряд застосовували «адміністративні заходи, спрямовані на обмеження діяльності цих ремісників», що їх послуг так потребувало населення.

Замість того, щоб всіляко сприяти приватній ініціативі та допомагати їй засновувати приватні перукарні, приватні майстерні для пошиву одягу, ремонту взуття, ремонту квартир, замість того, щоб уможливити приватним ремісникам купування матеріалів, партійні керівники перешкоджали їм засновувати майстерні і всіляко переслідували їх.

НАДІЯ ДЛЯ ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ?

Козьма Прутков повчав: «Дивись у корінь!» Також при розгляді проблеми побутового обслуговування слід дивитися в корінь. Ця проблема в комуністичних країнах не розв'язана. І не тому, що окремі люди на місцях не хочуть чи не вміють її розв'язати, а тому, що цю проблему спроможна задовільно розв'язати лише приватна ініціатива, якій комуністична партія, цілком незаслужено, оголосила війну. Це починають тепер розуміти комуністичні уряди східноєвропейських країн і роблять з цього певні, щоправда дуже обережні висновки.

Так, наприклад, чехо-словацький уряд у серпні 1964 року доручив місцевим органам влади видавати ліцензії на заснування малих приватних підприємств для обслуговування населення в сільських місцевостях. Мова йде насамперед про такі галузі обслуговування, як перукарні, швейні майстерні, ремонт черевиків, столярні роботи.

В Угорщині державні органи почали в березні 63 року видавати ліцензії кустарям у сільських місцевостях. Протягом першого року своєї самостійної діяльності кустар не мусить платити податки. У серпні 64 року угорський уряд видав нові директиви, що перед-

бачали дальше збільшення числа кустарів. За цими директивами, дозволи на відкриття малих приватних підприємств для обслуговування людности можуть видавати не лише в сільських місцевостях, але також в околицях міст. Кустар може одержати кредит.

У Польщі в травні 64 року міністерство внутрішньої торгівлі дало розпорядження видавати ліцензії на заснування приватних торговельних підприємств, приватних ресторанів і кафе.

У Болгарії в червні 65 року міністерство фінансів видало нові «правила для кустарів». За параграфом восьмим цих правил, кустарям у деяких випадках дозволяють наймати на роботу в своєму підприємстві, крім членів родини, ще одного робітника.

Югославський уряд дозволив приватним особам відкривати малі ресторани і брати в оренду державні ресторани.

Як бачимо, комуністичні уряди східноєвропейських країн останнім часом усунули деякі обмеження для приватної ініціативи в галузі обслуговування населення. Звичайно, це дуже обережні кроки, ефект від яких не надто великий. Але все ж це малий реверанс на користь приватної ініціативи. І на фоні цих заходів комуністичні керівники України і Радянського Союзу здаються найбільш консервативними і відсталими.

Радянська преса останнім часом пише про konieczність відродити в сільських місцевостях підсобні промисли. (Див., наприклад, московську «Литературную газету» з 11. 6. 66). Не слід змішувати заплановані колгоспні промисли з тою приватною ініціативою, про яку була мова вище. Колгоспники зимою мають мало праці, і щоб краще використати їхні робочі руки, партійні керівники мріють про заснування у колгоспах своєї промисловости, яка б переробляла сільськогосподарську сировину.

Все ж навіть в імперії консервативних кремлівських володарів тепер лунають у пресі голоси, які в обережній формі вимагають свободи для приватної ініціативи. На Україні ще 1965 року дуже недвозначно висловилися в цьому напрямку начальники підвідділів Держплану УРСР Берков та Ярмолинський і завідувач одного з відділів Інституту економіки Академії наук УРСР Бондаренко. З аналогічними думками виступив 31 липня 1966 року в газеті «Известия» Георг Гіргенс (мабуть балтієць). У замітці під заголовком «Гаврилич у вакуумі» він розповів про старого діда Гаврилича, якого можна часом побачити на алуштинському пляжі в Криму.

Гаврилич потайки продає курортникам крабів. І курортники охоче купують їх у нього, бо цей представник «приватного сектору» до певної міри заповнює той вакуум, який існує в обслуговуванні відпочиваючих. Гіргенс виступив з думкою, що існуючий вакуум у сфері побутового обслуговування слід заповнити приватною ініціативою. Він писав:

«У міськвиконкомках суворо наказали міліції: гавриличів до вакууму не пускати! Не давати вростати „приватному секторові” в

нашу здорову і згуртовану сітку широкого споживання. І чого досягнули? Лише сивобороді старці-кримчаки пригадують сьогодні, наприклад, як славилися далеко навкруги тутешні чебуреки і караїмські пиріжки, бо нині мистецтво споконвічної кримської кухні повністю забули. І є цілковитий резон у таких умовах довірити Гавриличеві або Гаврилівні харчування курортників на ініціативних початках... І немає потреби це робити „підпільно”».

Далі автор писав, що «гавриличам» треба дозволити також відкривати приватні перукарні і приватні автомайстерні. Уряд Російської Федерації вже ухвалив спеціальне рішення щодо окремих видів промислів кустарів і ремісників.

І мимоволі виникає питання: як би виглядало сьогодні життя на Україні, якби партійні вожді протягом десятиріч не поборювали приватну ініціативу, якби «гавриличам» було дозволено відкривати приватні ресторани, майстерні, крамниці, підприємства, торгувати крабами, овочами, костюмами і чим завгодно, щоб трудівникам України не доводилося годинами стояти в чергах і щоб поліці крамниць ломилися від великого вибору найрізноманітніших товарів?!

Чи можна сподіватися, що комуністичні вожді ще передумують і дадуть справжню свободу приватній ініціативі? Думати так було б наївно. Адже ж боротьба проти приватної ініціативи — це провідна ідея комуністичної ідеології. Виступити проти цієї ідеї — це значить виступити проти комуністичного вчення, ствердити його абсурдність, заперечити конечність існування компартії. Бо компартія з'явилася на світ і виросла у боротьбі проти так званих «капіталістів», яких ніколи не було б, якби не було приватної ініціативи.

Сьогодні не було б одного з найбільших у світі автомобільних заводів Форда, якби у США не було цілковитої свободи для приватної ініціативи. За умов свободи приватної ініціативи легко може статися, що талановита людина, яка початково нічого не має, крім власних рук і доброї голови, колись стане власником великого підприємства, тобто, користуючись комуністичною термінологією, «капіталістом». Цього комуністи допустити не можуть. Вони вважають своїм святим обов'язком штучно обмежувати діяльність «приватників». Обмеження приватної ініціативи в комуністичних країнах завжди існуватимуть.

Вводячи 1921 року НЕП, Ленін зробив крок назад, щоб потім зробити два кроки вперед. Ці два кроки вперед зробив пізніше Сталін, коли ліквідував НЕП і розпочав примусову колективізацію в селах.

Те, що сьогодні відбувається у східноєвропейських комуністичних країнах, — це, образно висловлюючись, не крок назад, а одна десята кроку назад. Таку десяту кроку назад зробило, наприклад, керівництво КПРС, коли в кінці 1964 року і в 1965 році послабило (не усунуло, а лише послабило) обмеження, які перед тим існували

щодо приватної сільськогосподарської ініціативи колгоспників, робітників радгоспів і мешканців міст. Свої кроки назад комуністичні вожді завжди роблять тоді, коли їхня політика завдає господарству країни особливо відчутних ударів. Так було 1921 року, коли політика «військового комунізму» призвела до голоду і хаосу. Так було 1964 року, коли провал тодішньої сільськогосподарської політики став кожному очевидним і партійне керівництво було примушене витратити величезні кошти на купівлю зерна за кордоном.

КОМУНІСТИЧНІ ДОГМИ І РЕАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ

Московський журнал «Вопросы экономики» опублікував у четвертому числі за 1965 рік статтю під заголовком «Економічна роль особистого підсобного господарства», в якій подав цікаві (вже частково опубліковані раніше) цифрові дані. Тут чорним по білому стверджено, що на початку 1963 року «посівна площа у присадибних господарствах колгоспників становила лише близько 3,7% посівної площі колгоспів». І на своїх мізерних за величиною індивідуальних клаптиках землі колгоспники, робітники радгоспів та інші групи населення зібрали 1962 року 70 (сімдесят) відсотків валового збору картоплі в усьому Радянському Союзі, 42% овочів, 44% м'яса, 45% молока, 76% яєць. Ці цифрові дані є обвинувальним актом проти колгоспної системи. Вони свідчать, які величезні можливості заховані у приватній ініціативі. І от ця приватна ініціатива, без якої неможливо прохарчувати населення, завжди зазнавала з боку влади всіляких утисків.

Партійні керівники стояли на засаді, що приватні підсобні господарства колгоспників відвертають увагу колгоспників від праці в колгоспі, ведуть до підсилення приватновласницьких тенденцій — і тому ці господарства треба згортати. З обуренням накидалися партійні вожді і їхня преса на тих колгоспників, які купували в крамницях хліб, щоб годувати свою худобу. Але вони — партійні вожді — замовчували при цьому той факт, що вони самі примусили колгоспників іти на цей «злочин», бо заборонили продавати їм корм для худоби. Ця їхня політика призвела до різкого скорочення поголів'я худоби в індивідуальних господарствах. У згаданій вище статті журналу «Вопросы экономики», наведено такі цифрові дані про скорочення поголів'я худоби в індивідуальних підсобних господарствах робітників радгоспів Липецької області (Російська Федерація), в розрахунку на 100 індивідуальних підсобних господарств робітників радгоспів, на початку року:

	1958	1961	1964
Велика рогата худоба (голів)	78,3	63,0	65,0
Свині	39,6	31,2	18,6
Вівці	133,5	125,8	86,1
Кози	16,4	13,3	11,6

Журнал наводить ці дані з Липецької області як приклад, типовий для всього Радянського Союзу, отже також і для України.

У листопаді 1965 року московський журнал «Коммунист» опублікував у 16 числі статтю під заголовком «Підсобне господарство, його ролі і місце в сільському виробництві», в якій, обговорюючи проблему, віддзеркалену наведеними вище цифровими даними з Липецької області, ствердив:

«Адже ж той, хто має велику рогату худобу, не лише забезпечує свою потребу в м'ясі, молоці, маслі, але й деяку частину продуктів продає міському населенню. Природно, що ліквідація великої кількості худоби, що була в індивідуальному користуванні, призвела до погіршення постачання робітників і службовців».

Далі журнал писав:

«У кінці 1964 року було скасовано введені в свій час необґрунтовані обмеження для підсобних господарств. Партія й уряд прийняли рішення, скероване на те, щоб дати можливість робітникам і службовцям виробляти в особистому підсобному господарстві продукти харчування для задоволення своїх потреб».

Після скасування ряду обмежень, які воно само ввело, партійне керівництво виступило в ролі благодійника. Ще далі ми читаємо в статті «Коммуниста»:

«Зрозуміло, що прагнення деяких колгоспників роздути розміри підсобних господарств понад встановлені норми і перетворити їх в основне джерело доходу може завдати шкоди суспільному виробництву».

А звідси висновок: для виробництва сільськогосподарської продукції в індивідуальних господарствах необхідні норми, перевищити які й далі суворо заборонено.

Як бачимо, журнал «Коммунист» висловлює одночасно два діяметральні протилежні твердження: з одного боку, індивідуальні господарства є порятунком, їх не можна утискувати, бо тоді не вистачає харчів для населення, а з другого — їх треба втискувати у прокрустове ложе встановлених партійним керівництвом норм, щоб вони (не дай Боже!) не продукували надто багато продуктів.

У цьому явному протиріччі віддзеркалене протиріччя між інтересами партійного керівництва, яке, в ім'я комуністичних догм і свого збереження при владі, намагається всіляко утискувати приватну ініціативу, та інтересами широких народних мас, яким давно осточортіли всілякі комуністичні норми та утиски і які хочуть жити заможньо. Вони бачать, що шлях до добробуту веде через вільний, не обмежений жодними нормами розвиток приватної ініціативи.

**КИРИЛО МИТРОВИЧ: ЧИ ГЕНЕРАЛ ДЕ ГОЛЛЬ
ВІДКРИЄ ЗАЛІЗНУ ЗАВІСУ?**

Подорож генерала де Голля до СРСР, що тривала від 20 червня до 1 липня, викликала велике зацікавлення в цілому світі, подекуди занепокоєння, а іноді ілюзорні надії. Звідки ця сенсаційність? У якому розумінні (культурному, економічному чи воєнному) генерал де Голль мав би бути величиною, яка могла б вплинути на хід міжнародного життя? Без перебільшення можна б просто відповісти: ні в якому розумінні, ні в одній з названих ділянок. І все таки від часу Хрущова й Кеннеді ніяка подія у відносинах між СРСР та західним світом (поминаємо Китай) більшого значення не набула. Сьогодні, з деякої перспективи, значення цієї події ще більш загадкове, ще більше дискусійне, ще більш є справою гострого політичного погляду, ніж звичайного розрахунку.

Тут треба підкреслити, що при цій нагоді ще раз, і то кульмінаційним способом, виявилася політична суть, політична велич поста-ті генерала де Голля, в діях якого принципи, глибина і таємничість задуму та окрестрація наявних політичних сил поєднуються для викликання найбільшого можливого ефекту та одночасно для створення передумов на пізнішу глибоку дію. Де Голль висуває теми, значення яких для майбутнього вирішальне: розв'язка німецького питання, об'єднання Європи, роля її в світі й у втриманні миру. Одночасно він підкреслює принципи, які мають лягти в основу розв'язки цих питань і якими ніхто не може нехтувати: свобода й гідність особи й нації, солідарність усього людства. З другого боку, він здійснює практичні заходи, які, може, не мають світового значення, але однак примушують великих і малих цього світу вважати на них та практично до них пристосовуватися.

Так, Франція в особі де Голля відіграє важливу роль в сьогоднішній світовій політиці. Особа й політика де Голля не подобаються багато кому на Заході й на Сході. Одні називають його макіявеллістом, другі утопістом, ще інші дрібним використовувачем кон'юнктури. У такій атмосфері його подорож теж оцінювали різно: для одних вона була тільки черговою нагодою для ораторських ефектів президента, для других — світового значення подією. Одні говорили про відкриття нових шляхів для міжнародного порозуміння, другі — про можливу зраду західного світу та про можливий новий

франко-російський альянс. Америка й Німеччина з острахом розглядали можливі наслідки цієї подорожі; європейські партнери в непевності очікували її вислідів, а радянські керівники були свідомі небезпек для них.

У Франції думка так само була поділена (і такою лишається) стосовно цієї подорожі. Непересічність особи президента та його категорична політика викликають вороже наставлення керівних кіл політичних партій, але серед населення панує переконання, що покищо ніхто нічого кращого не пропонує. Громадська думка у Франції може вагатися, але в кінцевому рахунку населення віддає свої голоси де Голлеві. Кола центру іронічно підкреслювали, що практичні наслідки подорожі не можуть бути великі, бо СРСР тільки Америку вважає гідним себе партнером. Праві кола й економісти зазначали, що на СРСР припадає не цілий один відсоток французького експорту, і навіть збільшення його вдвічі не матиме помітного впливу на життя й політику Франції. А французька лівиця зовсім поділилася в поглядах. Комуністи прийняли погляд, продиктований СРСР; соціалісти та радикали висунули проти де Голля тему європейської та атлантийської солідарності, але непереконливо. Населення ж чекало позитивних наслідків і привітало новаторський крок президента. Власне такий парадокс політичної ситуації Франції: старі політичні партії в опозиції, а властиво в декомпозиції. Нові політичні угруповання щойно народжуються. Навіть теперішню урядову партію не можна вважати за оформлену політичну силу. Так, виборча маса сьогодні стоїть поза політичними організаціями, але вона з увагою ставиться до політичного новаторства де Голля.

Що стосується зовнішньої, зокрема європейської політики де Голля, то треба підкреслити, що вона є чимось новим не лише для Франції, а й для всього світу. Холодна війна, що триває вже близько двадцяти років і ведеться дипломатичними та мілітарними засобами, зайшла в безвихідь. Політика де Голля, заснована на шуканні конкретних контактів з європейським Сходом, єдина може довести до такої фактичної ситуації, яка примусить уряди цим самим шляхом та офіційно оформити існуючу ситуацію. Тут слід звернути увагу на той факт, що в Східній Європі, а передусім в СРСР, існує прірва між політикою урядів та прагненням народів. Де Голль бачить цю прірву, і його політика спрямована на використання цих народних прагнень для створення справжнього й відкритого міжнародного співжиття, щоб довести до переборення голих гасел про коєкзистенцію.

Так треба розуміти вперте бажання де Голля відбути цю подорож і налагодити безпосередній контакт з народами європейського Сходу. Грунт для подорожі підготувала деґоллівська дипломатія, нав'язуючи прями, безпосередні контакти з представниками східноєвропейських держав.

Ця політика криє в собі небезпеку: Франція не має ніяких сило-

вих засобів у міжнародній розгрі, і не виключене, що в ході гри вона може стати жертвою деяких не передбачених комбінацій. Але трудно висловлювати принципово недовір'я де Голлеві. Певна доза таємничості в його плянах, деякі людські слабості в його діях не можуть підірвати довір'я до його принципового, окцидентального гуманізму, який стримає його від хибного кроку. Цей акт довір'я є одним з складників політичної ситуації, витвореної де Голлем, і як такий, цей акт, не узгоджується з теоретичними формулюваннями й політичними концепціями багатьох урядів та осіб, спрямованими на те, щоб викликати сумнів чи застереження.

Який же український аспект цієї подорожі?

В українських колах часто чути думку, що генерал де Голль, як і більшість французьких політиків та державних мужів західного світу, про Україну знає тільки те, що вивчив у школі, і тому ніякої практичної дії в цьому напрямі від нього не можна очікувати. На ділі воно не так. Головна причина не в цьому, а в тому, що Україна не партнер, принаймні не повноцінний партнер на міжнародному полі.

І справді все свідчить про те, що про Україну й українські справи і де Голль, і ширші політичні кола знають більше, ніж це ми звичайно припускаємо. Відомо ж, що київський етап включено до подорожі на власне бажання французького президента. Цей факт багатозначний. Де Голль міг просити відвідин Вірменії, як це зробив у 1956 році тодішній прем'єр Гі Молле, бо там перебуває багато вірмен-поворотців з Франції, і тому Вірменія в останні десятиліття була більше предметом зацікавлення французької громадськості, ніж Україна.

Промови де Голля в Києві свідчать теж про його знання українських справ. Він відомий з сумлінного добору слів і обдуманой підготовки всіх його промов. Його натяк на «столітні зв'язки між Францією й Україною» є висловом знання цієї історії. Не менше значна й коротка заувага на адресу «президента» Коротченка під час офіційного прийому у Президії Верховної ради УРСР: коли Коротченко вибачався перед ним, що фотографіи й журналісти надто довго їх турбують, де Голль сказав: «Це тільки доказ зацікавлення, з яким уся громадськість слідкує за нашою візитом, зокрема за зустріччю президента Французької Республіки з президентом Української Республіки» (за «Ле Фігаро» від 29 червня). Спостережливий дописувач «Ле Монду» зазначає з приводу промови генерала де Голля на бориспільському аеродромі, що він не міг більше сказати, бо це могло б дати привід до «спекуляцій про його прихильність до „буржуазного націоналізму“» («Ле Монд» від 29 червня).

Де Голль справді не міг сказати нічого більше, бо на це не дозволяли ні конституційні рамці відвідуваної ним країни, ні фактичні функції президента УРСР. «Президент» Коротченко не міг собі дозволити навіть таких натяків, бо відчував на собі увагу пильного

«московського ока». Можливість, яку йому давав де Голль, Коротченко не використав на якусь подібну заувагу державницького характеру. Найправдоподібніше, він себе не počував президентом, менше правдоподібне, що не усвідомлював собі, що жартома зроблені або й анекдотичні зауваги деколи мають у політиці більше значення, ніж офіційні промови.

Візиту де Голля в Києві можна інтерпретувати також, як жест супроти всіх інших союзних республік, які він не мав можливості відвідати, та їх, і це дуже важливе, кремлівські володарі й не мали наміру показувати, бо з своєї ініціативи жодної з них не включили в плян подорожі французького президента. Кремль мав намір надати цій візиті виключно французько-російського характеру, підкріплюючи тим самим загальний погляд на Заході, що СРСР — це традиційна Росія.

Де Голль бодай частинно прорвав цю російську завісу, яка вже існує скоро п'ятдесят літ і була першою залізною завісою, не мавши ще цієї відповідної їй назви. А що де Голль для цієї демонстрації обрав саме Україну, це свідчить, що місце, роля й потенціал України в укладі Східної Європи йому відомі.

Однак й цей етап подорожі де Голля пішов по лінії бажань Кремлю. Французька й міжнародна преса не надала значення його перебуванню в Києві, а про багатонаціональний характер СРСР практично ніхто не говорив. У Франції тільки «Ле Монд» опублікував напередодні подорожі підготовні статті. Їх автор, визначний редактор-публіцист А. Фонтен, присвятив їх виключно темі російсько-французького альянсу в 19 й 20 в. При цьому слід відзначити, що той таки «Ле Монд» у день перебування де Голля в Києві подав малу історичну нотатку про Україну, під якою міг би підписатися кожен свідомий українець. Щоправда, заголовок цієї нотатки: «Київ, мати городів руських» — для француза, за браком точнішої термінології, звучить, як «мати городів російських». Хоч це й історична правда, якою ми мали б право пишатися, у сьогоденському політичному контексті це не виходить на нашу користь. Інші газети ще менше згадували про Україну або повторювали традиційно помилкові загальні відомості.

Напередодні подорожі де Голля появилася кілька книжок про СРСР. Одна з них була розпропагована під гаслом: «СРСР, яким його побачить де Голль». Її назва: «Нові більшовики». У книжці мова йде про нову генерацію керівників і кадрів режиму, які віддалилися від патосу революції та можуть довести до змін умов життя в країні. Однак глибокої аналізи радянської дійсності в ній немає, а національна проблема навіть не згадана.

Промови де Голля, виголошені під час подорожі, особливо в першій її фазі, також не спричинилися до кращого наświetлення радянської дійсності. Він вперто говорив про Росію, а не про СРСР. «Хай живе Росія!» — вигукнув він кілька разів по-російському. Пізніше

вже говорив і про Радянський Союз та радянський народ. Ця мішана термінологія звернула на себе увагу журналістів, але належних коментарів не викликала. Поточно пояснюють це тим, що де Голль тримається фактів і дійсності. А дійсність — це традиційна Росія. СРСР — налічка, яка тільки маскує реальну дійсність (так зауважив «Ле Монд» від 1 липня). Ця інтерпретація відповідає історичній правді. Подібно висловлюється й чимало українців. Проте в цьому випадкові історична точність виходить на шкоду політичним змаганням підсоветських народів, бо широка публіка (а навіть і «спеціалісти») цієї діалектики не розуміє.

Деякою мірою корегує таке насвітлення національної проблеми в СРСР аналіза європейської концепції де Голля. «Європа батьківщини», «Європа від Атлантики до Уралу» — ці гасла дають можливість припускати, що всі батьківщини, всі народи в географічних межах Європи, за де Голлем, мають ті самі права й те саме європейське покликання. Хочеться вірити, що політика встановлення контактів з урядами й народами європейського Сходу, яку веде деголлівська дипломатія, прямуватиме не тільки до відкриття черчиллоллінської залізної завіси, але й тієї першої, що впала над народами царської Росії після короткого революційного періоду самостійності. Де Голль не раз висловлювався проти імперіялізму й колоніальної системи Радянського Союзу. Треба припускати, і це наше переконання, що в тій невиразно сформульованій перспективі, на яку спрямована його політика, має дійти до рівноправності всіх народів Європи, в тому числі й народів СРСР.

Залишається ще поглянути, як використали подорож де Голля українці.

Українці у Франції написали чимало листів персонально президентові Французької Республіки та міністрам і редакціям ще перед подорожжю. Ці листи мали інформаційне значення, і в цьому їхня вартість, хоч трудно було б сподіватися, що вони матимуть прямий вплив на перебіг подорожі. Зате не появився жоден відкритий лист до якогось часопису, щоб він став відомий ширшим колам суспільства. Не спромоглася українська громада у Франції й на видання якогось солідного інформативного твору напередодні подорожі про національну проблему в СРСР. Це свідчить про слабкість інформативної й культурної праці нашої громади у Франції.

Та й українці на батьківщині теж не використали, бодай у межах можливого, цю подорож. Один з журналістів, який вважає Київ за найкраще місто в СРСР, з жалем констатував, що ні у вечір прибуття тих, що супроводили президента, ні на другий день нікого з місцевих українських журналістів чи представників органів зв'язку з закордоном не було змоги зустріти.

Прийжджі гості вечеряли самі й самі блукали по вечірньому Києву, з трудом інформуючись про настрої населення та зокрема гучної того вечора студентської молоді. Вони були зведені до ролі звичай-

них туристів. Ще менше можна було щось довідатися від міністерств та самих міністрів. Ніякої друкованої інформації журналістам не подано, навіть на такі теми, якими переповнена щоденна радянська преса: економіка, культурне життя, формальна самостійність радянської України. Пресова конференція також не була передбачена. Що могли в таких умовах написати чужі журналісти про Україну, а тим більше про її місце і ролю в Європі?

Що стосується питання, як приймало населення генерала де Голля, то, навіть враховуючи специфічні радянські умови та новий курс масових репресій, можна було чекати на більш виразний вияв волі до покращення зв'язків з Європою, з зовнішнім світом. Журналісти підкреслювали привітність київського населення, дехто навіть виразно говорив про різницю між російським і українським темпераментом. Але в сумі спостережники з зустрічі з киянами не могли робити якихось політичних висновків.

Пишучи так, передбачаємо можливі закиди про незнання радянських умов і т. п. Однак нам зовсім не здається абсурдним сподіватися на дещо більш зрілу, політичну реакцію наших компатріотів. Приїзд де Голля був для цього доброю, єдиною за довгий час нагодою. Не скористався нею «президент» УРСР, не оцінив її належно міністер закордонних справ, не відзначили її належно кияни.

Чи дійде до відкриття подвійної залізної зависи, яка відокремлює Україну від Європи? Ми переконані, що європейська концепція де Голля сприяє цьому, і його візита в СРСР, а зокрема в Києві, є важливим кроком на цьому шляху. Треба сподіватися, що й з українського боку, передусім таки на Україні, дійде до конкретного вияву бажання ввійти у тісніший контакт з Європою, зокрема з Францією. Кремль не піде на такі можливості з охотою: коментатори відзначали, що в заключному комюніке говорено про багато чого, тільки не про поширення культурних зв'язків.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

БОГДАН ОСАДЧУК: ЮГОСЛАВІЯ ЗБЛИЗЬКА Й ЗДАЛЕКА

«Та й дивна ж ця ваша країна, — говорив покійний Джвагагарлал Неру югославським журналістам. — Одна держава, два альфabetи, три релігії, чотири мови, п'ять народів і шість республік. Чужинцеві важко все це збагнути».

Авторові цієї статті наведена фраза індійського політика так сподобалася, що він завжди пригадує її, коли зустрічається віч-на-віч з Югославією й її проблемами. Югославія не тільки дивна, але й чудова — географією, культурою, історією, а передусім людьми. Прекрасними людьми, гордими, а разом з тим щирими й гостинними, як мало де на світі. Починаючи від західньої, чисто середньоевропейської, хотілося б сказати — наскрізь австрійської, а все ж таки слов'янської Словенії, аж до східньої Македонії та майже орієнтальної Метогії: яке багатство стилів і моделей, яка різноманітність людських типів і реакцій! Іноді здається, що це слов'янський Кавказ. Одчайдушний і непокірний, свободолюбний світ чорнобрових і чорновусих мужчин і красунь жінок.

Дух непокірности виріс у довгій боротьбі проти турків, показав себе у змаганні з Австро-Угорською монархією і за життя теперішньої генерації двічі виявився у яскравій формі. Уперше під час другої світової війни, коли Югославія піднялася проти Гітлера. Удруге — вісім років по війні, коли комуніст-патріот Тіто відкинув пляни комуніста-імперіяліста Сталіна. Цей, досі останній, великий історичний поворот на політичних шляхах Югославії став початком глибоких змін так у доктрині, як і в практиці лівої течії марксизму, змін, дію яких не можна знедійснити, щоб повернутися в старе річище конформізму.

Нашому братові це явище особливо, я сказав би, цінне й близьке. Дивлячись на зміцнілу суверенність Югославії та розмах реформ, які віддалили її й щодня віддаляють від спільного колись з Москвою ідеологічного пня, мимоволі думаєш, якими ж дорогами поточилася б доля України, якби нашим передвісникам тітоїзму — Скрипникам, Шумським, Хвильовим, підступна дама Кліо дала більше шансів на успіх?

*

Літак з червоною зіркою та написом «Югосльовенські Аеротранспорт» летів на схід. Перед нами виринула панорама Загребу. Машина пішла на приземлення. Майже карколомно. Літун робив петлю, як на спортовому змаганні. «Ну, тепер нам кінець», прошепотів мій сусіда, американський колега, що у минулу війну кидав бомби на Берлін. З полиць летіли плащі й капелюхи. Мати-земля наближалася з жахливою, небажаною швидкістю. І раптом літун підірвав важкого птаха вгору. Потім закреслив широку петлю і майже нечутно посадив літак на бігову доріжку. А потім з відкритих дверей кабіни появилoся обличчя чорновусого юнака, усміхнене від вуха до вуха, з двома рядами блискучих, зухвало виставлених зубів.

Загреб — метрополія Хорватії, вітав нас, виставивши наперед офіцера митної служби. Вусатий дядько нагадував австрійського генерала часів Франца Йосифа. Він бив замашисто печатку, попиваючи раз-ураз з кухля пиво.

Оглядати місто, відвідувати давніх приятелів не було коли, хоч дуже хотілося побачити цей центр важливих економічних реформ, осідок цікавого соціологічного журналу «Пракса», редакції чепурно й модерно роблених хорватських газет.

На београдському аеродромі ми приземлилися разом з передвечірніми сутінками. Таксі — автомобіль власної югославської продукції, що вже кілька років тому освоєна на основі ліцензії італійського «Фіята», — пролітає білими кварталами модерних корпусів. Це — Новий Београд, місто-супутник, що дуже помітно відтяжило перенаселений старий Београд. А в шофера лише одна тема: які на Заході нові моделі авт і що вони коштують. Я ж у цих питаннях повний неук. І в результаті — авторитет людини з Заходу падає мірою наростання кілометрів щораз нижче. А коли з трьох готелів — супермодерного «Метрополь», старого пишного «Москва» і також старого, але малого «Ексельсьюр» — я обираю останній, з авторитету не лишилося нічого.

Готелеві формальності, ванна, голення, телефони до друзів і, нарешті, перший вечір у Београді. Пишний, гарячий підбалканський вечір. На Тераціях — широкому бульварі — море пар, шум голосів і дзвінкий сміх дівчат. Кирилиця неонових реклам і забута вже звичка безконечних прогулянок по бульварах, без поспіху, без нервового поглядання на годинник, — діють, як цілющий бальзам. А згодом вечір в модерному підвальному ресторані у колі београдських студентів. Довга-предовга розмова про Схід і Захід, про зміни в Радянському Союзі, про реформи в Югославії, про Німеччину, де Голя, ревізіонізм і догматизм, Китай. Коли виходимо на бульвар — уже пізня ніч. По дорозі до готелю я впорядковую думки і враження.

Ця молодь скептична й критична, як у всьому західному світі. Головне — поінформована про все. Вона не без турбот про майбутнє своєї країни, зокрема про гармонійне співжиття націй у федератив-

ній системі, але повна рішучості зберегти федерацію ціною всяких компромісів та домовлень на основі рівного партнерства. Вирінає думка: якби молоді росіяни думали так, як ці серби? Але для цього треба відкрити кордони і голови для інформацій, ідей, нових течій. І ясного, чесного розв'язання справи шовінізму в національній політиці багатонаціональних країн.

*

Београдські дні й ночі пливуть скоро. Надто скоро, щоб усе побачити, все збагнути й про все поговорити. Часу вистачає лише на фрагменти. Ось вечір у Домі письменників і журналістів. Друзі показують мені поета старшого покоління Оскара Давічо. Іво Андрича, автора знаменитих історичних романів, я не побачу, бо він живе в рідній Хорватії і в Београді буває дуже рідко. Але ось Булятович, представник критичної молоді прози. Нахилом до натуралізму, еротика та способом життя він нагадує поляка Марка Гласка. Але Булятович, що за кордоном вилив цебер помий на голови комуністичних діячів своєї країни, повернувся додому, і йому нічого не сталося, а Гласко мусить жити на еміграції.

Літературне й мистецьке життя Югославії розвивається всіма можливими течіями. Немає жанру, який не був би представлений у більш чи менш вдалих формах. Часи, коли тут «соціалістичний реалізм» теж скоював літературний і мистецький рух — майже забуті, мітичні часи. У щоденній пресі цензура більше помітна, ніж у журналах. Тут партія втручається частіше, особливо коли редактори зачіпають справи Радянського Союзу або сателітних країн Москви. Керівництво дозволяє інформувати про все, але не дозволяє критично коментувати. Девіза Тіта ніби така: не давати іншим права втручатися у внутрішні справи Югославії.

*

Београд — мішанина Сходу й Заходу. Навіть архітектурою й географічним положенням. Великі розгонисті бульвари нагадують Париж; старі круті й спадисті вулички — Львів. Отак думаючи, підбадьорений чорною «турскою» кавою в старенькому, майже музейному ресторані «Трі шешера», тобто «Три капелюхи», я затримався при кіоску з газетами. Продавець, уже літня людина, помітивши погану сербську мову, обережно запитав: «Ви, мабуть, словінець?». «Ні, українець», — вияснив я відразу. «Що? Справді? Вітаю земляка!» Радість продавця була не удавана, стихійно щира. Він миттю поставив між газетами й журналами дві склянки й пляшку пива. Так почалася довга несподівана вулична розмова, або точніше — розповідь скитальця.

Народився він у Галичині. До Сербії потрапив по першій світовій

війні, бо не хотів визнавати польський режим на своїй землі. Пішов у торгівлю, був активний серед еміграції. Потім прийшли німці. Спочатку він пробував щось робити для українців, поборюючи російських білогвардійців і чорносотенців, на карту яких німці якраз і поставили. Побачивши, що з гітлерівцями далеко не заїдеш, пішов у гори, до партизанів Тіта. Повернувся до Београду з орденами на грудях і кулею в носі. Як заслужений партизан, офіцер запасу, одержав працю в Товаристві югославсько-радянської дружби. Приймав делегації й сам їздив у гості. Так тривало три роки, до крутого повороту влітку 1948 року.

«Попікся я на тій клятій дружбі, — розповідав далі мій співрозмовець. — Одного дня прийшли товариші з служби безпеки. Пропали почесні й ордени. Зробили з мене „комінформівця”. Даремно я доводив, що все робив за дозволом товаришів Тіта, Джіласа і Ранковича. Ніхто мене не слухав. Вивезли до табору, і мусів сидіти. Хоч, мушу сказати, був там у добром товаристві. Так тривало кілька років, аж поки приїхав з поклоном до нашого маршала Хрущов. Випустили з табору, реабілітували та, як відшкодування, дали оцей кіоск з газетами й пивом».

«До тієї дружби уже мене кіньми не потягнеш», — сказав він жартома на прощання.

*

Югославія має й свої конфлікти. Одним з них є конфлікт між генераціями. Він дуже різноплянний. Існує звичайна лінія поділу між старим передвоєнним громадянством, яке виросло в атмосфері монархії і давніх політичних партій, та поколінням партизанів, що сьогодні керують державою і в більшості належать до людей середнього віку. Орієнтація старих — це переважно вияв незадоволення, нарікання на сьогоднішні порядки, пасивний опір.

Ось один, побутовий, сказати б, приклад. У гарячий београдський день, коли в місті спека, я сиджу на горі, де містилася колишня фортеця Калемагдан. Перед очима фантастична панорама Дунаю й Сави, розлогі простори врожайної Воеводини. Побіч сидять три старі серби. Попивають каву й сливовицю. Проходить пара молодих. Обое стрункі, модерно одягнені, по-американськи. Але видно, що місцеві. Говорять щось весело по-сербськи. Старі дивляться, мовчать. Врешті один спльовує за парою й каже: «От часи. Дівка пласка, як дошка. За короля Олександра кожна баба мала цицьки, як гори. А тепер навіть цицькам нема як рости».

Куди поважніший конфлікт між тим поколінням, що при владі, і молодим, що виросло й духово оформилося в атмосфері боротьби Югославії проти гегемонії сталінської Москви, в умовах власного ідеологічного та економічного реформізму. Це молоде покоління хоче йти далі вперед, застосовувати щораз нові й сміливі експерименти.

Воєнні заслуги партизанів, на думку молодих, зовсім не є підставою на те, щоб тримати в руках владу, так би мовити, до смерті. І саме на цьому тлі постають щораз нові зудари між консервативним підходом багатьох діячів партії та уряду до поточних явищ життя та модерними ідеями вже дозрілої або підростаючої генерації.

*

Югославський федералізм сміливий і поступовіший, ніж карикатура федералізму в радянському виданні. Уже навіть у партійній структурі впадає в око дуже яскрава відмінність. У Югославії немає того, щоб існувала загальнодержавна партія, як КПРС, і щоб одна національність, як у нашому випадкові російська, не мала власної партії, поставленої нарівні з іншими. Хоч серби приблизно творять так само, як росіяни, майже половину населення Югославії, але сербські комуністи мають, як хорвати чи словінці або македонці, свою окрему республіканську партію, яка входить на тих самих правах, що й інші, до загального Союзу Комуністів Югославії.

Компетенції національних зборів та урядів поодиноких республік далеко ширші, ніж їх мають відповідні органи союзних республік СРСР. Це стосується особливо економічних та культурних справ. Усі, з ким я досі говорив у Югославії про ці справи, одноставно підкреслювали, що не може бути й мови про те, щоб Београд втручався в конкретні справи даної республіки або накладав їй якісь умови, наприклад, у шкільництві. Сербі, що живуть в інших республіках, мусять передплачувати собі пресу рідною мовою з власної республіки і, що важливіше, мусять користуватися мовою даної республіки, в якій вони живуть і працюють.

Але й при югославському федералізмі національні суперечності далеко не вичерпані. Одною з них, і дуже важливою, є питання — скільки окремі республіки мають віддавати свого національного доходу на розвиток інших республік. Ця проблема зараз дуже гостро дискутується в двох найрозвиненіших республіках — у Хорватії й Словенії. Там дійшли до висновку, що вони віддають надто багато прибутків для інших, завдяки чому лишається мало фондів для дальшого розвитку власної національної економіки. Крім того, в обох республіках панує переконання, що віддавані ними фонди використовуються невміло на нерентабельно. Вони хочуть повного контролю над тим, куди ті хорватські й словінські засоби йдуть та як їх, скажімо, в Сербії, Македонії, Чорногорії зуживають.

Інша справа на цьому ж полі національної політики — це рівноправність мов. Не на власному, республіканському ґрунті, бо тут республіки мають закріплені права. Ідеться за рівноправність у загальнодержавному, федеративному масштабі. Так, недавно, з нагоди грошової реформи, словінці помітили, що на нових грошах немає напису по-словінськи. Тоді депутати, що представляють Словенію у

београдській Скупщині (відповідник Верховної ради СРСР), зчинили таку прилюдну бучу, що міністер фінансів мусів відразу уневажнити ці гроші й випустити інші. Подібне сталося недавно з блянками заяв на привіз закордонних девізів. Хорвати й словінці запротестували проти нових блянків, бо вважали, що тексти їх порушували рівноправність мов. І в цьому випадкові центральні установи скорегували помилку.

*

«Живйю Тіто, Джілас, Ранковіч і Кардель...» — так починалася партизанська пісня, яку співали хлопці-партизани, вступаючи восени 1944 року в визволений Београд. І це була дійсно передова чвірка, яка багато років у повній згоді вирішувала справи країни. До смерті Сталіна на плечах цієї чвірки лежав тягар антисталінського резистансу. Але коли зникла небезпека ззовні, що їх об'єднувала, і керівництво заходилося коло важливих внутрішніх справ, тоді стався перший вилом у цьому квітеті. Мілован Джілас, душа й теоретик партії, улюбленець маршала Тіта, наслідником якого він і мав стати, виступив з програмою створення опозиційної партії. Це був удар по ідеї демократичного централізму, замах на центральну нервову систему лєнінізму, на основу основ комуністичного тоталітаризму, хоч цей останній і був антисталінської орієнтації. Тіто спочатку відмовляв друга, просив, щоб той залишив ці небезпечні думки. Але відчайдушний чорногорець не зрушився з своїх позицій. Його усунули з керівництва, а він далі робив своє. Його усунули з партії, а він написав книжку про «нову клясу» комуністичної бюрократії. Врешті, його посадили до в'язниці.

Лишилася трійка: Тіто, Ранковіч і Кардель. Тіто — хорват загальнодержавної орієнтації, Ранковіч — твердолобий серб, Кардель — інтелектуальний словінець. Між двома останніми постала конкуренція за друге місце в державно-партійній ієрархії. Спочатку шанси коливалися, але в останні роки Ранковіч став віцепрезидентом і фактичним спадкоємцем маршала Тіта, який, хоч і добре тримається, але дійшов поважного віку — сімдесят два роки.

Розв'язка була проста: Кардель не мав такої, як Ранковіч, підтримки серед впливових кіл. За Ранковічем стояв майже весь партійний апарат Сербії. У всяку разі від кінця 1964 року ніхто вже більше ні в Югославії, ні за кордоном не сумнівався, що Олександр Ранковіч у відповідний час перебере владу з рук Тіта. А все таки сталося інакше.

*

Літо 1966 року в Югославії не було таке погане, як у більшості країн Європи. Воно було гаряче — у прямому й переносному значенні слова. У політиці воно довело до чергового вибуху. Найбільшого після конфлікту з Сталіном та джіласовської кризи. Ним було па-

діння Ранковіча та розгром югославської служби безпеки. Ці події безпосередньо пов'язані: Ранковіч був організатором служби безпеки, т. зв. «Озни» за часів партизанської війни. По війні став на довгий час шефом цих органів, перейменованих згодом на «УДБА».

Пам'ятаю, як у середині травня 1964 року стюардеса в югославському літаку принесла нові газети й журнали. На перших сторінках під великим заголовком «Двадцять років органів служби безпеки» самовпевнено усміхався з світлин «подпредседник республіки» Ранковіч. Формально з тими органами він уже нічого спільного не мав, але в дійсності лишався не тільки їх покровителем, але й надхненником дальшої розбудови, а ще більше опозиційної ролі тих органів до дальших поступових реформ.

Тут треба мати на увазі, що Югославія понад рік тому після тривалих дискусій вступила в нову фазу перетворень. Ліквідовано систему центрального планування, припинено адміністративний спосіб розподілу капіталовкладень, заборонено партійним чинникам втручатися в справи продукції. Місце цих традиційних факторів планової економіки посіли такі чинники, як вільний ринок, ініціатива підприємств та ціни.

І проти цієї далекосяжної реформи виступила очолювана заступником Тіта Ранковічем кліка консервативних сил у партії, користуючись, як інструментом у боротьбі, апаратом державної безпеки. Під гаслом відновлення дисципліни й порядку у державі та економіці Ранковіч пішов так далеко, що його прислужники почали підслухувати телефонні розмови маршала Тіта. Крім того, Ранковіч знюхався через своїх зв'язкових з Москвою та пішов на співробітництво з консервативними елементами у компартіях Польщі та Угорщини. Він розгорнув систему активного гальмування економічних реформ, почав втручатися в закордонну політику держави. У національній політиці розгорнув шовіністичну підпільну боротьбу сербського партійного та поліцейського апарату проти несербських республік. Хоч зовні це ще не було помітне, але всередині партії й держави назрівав конфлікт між двома протидіючими силами: між колами задубілого ленінського консерватизму, якому загрожували реформи, та поступовими, модерними силами. Хоч кліка Ранковіча була безперечно і кількісно й якісно слабшою, все таки існувала небезпека, що вона у вирішальну хвилину використає апарат державної безпеки для захисту, а то й перемоги у здійсненні своїх інтересів.

Не чекаючи, аж поки криза досягне, Тіто скликав історичний липневий пленум Центрального Комітету Союзу Комуністів Югославії, на якому Ранковіча було усунуто від влади, а органам безпеки завдано нищівного удару. На схилі віку Тіто ще раз виявив живий інстинкт і непересічний політичний хист.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

ДМИТРО СОЛОВЕЙ

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ЛЕНІНСЬКІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

(Закінчення)

3. ЛЕНІНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА НА ПРАКТИЦІ

Динаміка книжкової продукції в СРСР, починаючи з 1923 року, виявляє цікаву особливість. Із року на рік тираж книжок (щоправда, не без коливань вгору та вниз) збільшується і в 1930 році досягає 867,3 млн, а в 1931 році — 851,7 млн примірників. Проте вже 1932 року він раптом падає до 555,1 млн примірників і далі, коливаючися, падає вниз. Роки 1930-32 — це час тяжкого сталінського колективізаційного погрому українського селянства з мільйонами жертв, а також масового винищування української інтелігенції й наукових сил з метою терором придушити опір заходам партії і загальмувати культурно-національний розвиток українського народу. Це звичайно не могло не відбитися на загальному становищі країни, а в тому числі й її книжкової продукції. І якщо в 1930 і 1931 роках тираж книжок в СРСР ще продовжував збільшуватися, то тільки в наслідок культурного піднесення й розгону, що його було взято ще наприкінці 1920-их років. Але з 1932 року той розмір книжкової продукції, коливаючися, швидко падає до найнижчих показників у роки другої світової війни. У 1945 році тираж книжок в СРСР дорівнював 298 млн примірників, себто був майже втричі менший, ніж у 1930 році. Після 1945 року тираж книжок в СРСР поволі збільшується, але лише 1953 року (через 21 рік) почав перевищувати рівень 1932 року.²⁵⁾

У табл. А в додаткові ми зібрали й звели докупи відомості про тиражі книжок у розділі національних мов народів СРСР за деякі роки, від 1928 починаючи, щоб з'ясувати особливості динаміки і тим виявити тенденції плянувальників з ЦК КПРС. Джерелом для абсолютних даних були офіційні московські публікації, що з'явилися після 1956 року. Відносні вираховання скрізь належать нам. На жаль, ці офіційні статистичні публікації свідомо не дають даних в розрізі національних мов за 1930-40 роки. І нам тут, на еміграції, пощастило знайти тираж книжок лише українською мовою, та й то для одного тільки 1932 року в книзі Николишина, що збирав свої відомості з офіційних джерел ще до другої світової війни.²⁶⁾

Уважно розглядаючи зведені статистичні дані таблиці А в додаткові, ми наочно виявляємо, що питома вага тиражу книжок українською мовою в СРСР у 1928 році досягала ще 9%. Але в 1932 році

²⁵⁾ Див. «Культурное строительство СССР», Москва, 1956, стор. 317.

²⁶⁾ С. Николишин «Культурна політика большевиків і український культурний процес». На чужині, 1947, стор. 44.

(хоч це вже був початок занепаду книжкової продукції в СРСР і час національного погрому України) тираж українських книжок становив ще 12,6% всесоюзного тиражу. Можливо, що в 1930-31 роках питома вага тиражу книжок українською мовою була ще більша і ще дужче наближалася до питомої ваги української людности в СРСР (21,2% за даними перепису 1926). Проте зараз встановити це з певністю ми не можемо. Але далі питома вага тиражу книжок українською мовою безупинно зменшується. У 1940 році вона сягає тільки 9,2%, у 1950 — 7,9%, у 1955 — 6,4%, у 1960 — 6,7% і в 1964 — 6,5%. Таким чином, питома вага тиражу книжок українською мовою у загальносоюзному тиражі із 12,6% у 1932 році знизилася до 6,5% у 1964, себто за 32 роки — вдвоє.

Що ж до тиражу книжок великоруською мовою, то їхня питома вага в 1928 році сягала ще 82,5%. Але далі, з розвитком культурно-національного відродження неросійських народів СРСР, зокрема народу українського (кінець 1920-их і початок 1930-их років) питома вага книжок великоруською мовою впала, наближуючися, мабуть, у 1930-1931 роках до питомої ваги в Союзі великоруського народу (52,9% за даними перепису 1926). Принаймні ще 1940 року питома вага тиражу книжок великоруською мовою дорівнювала 76,6%. Та заходи великодержавного шовіністичного партійного керівництва на чолі з Сталіним, що їх було вжито з початком 1930-их років, загальмували культурно-національний розвиток неросійських народів, зокрема українського, і знову поставили у яскраво привілейоване становище книжкову продукцію великоруською мовою. У 1950 році питома вага книжок великоруською мовою в СРСР знову досягла вже — 80,9%, у 1955 — 83,8%, у 1960 — 84,5% і в 1964 — 84,5% загальної кількості видань книжок в СРСР. Таким чином, якщо візьмемо питому вагу продукції книжок у 1964 році і порівняємо її з питомою вагою національних груп людности СРСР, то матимемо у відсотках таку вимовну картину дискримінації неросійських народів, що перебувають у колоніальній підпорядкованості народів великоруському (у відсотках):

Мови	Людність	Тираж книжок	Більше (+) або менше (—) проти питомої ваги людности у %/о
Великоруська	54,6	84,5	+ 29,9
Українська	17,8	6,5	— 11,3
Інших народів	27,6	9,0	— 18,6
Разом СССР	100,0	100,0	+ — 0

Тут наочно бачимо, що ніякої рівности народів у СРСР на ділянці книжкової продукції (що її пильно плянують органи партії) не було й немає, що український народ одержує тиражу книжок українською

мовою у два з половиною рази менше проти питомої ваги своєї людности в Союзі й проти питомої ваги своєї участі у творенні матеріяльних багатств ССРСР. А всі інші неросійські народи одержують тиражу книжкової продукції рідною мовою утрьох менше проти їхньої питомої ваги в Союзі. Натомість великоруський народ (завдяки старанням президії КПРС і за рахунок недодачі із спільної скарбниці коштів на видання книжок мовами неросійських народів СРСР) одержує книжок своєю рідною мовою у 1,8 рази більше, ніж йому належить за принципом рівності націй, яка була фальшиво проголошена Російською Комуністичною Партією в 1917 році і яка нібито існує тепер в СРСР.

Але ще наочніше постає перед нами факт наявності грубої національної дискримінації в СРСР, коли виражуємо, як із спільної для всіх народів СРСР державної скарбниці (яка перебуває в цілковитому й безконтрольному розпорядженні диктатора в країні — керівництва КПРС) забезпечуються культурні потреби людности книжковою продукцією рідною мовою. Ось розрахунок для 1964 року:

Показники	Великоруська мова	Українська мова	Мови інших народів	Разом СРСР
Людність у тисячах на 1. I. 1964 (обчислення)	123,534	40,273	62,446	226,253
Тираж примірників книжок у тисяч. за 1964	1 012,468	78,272	107,815	1 198,555
На 100 осіб людности даної національності припадає примірників тиражу книг	820	194	173	530

Із цих даних бачимо, що тиражу книжок рідною мовою припадало в 1964 році на сотню українців у 4,2 рази менше, ніж на сотню великоросів, а на сотню інших неросійських національностей пересічно у 4,7 рази менше за великоросів. Такі наслідки дала на практиці фактична (а не пропагандивна) ленінська національна політика керівництва КПРС. Та воно й зрозуміле: адже в партії великороси за даними на 1965 рік становлять абсолютну більшість — 62,4% і мають спроможність абсолютно все вирішувати за своїм бажанням. Республіканські ж партії є фактично відділами КПРС. Вони цілком підлягають московському центрові, і склад їх комплектується за вказівками й під контролем Москви.

Кінчаючи свої зауваження щодо особливостей, що їх виявляють дані про загальний рух книжкової продукції цілого СРСР, зупинюся ще й на особливостях цього руху в самій УРСР. Ми маємо у себе статистичні дані для трьох років (1932, 1940 і 1964) про тиражі книжок на Україні загальні і в т. ч. українською мовою. Ці дані варті того, щоб розглянути їх, бо вони наочно підтверджують

шовіністичне спрямування політики президії ЦК КПРС на Україні:²⁷⁾

Роки	Видано на Україні тисяч примірників тиражу книжок:		
	Всього тисяч	У тому числі українською мовою тисяч	у %/о/о
1932	80,895	69,870	86,4
1940	51,370	41,327	80,4
1964	116,500	78,028	67,0

Тут бачимо, що 1932 року серед загального тиражу книжок, що їх було видано на Україні, книжки українською мовою становили 86,4%. Але після національного й соціального розгрому України в 1930-их роках, — що його здійснила компартія, переважно великоруська за своїм складом, — тираж книжок українською мовою, що їх видано було на Україні, зменшився в 1940 році вже до 80,4%, а в 1964 аж до 67%.

Треба відзначити тут, що за всіма наявними даними, керівництво комуністичної партії особливо гальмує видання українською мовою наукових та технічних книжок. Так, на підставі офіційного «Тематичного плану» із 517 назв книжок з ділянки техніки, хемії, будівництва, архітектури й комунального господарства, що мали вийти у 1965 році на Україні, українською мовою було лише 83 назви, або тільки 16% загальної кількості.²⁸⁾ Цей факт ясно говорить про те, що сьогочасна культурно-національна політика проводу КПРС намагається йти на Україні слідами емського едикту царя Олександра II з 1876 року.

Виявивши загальну тенденцію політики президії ЦК КПРС у справі видання в СРСР книжок національними мовами, спробуємо тепер виявити, які саме категорії книжкової продукції неросійських народів підпали особливим утискам. На жаль, для докладного висвітлення цього питання маємо ще менше даних. Там, де в офіційних статистичних щорічниках Книжкової палати СРСР подаються відомості в розрізі мети призначення книжкової продукції («целевое назначение»), виділяються тиражі лише великоруською мовою. Тож про тиражі книжок у розрізі мети їхнього призначення ні українською мовою, ні нарізно мовами інших неросійських народів СРСР (навіть тих, що мають свої суверенні нібито республіки) відомостей у статистичних щорічниках СРСР немає. Влада диктаторів тримає їх у таємниці. Тому можемо піддати тут аналізу лише сумарні відомості для всіх разом неросійських народів.

Візьмімо спершу важливу для кожного народу групу тиражів наукових книг. Ця бо група є найголовнішим показником культурного

²⁷⁾ Абсолютні дані взято:

а) за 1932 рік з книжки С. Николишина «Культурна політика . . .», стор. 44.

б) за 1940 і 1964 з 17 тому УРЕ (Київ, 1965), стор. 546.

²⁸⁾ «Український голос» (Вінніпег) ч. 4 за 26. I. 1966.

рівня того чи того народу. Але перед тим розглянемо відомості про аспірантів і науковців, творців тієї літератури.

Аспіранти. Розподілу аспірантів за національною ознакою статистичні щорічники СРСР соромливо не подають. Доводиться обмежитися розподілом їх між складовими республіками. На кінець 1964 року всіх аспірантів у СРСР було 83 271 (див. табл. Б в додаткові). З того числа в РСФРР було їх зосереджено 56 323, або 67,6% всієї кількості (при питомій вазі людности РСФРР — 54,9%), на Україні — 10 644 аспіранти, або 12,8% всієї кількості (при питомій вазі людности України 19,7%) і в інших неросійських республіках — 16 304 аспіранти, або 19,6% (при питомій вазі людности цих республік — 25,4%).

Як бачимо, розподіл аспірантів між республіками яскраво дискримінаційний. Він також ніяк не свідчить про рівність націй в СРСР. Але ця дискримінація стане особливо наочною, коли зробимо розрахунок аспірантів на кожні 100 000 людности цих республік. Виявляється, що на кінець 1964 року аспірантів на кожні 100 000 припадало: в РСФРР — 44,8 особи, на Україні — 23,6 (або на 47,3% менше, ніж в РСФРР) і в інших республіках 28,0 аспірантів (або на 37,5% менше за РСФРР). Тож провід КПРС сплянував так, що Україна в 1964 році мала аспірантів відносно найменше, а в порівнянні з РСФРР менше трохи не вдвоє. Як видно з табл. Б у додаткові, розподіл аспірантів між вищими школами (де в основному підготовляються майбутні педагогічні кадри для вищих шкіл) і науковими установами (де підготовляються дослідницькі кадри) — на Україні найгірший.

На кожні 100 000 людности припадало аспірантів у наукових установах РСФРР — 17,2 особи, а на Україні тільки 8 осіб, себто — менше понад удвоє. Тут виявляється безсумнівна тенденція проводу КПРС допускати на Україні до аспірантури якнайменше осіб, а в т. ч. якнайменше до дослідницьких фахів.

Науковці. Проте відомості про аспірантів в офіційному статистичному щорічнику дані не в розрізі національної приналежности їх, а тільки в розрізі складових республік. Це викликає підозру, що на Україні, скажімо, українці при доборі в аспірантуру зазнають дискримінації. Це в певній мірі підтверджується й відомостями про науковців. Відомості про науковців у цьому джерелі розподілені за ознакою національної приналежности. З цього бачимо, що на 1. I. 1964 було в СРСР усіх науковців 565 958 осіб. Порівняльний же розподіл їх за національністю був такий:

Національні групи	Людність у тисячах на 1. I. 1964 (обчислення)	Науковців осіб	Науковців (осіб) на 10 000 людности
Великороси	123 534	373 498	30,2
Українці	40 273	59 221	14,7
Інші націон.	62 446	133 239	21,3
Разом СРСР	226 253	565 958	25,0

Офіційні відомості про аспірантів виявили нам дискримінацію України як союзної республіки. Відомості ж про науковців виявляють ще більшу дискримінацію, але вже українців як національної групи в Союзі. У той час, як на 10 000 великоруської людности в СРСР припадало на 1. І. 1964 — 30,2 осіб науковців-великоросів, а на 10 000 людности інших неросійських народів без українців — 21,3 особи науковців-невеликоросів, на 10 000 української людности (як національної групи) припадало тільки 14,7 осіб науковців-українців, себто — понад у два рази менше за науковців-великоросів.

На жаль, відомості про національний розподіл науковців на початку 1964 року дано у всесоюзному обсязі. Тому ми не можемо виявити, скільки із загальної кількості науковців-українців на 1. І. 1964 працювало на Україні, а скільки за її межами. А це теж дуже важливий момент для з'ясування спрямованості національної політики КПРС. Проте детальні відомості за 1960 рік виявили, що серед загальної кількості науковців на Україні українці-науковці завдяки політиці партії становили меншину, а саме — 48,3%. І що із загальної кількості науковців-українців понад третину (36,4%) змушено працювати за межами своєї республіки.²⁹⁾

Наукові книги. Зрозуміло, що й відомості про тиражі наукових книжок мовами неросійських народів СРСР виявляють той самий дискримінаційний підхід плянувальників із ЦК КПРС, але ще більш кричущий. На жаль, статистичні щорічники Книжкової Палати СРСР виділяють наукові книги лише великоруською мовою, мовою народу, що є гегемоном у фіктивному Союзі. Наукові ж книги всіма іншими мовами народів СРСР подаються, із явною зневагою до тих народів, тільки сумарно.

Зведену порівняльну таблицю В, в якій подається загальна кількість людности, кількість науковців і кількість тиражу наукових книг, читач знайде в додаткові. Тут же ми звернемо увагу лише на наступні плянові наслідки акції керівництва КПРС. Питома вага великоруської національної групи в СРСР становить 54,6%, питома вага науковців-великоросів підноситься вже до 66%, а питома вага тиражу примірників наукових книг великоруською мовою становить в СРСР аж 90%! І навпаки, питома вага людности неросійських народів (разом з українцями) становить в СРСР 45,4%, питома вага усіх науковців-неросіян сягає вже тільки — 34%, а питома вага наукових книг мовами усіх неросійських народів СРСР лише — 10% загальносоюзної кількості. При розрахункові ж на 10 000 людности тиражу наукових книг рідною мовою маємо: великоруською мовою 935, а невеликоруською тільки 124, себто — майже у 8 разів менше.

Нарешті, тиражу наукових книг рідною мовою припадає: на науковця-великороса — 39,9 примірників, а на науковця-невеликороса

²⁹⁾ Див. Д. Соловей, «Українська наука в колоніальних путях», 1963, стор. 227, 232.

пересічно 6,6 примірників. Такі наслідки планування органів ЦК КПРС та розподілу на це грошевих сум із спільної державної скарбниці.

Шкільні підручники. Візьмімо тепер групу тиражів підручників, що були видруковані в СРСР у 1964 році для різних шкіл, враховуючи й заочне навчання. Загальна кількість тиражу цієї групи досягла в 1964 році — 341 186 000 примірників. Але з того числа 258 591 000, або 75,8%, було надруковано великоруською мовою (при питомій вазі великоросів у СРСР — 54,6%) і тільки 82 595 000, або 24,2%, всіма іншими мовами СРСР (хоча питома вага неросійських народів у Союзі сягає — 45,4%. Див. табл. Г у додаткові).

Зробімо й тут розрахунок, скільки всіх навчальних книжок рідною мовою припадає на кожну сотню людности тої чи тої національної групи СРСР. Виявляється, що на сто осіб великоросів — 209 примірників, а на сто осіб національностей СРСР тільки — 80, або пересічно у 2,6 разів менше за великоросів.

Розподіливши подані передніше дані між школами різних типів, здобудемо цілком ясну картину, для яких типів шкіл видання підручників рідною мовою для неросійських народів старанно гальмують русифікатори з керівництва КПРС. Виявляється, що в 1964 році підручників для загальноосвітніх шкіл великоруською мовою було в СРСР надруковано — 204 500 000, або 72,2% всієї кількості і тільки 78 805 000, або 27,8%, мовами усіх інших неросійських народів. Тож на кожну сотню великоросів припало 165 примірників різних шкільних підручників рідною мовою для загальноосвітніх шкіл, а на кожну сотню людности неросійських народів СРСР — 77 примірників їхніми рідними мовами, або у 2,4 рази менше за великоросів. З цього бачимо, що навіть діти загальноосвітніх шкіл неросійських народів поставлені у ганебні дискримінаційні умови, як порівнювати з дітьми великоросів.

Але з явищем незвичайного, грубо шовіністичного планування органів ЦК КПРС та брутально несправедливого використання коштів із спільної державної скарбниці ми стикаємося, коли переходимо до тиражів підручних навчальних книжок для середніх фахових технічних і для вищих шкіл — університетів і інститутів. Із всієї кількості тиражу підручників для середніх фахових технічних шкіл надруковано було в 1964 році в СРСР великоруською мовою аж 94% (при питомій вазі великоросів у СРСР — 54,6%), а рідними мовами інших народів тільки — 6% (при питомій вазі цих народів у СРСР — 45,4%). Майже так ж сама картина з підручниками для вищих шкіл: великоруською мовою — 93,3% й мовами усіх інших неросійських народів СРСР — 6,7% всієї кількості.

Якщо ж зробити розрахунок на сто осіб людности великоруської національности й на сто осіб людности всіх інших неросійських народів СРСР, то матимемо:

На сто осіб людности даної національної групи надруковано підручників:

Для типів шкіл	Великоруською мовою	Мовами інших народів СРСР
Для середніх фахових техніч. шкіл	12	1
Для вищих шкіл	24	2

Виходить, що в 1964 році в СРСР підручників для середніх фахових технічних і вищих шкіл для всіх неросійських народів надруковано було рідними їх мовами у дванадцять разів менше, ніж підручників великоруською мовою. В основному, очевидно, рідними мовами неросійських народів видаються тільки підручники з мов і літератур тих народів. Підручники ж з інших галузів наук для згаданих типів шкіл неросійських народів видаються за дуже малим винятком великоруською мовою. Так на практиці виглядає «скасування всіх і всіляких національних привілеїв і обмежень» і «вільний розвиток національних меншостей», що про них так облуодно писав Ленін у своїй «деклярації прав народів Росії» 2 (15) листопада 1917, захоплюючи способом збройного перевороту диктаторську владу до своїх рук.

Яка ж мета цієї грубої дискримінаційної національної політики? Мета та ж, що її ставив перед собою й російський царський уряд: а) не допускати до розвитку наукової й навчальної термінології мовами неросійських народів СРСР; б) максимально русифікувати студентів середніх фахових і вищих шкіл неросійських народів за умисне низькими бюджетовими асигнуваннями, що даються республікам тих народів.

Студенти. Але, обмежуючи до мінімуму кількість видань українською мовою підручників для середніх фахових технічних і для вищих шкіл, керівництво КІПС створює й явно дискримінаційні труднощі на шляху до здобуття вищої освіти людністю України взагалі. За передущі роки ми це докладно висвітили в монографії «Українська наука в колоніальних путях». Офіційні відомості за останні роки це цілком підтверджують. Так, у 1963-64 навчальному році на кожні 10 000 людности студентів-великоросів у вищих школах СРСР припадало — 161, студентів інших неросійських національностей без українців — 125, а студентів-українців лише 118, або на 26,3% менше за великоросів. Так само на кожні 10 000 людности властивої національної групи слухачів середніх фахових шкіл припадало: великоросів — 150, а українців — 115, або на 25,8% менше за великоросів.

Звичайно, тут у малообізнаного читача може постати питання, чи не винні в цьому самі українці, не виявляючи нахилу до здобуття фахової середньої та вищої освіти. Та це не так. Поперше, набір до цих шкіл регулюють партійно-державні органи. Подруге, у січні 1966 року Л. Чередниченко, заступник міністра вищої й середньої фахової освіти Української РСР, повідомляв, що у 1965 році на 62 тисячі місць у вищих школах України було подано заяв 202,5 тисяч,

а в тому числі багато нагороджених при закінченні середніх шкіл золотими або срібними медалями. І кількість заяв від самих медалістів, що їх подано було до київського університету, переважила на 70% кількість місць, що їх було визначено для набору.³⁰⁾ З цього бачимо, що у 1965 році 70% (більш двох третин) тих, що подали заяви про вступ до вищих шкіл України, туди не змогли потрапити.

Звичайно, державна влада в Москві, що підлягає ЦК КПРС, може не мати змоги задовольняти усіх, що бажають одержати фахову середню чи вищу освіту. Але її обов'язок, якщо вона щиро дбає про рівність усіх народів, забезпечити всім національностям СРСР однакову можливість вчитися у середніх фахових і вищих школах. Адже в її руках зосереджено планування цієї справи, вона ж визначає на це грошові суми із спільної державної скарбниці, нарешті — її ж агенти здійснюють селекцію вступників до тих шкіл. Проте фактичні дані говорять про зовсім інше. (Див. табл. Г в додаткові). Так діє примусова русифікаційна й асиміляційна машина псевдоінтернаціоналістичної КПРС, що за даними 1965 року на 62,4% складалася з великоросів. Такі яскраво дискримінаційні для України й української нації наслідки на ділянці кадрів аспірантів, науковців і студентів вищих і середніх фахових шкіл та на ділянці видання книг національними мовами неросійських народів. Все це наслідок систематичного планування, що його здійснюють великодержавні великоруські шовіністи з ЦК КПРС, які для зовнішнього світу вдяглися в тоги фальшивого ленінського «пролетарського інтернаціоналізму» й беззупинно кричать про «рівність націй» в СРСР.

ДОДАТКИ.

Табл. А. Рух кількості примірників книг від 1928 до 1964 року, мовами народів СРСР, що їх було видано на кошти із спільної державної скарбниці.³¹⁾

Роки й мови народів СРСР	Тираж у тис. примірників	у %/о
1928		
Великоруська	221,400	82,5
Українська	24,238	9,0
Інших народів СРСР	22,762	8,5
Разом	268,400	100,0

³⁰⁾ «Літературна Україна» ч. 2, 7. І. 1966.

³¹⁾ Джерела: 1) Для 1928: «Печать СССР за 40 лет». Москва, 1957, стор. 45, 46.

2) для 1932: а) «Культурное строительство СССР». Москва, 1956, стор. 317. б) С. Николишин «Культурна політика большевиків і український культурний процес». На чужині, 1947, стор. 44.

3) Для 1940, 1950, 1955: а) «Печать СССР в 1955 году». Москва, 1956, стор. 46, 47; б) УРЕ том 17, стор. 546; в) «Культурное строительство СССР». Москва, 1956, стор. 318-319.

4) Для 1960: «Печать СССР в 1960 г.», Москва, 1961, стор. 60 і 54.

5) Для 1964: «Печать СССР в 1964 г.», Москва, 1965, стор. 28.

1932	Великоруська	?	?
	Українська	69,870	12,6
	Інших народів СРСР	?	?
	Разом	555,100	100,0
1940	Великоруська	345,700	76,6
	Українська	41,327	9,2
	Інших народів СРСР	63,873	14,2
	Разом	450,900	100,0
1950	Великоруська	640,400	80,9
	Українська	62,155	7,9
	Інших народів СРСР	89,045	11,2
	Разом	791,600	100,0
1955	Великоруська	827,058	83,8
	Українська	63,509	6,4
	Інших народів СРСР	96,620	9,8
	Разом	987,187	100,0
1960	Великоруська	1 016,356	84,5
	Українська	80,580	6,7
	Інших народів СРСР	106,935	8,8
	Разом	1 203,871	100,0
1964	Великоруська	1 012,468	84,5
	Українська	78,272	6,5
	Інших народів СРСР	107,815	9,0
	Разом	1 198,555	100,0

Табл. Б. Кількість аспірантів в СРСР на кінець 1964 року в розділі між групами республік у порівнянні з кількістю людности.³²⁾

Показники	Всього	У тому числі:	
		Вищі школи	Наукові установи
Людність (тисяч) на кінець 1964			
РСФРР	125,768	—	—
Україна	45,100	—	—
Інші республіки	58,330	—	—
СРСР	229,198	—	—

³²⁾ Джерело для абсолютних даних: «Народное хозяйство СССР в 1964 г.» Москва, 1965, стор. 706, 9.

Аспірантів (осіб) у 1964

РСФРР	56,323	34,661	21,662
Україна	10,644	7,048	3,596
Інші республіки	16,304	7,813	8,491
СРСР	83,271	49,522	33,749

Аспірантів на 100 000 людности

РСФРР	44,8	27,6	17,2
Україна	23,6	15,6	8,0
Інші республіки	28,0	13,4	14,6
СРСР	36,3	21,6	14,7

Табл. В. Порівняльний розподіл за національною ознакою людности й науковців та наукових книг, що їх видано було національними мовами людности СРСР у 1964 році.³³⁾

Показники	Великороси й великоруська мова	Інші національності й їхні мови	Разом
1. Загальна кількість			
а) Людність у тисяч. на 1. I. 1964 (обчислення)	123,534	102,719	226,253
б) Науковців осіб на 1. I. 1964	373,498	192,460	565,958
в) Тираж наукових книг у тисяч. примірників у 1964	11,545	1,279	12,824
2. у %/0/0			
а) Людність	54,6	45,4	100
б) Науковці	66,0	34,0	100
в) Тираж наукових книг	90,0	10,0	100
3. На 10 000 осіб людности даної національності			
а) Науковців	30,2	18,7	25,0
б) Примірників наукових книг рідною мовою	935	125	567
4. На одного науковця			
примірників наукових книг рідною мовою	30,9	6,6	22,7

³³⁾ Джерела абсолютних даних:

а) Народное хозяйство СССР в 1963 году. Москва, 1965, стор. 9, 591.
 б) Печать СССР в 1964 году. Москва, 1965, стор. 64.

Табл. Г. Порівняльний розподіл підручників для різних типів шкіл, що їх видано в 1964 році з людністю відповідних національних груп СРСР.³⁴⁾

Показники	Великоруська мова	Мови інших народів СРСР	Разом
1. Абсолютні дані в тисячах:			
Людність на 1. І. 1964 в тисяч. (обчислення)	123,534	102,719	226,253
Тираж підручників (у т. ч. й заочне навчання) в тисяч.	258,591	82,595	341,186
У тому числі для шкіл:			
а) загальноосвітніх	204,500	78,805	283,305
б) середніх фахових	16,766	1,072	17,838
в) вищих	29,499	2,112	31,611
2. У %/о			
Людність	54,6	45,4	100
Тираж усіх підручників	75,8	24,2	100
У тому числі для шкіл			
а) загальноосвітніх	72,2	27,8	100
б) середніх фахових	94,0	6,0	100
в) вищих	93,3	6,7	100
3. На сто осіб даної національності			
примірників підручників всього	209	80	151
У тому числі для шкіл:			
а) загальноосвітніх	165	77	125
б) середніх фахових	12	1	8
в) вищих	24	2	14

Табл. Г. Порівняльний розподіл за національною приналежністю студентів вищих та середніх фахових шкіл і підручників для цих шкіл за національною мовою.³⁵⁾

Показники	Великоруська мова	Мови інших народів СРСР	Разом
1. Абсолютні дані			
а) Людність на 1. І. 1964 в тис. (обчислення)	123,534	102,719	226,253

³⁴⁾ Джерела абсолютних даних:

а) Людність — Народное хозяйство СССР в 1963 г., стор. 9; національний розподіл на підставі відсоткового співвідношення за переписом 1959 року.

б) Тираж підручників — Печать СССР в 1964 году, Москва, 1965, стор. 64.

³⁵⁾ Джерела абсолютних даних:

а) Народное хозяйство СССР в 1963 году. Москва, 1965, стор. 9, 579.

б) Печать СССР в 1964 году. Москва, 1965, стор. 64.

б) Студентів вищих шкіл у 1963-64	1,988	1,273	3,261
в) Студентів середніх фахових шкіл у 1963-64	1,910	1,073	2,983
г) Тираж підручників для вищих шкіл у 1964	29,499	2,112	31,611
г) Тираж підручників для середніх фахових шкіл у 1964	16,766	1,072	17,838
2. У %/о/о			
а) Людність	54,6	45,4	100
б) Студенти вищих шкіл	61,0	39,0	100
в) Студенти середніх фахових шкіл	64,0	36,0	100
г) Тираж підручників для вищих шкіл	93,3	6,7	100
г) Тираж підручників для середніх фахових шкіл	94,0	6,0	100
3. На 10 000 національності даної мовної групи:			
а) Студентів вищих шкіл	161	124	144
б) Студентів середніх фахових шкіл	155	104	132
4. На одного студента підручників рідною мовою:			
а) для вищих шкіл	14,8	1,66	9,7
б) для середніх фахових шкіл	8,8	1,00	6,0

Табл. Га. Скільки студентів даних національних груп припадає на кожні 10 000 своєї людности.³⁶⁾

Показники	Великороси	Українці	Інші національ.	Разом СРСР
1. Загальна кількість:				
а) Людність на 1. I. 1964 в тисяч. (обчислення)	123,534	40,273	62,446	226,253

³⁶⁾ Джерело абсолютних даних:

Народное хозяйство СССР в 1963 году. Москва, 1965, стор. 9, 579.

б) Студентів вищих шкіл осіб у 1963-64	1 987 900	476 400	796 400	3 260 700
в) Студентів середніх фахових шкіл осіб у 1963-64	1 909 800	463 000	610 000	2 982 800
2. На 10 000 людности своєї групи:				
а) Студентів вищих шкіл	161	118	128	144
б) Студентів середніх фахових шкіл	155	115	98	132
3. На 10 000 людности у %/о до великоросів				
а) Студентів вищих шкіл	100	73,3	79,5	—
б) Студентів середніх фахових шкіл	100	74,2	63,2	—

**ДВІ КНИГИ
ПРО ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС НА УКРАЇНІ**

Іван Кошелівець (упорядник):

ПАНОРАМА НАЙНОВІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УРСР

Іван Кошелівець:

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В УРСР

«Панорама» — у розмірі 368 сторінок — вибір поезії, прози та критики за останнє десятиріччя підрадянської української літератури.

Ціна — 2,95 дол.

«Сучасна література» — у розмірі 380 сторінок — широкий критичний огляд підрадянської української літератури з низкою екскурсів в історію її становлення та літературних портретів. На матеріалі останніх років автор визначає також тенденції та перспективи дальшого розвитку літератури в Українській РСР.

Ціна — 3,40 дол.

Крім цього, у видавництві «Пролог» появилвся збірник статей та есеїв

Юрій Шерех: **НЕ ДЛЯ ДІТЕЙ**

Ціна — 3,95 дол.

Ці книги ще можна набути в книгарнях або безпосередньо в видавництві «Пролог»:

Prolog, Inc., 875 West End Avenue, New York, N. Y. 10025

**БОГДАН ВИНАР: МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ
ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДІВ НА ЕМІГРАЦІЇ**

(Частина шоста)

Український вільний університет

Воєнні події 1945 року спричинили перенесення УВУ до Мюнхену, найбільшого скупчення української еміграції у повоєнні роки, де вже в 1946 році почалося аудиторне навчання з програмою, подібною до празького періоду УВУ. У загальному в університеті студіювало в ті роки коло 500 осіб, у тому числі деяка кількість чужинців.

Академічний рік 1947-48 був вершком діяльності УВУ, коли загальна кількість студентів становила 492 особи — 313 на правничому і 179 на філософічному факультетах. За час з 1946 і до 1956 рр. університет надав 100 магістерських та 156 докторських ступенів. З 1948 роком, тобто після валютної реформи в Німеччині й у зв'язку з еміграцією за океан, кількість студентів та професорів значно зменшилася, як і в інших українських високих школах. Тоді припинилося аудиторне навчання. Студії українознавства, що до того часу широко розгорнулися, мусіли перейти на інші рейки.

У вересні 1950 УВУ дістав офіційне визнання баварського міністерства освіти, при чому наукові ступені та дипломи УВУ були зрівняні з такими ступенями та дипломами німецьких університетів.

У порівнянні з іншими високими школами найбільше студентів студіювало в УВУ економічні науки.

На суспільно-економічному відділі правничого факультету викладали такі професори: Ю. Студинський — теорія та історія політичної економії; М. Васильів — політична економія й економічна політика; В. Кубійович — економічна географія, Є. Гловінський — фінанси; Т. Сосновий — фінанси і комунальне господарство; Ю. Панейко — державне і адміністраційне право; В. Гришко — державне право; доцент Б. Цюцюра — торговельне право; Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Василенко-Полонська та Б. Крупницький — історичні дисципліни. При відділі був заснований також Інститут дослідження економічних проблем Сходу Європи, який більшої діяльності, на жаль, не розгорнув.

Починаючи з 1946 року, УВУ видав коло 50 наукових праць, присвячених у більшості українознавчим питанням. Це були передусім монографії, циклоstyled оформлені і призначені як посібники для студентів. Okремо треба згадати ювілейний науковий збірник УВУ (том 6, Мюнхен, 1956, 360 стор.), де поміщена єдина стаття з економічної тематики: Микола Васильів, «Методологія вивчення оптимального розміру підприємства харчової промисловости». Деякі економічні матеріали зустрічаємо також у «Наукових записках УВУ»; наприклад, у третьому томі (Мюнхен, 1959, 75 стор.) поміщена коротка теоретична стаття М. Васильєва «Чи може існувати за колективного господарства наука політичної економії?», а в томі 4-5 надрукована німецькою мовою цікава історична розвідка Степана Ю. Процюка «Інвазія московських монет і торгівлі на Україну в добу Мазепи» (Мюнхен, 1961, стор. 138-158). У шостому томі цих записок (Мюнхен, 1963, 160 стор.) опубліковані статті проф. Т. Соснового «Теорія розміщення населення як підстава теорії радянського міста» і доцента А. Білинського «Радянське господарське право у період Хрущова».

У підсумку треба сказати, що, не враховуючи монографії відомого історика проф. Наталії Полонської-Василенко «Заселення південної України в половині XVIII стол.» (тт. 1 та 2, Мюнхен, 1960), — де подано багато матеріалів про економічні передумови заселення Нової Сербії та Новоросійської губернії, — у виданнях УВУ переважають історичні та гуманістичні дисципліни. До речі, такий закид можна б зробити також і іншим українським високим школам, які, не зважаючи на широко розгорнену програму навчання економічних дисциплін, надто мало уваги присвячували документації своїх дослідних здобутків.

Інститут вивчення СРСР

Цей інститут був створений у Мюнхені 8 липня 1950 заходами Американського комітету для визволення від більшовизму (АКВВ) з метою наукового вивчення СРСР емігрантськими науковцями, колишніми громадянами Радянського Союзу. У перші роки (1951-54) в роботі інституту брали участь передусім російські наукові та громадські діячі, а з неросіян — невелика група т. зв. прихильників федералістської концепції. Згодом у зв'язку з дуже неприхильною громадською думкою щодо такої побудови інституту і під гострим тиском неросійських національних кіл на еміграції до участі запрошено також представників інших націй, у тому числі також і українських науковців. Тут не місце ширше розглядати питання, як дійшло до «поширення національної бази» інституту, бо це по суті політичне питання. Обмежимося тільки твердженням, що з приходом

українських та інших неросійських науковців «федералістські впливи» в інституті були зведені до мінімуму і в інститутських публікаціях помітно зросло зацікавлення національною політикою та становищем неросійських народів в СРСР.

У цьому розділі ми хочемо розглянути працю українських економістів та науковців споріднених з економікою дисциплін в інституті, при чому обмежимося обговоренням праць, які зв'язані з вивченням економіки України, і тільки принагідно згадаємо також праці, що стосуються вивчення економіки СРСР у цілому, де увага приділяється також і питанню вивчення господарства України.

Отож з 1954 роком інститут значно поширив свою дослідну та видавничу діяльність, притягнувши до співпраці не тільки неросійських науковців з-поміж емігрантів, але також і деяких науковців із США та Західної Європи.

До періодичних видань інституту, де багато уваги присвячується також економічним питанням, належать: «Вестник» — російською мовою (1951 і досі); «Бюлетень» — щомісячний журнал англійською мовою (1954 і досі); «Дергі» — турецькою мовою (1955 і досі); «Совет-студіен» — німецькою мовою (1956 і досі); «Студії про Радянський Союз» — англійською мовою (1957 і досі); «Український збірник» — українською мовою (чч. 1-17, 1954-60); «Український огляд» — англійською мовою (чч. 1-8, 1955-59), і також огляди англійською мовою — білоруський, кавказький, арабський та східноєвропейський.

Крім періодичних видань, куди зараховуємо також періодично видавані звіти про студійні конференції, інститут видав багато монографічних досліджень у двох серіях — друковані і циклологічні видання, і деяку кількість довідників та бібліографій. З 1960 року дослідна та видавнича діяльність інституту помітно зменшилася, що можна, мабуть, пояснити не тільки скороченням матеріальної допомоги з боку американських кіл, а також і виїздом досить поважної кількості співробітників інституту за коєан.

Одним з найвизначніших українських співробітників інституту був проф. Євген Гловінський (1894-1964), який свою наукову кар'єру почав у Чехо-Словаччині і в 1930 році переїхав до Варшави, де до 1939 року був співробітником Українського наукового інституту та секретарем економічного відділу на чолі з проф. В. Садовським. З 1940 до 1944 року Є. Гловінський працював як директор гарбарні Брікмана в Люблинському воевідстві, а після закінчення війни переїхав до Австрії, звідки в 1949 році переселився до Мюнхену. У 1945 році він габілізувався на доцента УТГІ, а в 1954 став професором УТГІ та надзвичайним професором УВУ. У тому ж році його обрано дійсним членом НТШ і дійсним членом Інституту вивчення СРСР, де він працював як старший науковий співробітник, а з 1963 року до смерті — як заступник директора. У 1957 році Є. Гловін-

ський став звичайним професором УВУ, а з 1963 — також членом наукової ради Товариства сприяння українській науці в Німеччині. Про ранішу наукову працю проф. Гловінського було вже згадано в розділах цієї статті, де обговорювалася наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та праця Українського наукового інституту у Варшаві.

У виданнях Інституту вивчення СРСР опубліковано коло 50 наукових розвідок та статей Є. Гловінського — українською, англійською, російською, французькою, німецькою, іспанською, турецькою та арабською мовами. Багато його статей надруковано в суспільно-економічному додатку двотижневика «Сучасна Україна», декілька у журналах «Сучасність» та «Розбудова держави», як також у «Наукових збірниках УВУ» і «Наукових записках УТГІ». Є. Гловінський співпрацював у німецьких советознавчих виданнях — його стаття про фінансове господарство в енциклопедії „Sowjetbuch“ (Кельн, 1957). Він був одним з редакторів гаслової «Енциклопедії українознавства», де появилася цілий ряд його статей з економічної проблематики. У рукописі залишилася його велика праця «Фінанси Української РСР у 1939-54 рр.» (написана в 1955 році), яка є продовженням його монографії на цю саму тему, опублікованої варшавським Українським науковим інститутом.

У своїй дослідній праці в Інституті вивчення СРСР Є. Гловінський присвячує багато уваги фінансам УРСР, як також і фінансовому господарству всього СРСР. На окрему увагу заслуговує його розвідка «Фінанси Української РСР у системі фінансів СРСР» («Український збірник», ч. 2, 1955, стор. 9-25), де на основі приступних матеріалів автор старається відповісти на питання, наскільки прибутки по лінії державного бюджету, нагромаджені в Українській РСР, витрачаються на потреби інших частин СРСР. Це питання належить, як відомо, до найскладніших справ в українській економічній літературі, бо воно безпосередньо з'ясовує проблему економічної експлуатації України в системі Радянського Союзу. Розвідка дає багато цікавого матеріалу до цієї теми. З інших менших праць, присвячених розглядові радянської фінансової системи, слід назвати такі статті в англійському «Бюлетені» інституту: „The Soviet Budget for 1955“ (No. 3, 1955, pp. 30-35), „The 1955 State Loan“ (No. 6, 1955, pp. 46-49), „The Soviet National Budget for 1956“ (No. 2, 1956, pp. 33-39), „Abolition of Income tax and the Soviet tax structure“ (No. 7, 1960, pp. 18-25).

Є. Гловінський цікавився також питаннями впливу радянської фінансової структури на сільське господарство; він вивчав питання кооперації, транспорту, розвитку та розміщення промисловости тощо. З огляду на рамки нашої статті подаються тут тільки важливіші праці, що безпосередньо стосуються економіки України: «Шоста п'ятирічка і народне господарство України» («Український збірник», ч. 7, 1956, стор. 43-47), «Україна в семирічному плані» (там же, ч. 16,

1959, стор. 27-56) та «Структура рільництва України і повоєнні зміни» (там же, ч. 4, 1955, стор. 7-40). Доводиться тільки шкодувати, що цей, на нашу думку, найвизначніший економіст-фінансист на еміграції мусів часто писати дрібніші праці на замовлення інституту, які не завжди покривалися з його науковими зацікавленнями. Однак навіть у таких несприятливих емігрантських умовах Є. Гловінський залишив по собі великий науковий дорібок. Бувши послідовником проф. Ямпольського, який перший в українській економічній літературі висунув питання економічного визиску України і розробив концепцію територіального бюджету, Гловінський пішов значно далі у своїх наукових дослідях. Вивчаючи питання економічного колоніалізму, він виявив при допомозі статистичної методи недоліки популярної до того часу теорії про торговельний бальянс як ознаки колоніалізму. У своїх працях він схилився до адаптації методи платіжного (або розрахункового) бальянсу, щоб визначити висоту колоніального визиску України; ця метода включає не тільки торговельний бальянс, але також усі інші трансакції, що складаються на зміст платіжних розрахунків між двома країнами — між Росією і Україною. З цього погляду дослідна праця проф. Євгена Гловінського синтезує здобутки української економічної науки 20-их років, зокрема обговорюване в той час на Україні питання територіального бальянсу.

Другим видатним економістом-фінансистом в Інституті вивчення СРСР був Петро Кованько (Кованьківський), колишній професор Київського університету, а в 20-і та 30-і роки професор Інституту народного господарства в Києві. П. Кованько є автором багатьох праць з ділянки фінансів та комунального господарства, з яких згадаємо «Виробничі сили України» (російською мовою, 1922) та «Бюджет міста Києва» (1929). На еміграції він мало писав на українські теми, якщо не рахувати кілька популярних статей у деяких українських журналах. У виданнях інституту він опублікував цілий ряд оглядів про стан радянського бюджету і написав велику історичну працю «Бюджет СРСР — історично-критичний огляд», що появилася російською мовою (Мюнхен, 1956), де приділив деяку увагу цікавому для української економічної науки питанню про співвідношення між республіканськими і всесоюзним бюджетами. Посередньо цієї теми стосується також його друга розвідка, опублікована російською мовою, «Фінанси СРСР після другої світової війни» (Мюнхен, 1954).

Питанню вивчення колоніальної структури народного господарства України присвятив багато уваги співробітник інституту Дмитро Соловей, автор багатьох праць з ділянки статистики та історії господарства України ще на рідних землях. У виданнях інституту появилася його більша праця «Україна в системі советського колоніалізму» (Мюнхен, 1959, 188 стор.), де на підставі докладного статистичного матеріалу доведене колоніальне становище економіки України і детально розглянені окремі заходи компартії та адміністративного апа-

рату в напрямі посилення однобічного розвитку промисловости України; автор розглядає величину промислового виробництва на Україні в порівнянні з Російською РФСР і характеризує важливіші позиції українського експорту. З інших його статей, присвячених цій темі, треба згадати: «Вияв наслідків політики колоніялізму за допомогою статистичних даних про роздрібний товарообіг України» («Український збірник», ч. 13, 1958, стор. 3-28), «Національна політика партії і уряду СРСР на Україні у світлі деяких найновіших фактів» (там же, ч. 6, 1956, стор. 109-196), «Голод у системі колоніяльного панування ЦК КПРС на Україні» (там же, ч. 15, 1959, стор. 3-62), «Голод на Україні в 1946-47 рр.» (там же, ч. 17, 1960, стор. 94-109), «Українське село в 1931-33 рр.» (там же, ч. 2, 1955, стор. 64-79). Автор присвятив деяку увагу також і загальнорадянській тематиці в англійських статтях „Soviet trade agreements with the free world“ („Bulletin“, No. 2, 1955), „The struggle for consumer goods“ (ibid., No. 3, 1954).

Проф. Д. Соловей, що недавно помер у США, писав багато на тему колоніяльного визиску України Росією на сторінках журналів та газет: «Колоніяльна політика ЦК КПРС у світлі цифрових даних про транспорт і зв'язок України» («Вільна Україна», ч. 22, 1959), «Україна під п'ятою окупантів» (збірка статей за 1958 рік, вид-во «Шляхи на Україну», 1958) та інші. На окрему увагу заслуговують дві більші праці автора, які тільки посередньо заторкують економічні питання: «Голгота України. Частина I — Москвсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовими війнами» (вид-во «Український голос», Вінніпер, 1953, 288 стор.) і «Українська наука в колоніяльних пугах» (вид-во «Пролог», Нью-Йорк, 1963, 276 стор.).

Резюмуючи, можна ствердити, що економічні праці Д. Соловея, як також і його розгляд політичного поневолення України в ділянках культури та науки, популяційної та русифікаторської політики радянського уряду і, нарешті, його спогади про штучний голод на Україні виявляють не тільки широкий діапазон наукових зацікавлень автора, але виразно промовляють шлях для інших дослідників у найважливішому питанні української науки на еміграції, яким є питання економічного та політичного колоніялізмів.

У виданнях інституту багато публікувався один з молодших українських економістів — Всеволод Голубничий, який почав свої економічні студії в УТТІ і закінчив їх у Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Про його наукову діяльність на американському терені писатимемо пізніше. Тепер розглядатимемо його інститутські праці. Діапазон наукових зацікавлень В. Голубничого дуже широкий. Він досліджує теорію вартости і цін у радянській інтерпретації „Recent Soviet theories of value“ („Studies on the Soviet Union“, No. 1, 1961, pp. 47-52), як також і економічний розвиток СРСР, з нахилом до теоретичних узагальнень, — у таких працях: „Le ralentissement des

rythmes d'accroissement de l'économie soviétique" („Problèmes soviétiques“, No. 2, 1959, pp. 52-85); „Die UdSSR im Wirtschaftswettlauf mit den USA“ („Ost-Probleme“, Nr. 7, 1958). Крім аналізу радянського господарського потенціалу, Голубничого цікавить економіка Китайської Народної Республіки, як також і господарські взаємини між СРСР і Китаєм — „Soviet economic aid to China“ („Bulletin“, No. 1, 1956). Ряд праць з цієї проблематики він опублікував також в інших періодичних виданнях — „L'aide économique de l'Union Soviétique à la Chine“ („Est & Ouest“, No. 158, Paris, 1956), „La croissance économique de la Chine“ (ibid., No. 170, 1957), „Soll und Haben der chinesischen Wirtschaft“ („Ost-Probleme“, Nr. 51-52, 1956).

В. Голубничий працював також у напрямі дослідження радянських статистичних метод та показників. В інституті появилися такі його статті на цю тему: „The Soviet Price System based on a new method“ („Studies on the Soviet Union“, No. 2, 1962), „The new Soviet index for gross industrial output“ („Bulletin“, No. 12, 1955). Для українського читача цікавою буде його стаття «Статистична аналіза порівняльних цін на довготривалі споживчі товари на Україні та у США» («Український збірник», ч. 17, 1960, стор. 110-126), а передусім його збірник статистичних таблиць з коментарями „The industrial output of the Ukraine 1913-1956. A statistical analysis“ (Munich, 1957, 63 pp.). Треба підкреслити, що в цьому випадку авторові не пощастило, бо кропітке вибирування статистичних інформацій із щоденної радянської преси про величину виробництва на Україні не завжди виправдує себе: на основі інтерполяції постає багато помилкових рахунків. До того, в тому ж році появилася статистичний збірник «Народне господарство УРСР» (Київ, 1957), де є точніші статистичні дані. На нашу думку, до не надто щасливих спроб треба зарахувати відважну студію автора «Національний дохід України в 1940 і 1954 рр.» («Український збірник», ч. 10, 1957, стор. 7-40), бо недоступними є докладні статистичні дані, що унеможливило повніше опрацювати цю важливу тему. З інших важливіших праць В. Голубничого належить згадати «Сучасний стан чорної металургії України» (там же, ч. 6, стор. 54-70) і «М. Волобуев, В. Доброгаев та їх опоненти» (там же, ч. 5, 1956, стор. 7-18). Перша праця синтезує на підставі багатих статистичних даних стан української металургії за обговорюваний період, друга — вносить багато нового світла в одне з найцікавіших питань дискусії українських економістів у 20-их роках.

У підсумку цієї короткої оцінки дослідної праці В. Голубничого в рамках інституту треба підкреслити, що, не зважаючи на деякі теоретичні висновки автора виразно дискусійного характеру, його продуктивність запевнює йому одне з передових місць серед дослідників української економіки і теоретичних питань радянського господарства.

Своєю багатогранністю визначається дослідна праця А. Поплюйка, спеціаліста у вивченні розміщення та продуктивності радянської промисловости, зокрема металургії. З важливіших його праць, які посередньо заторкують також економіку України, треба назвати «Перспективы развития советской металлургии во втором послевоенном пятилетии» («Вестник Института», ч. 6, 1953, стор. 26-48), «Размеры и производительность доменных печей Советского Союза» (там же, ч. 2, 1955, стор. 5-21), «Советская металлургия до конца второй мировой войны» (там же, ч. 4, 1957, стор. 27-45), а зокрема брошуру «Производство товаров широкого потребления в СССР, 1951-1955» (Мюнхен, 1954, 62 стор.), як також статтю „Problems of Soviet industrial location“ („Bulletin“, No. 1, 1956, pp. 32-43).

Українського читача цікавитиме передусім синтетична студія А. Поплюйка «Економіка сучасної України» («Український збірник», ч. 5, 1956, стор. 19-70), яка дає проглядну картину розвитку найважливіших галузей народного господарства Української РСР за післявоєнні роки.

З інших дослідників, що публікувалися у виданнях інституту, згадаємо Степана Ю. Процюка, автора таких праць: «Принципи планового господарства в СРСР та їх здійснення на Україні» («Український збірник», ч. 1, 1954, стор. 95-105), «До критики економічної думки в СРСР в період 1954-56 рр.» (там же, ч. 15, 1959, стор. 63-92) і «Побудова гідровузла в Кахівці на фоні здійснення проекту Великого Дніпра» (там же, ч. 7, 1956, стор. 108-165). Про дослідну працю інж. С. Ю. Процюка писатимемо докладніше в розділі про наукову діяльність у США; на цьому місці відзначаємо тільки, що його історична студія про державне планування на Україні в довоєнні роки подає багато нового матеріалу і значною мірою заповнює прогалину в тій важливій тематиці, яку колись розробляв проф. В. Садовський.

Дослідженням сільського господарства в УРСР та СРСР цікавився проф. О. Архімович. З його важливіших праць, що публікувалися у виданнях інституту, треба згадати статті: «Зернові культури на Україні» («Український збірник», ч. 4, 1955, стор. 152-183), «Культура льону-довгунця в СРСР» (там же, ч. 12, 1958, стор. 153-171), „A survey of Soviet agriculture“ („Studies on the Soviet Union“, No. 3, 1961, pp. 51-63); а зокрема монографічні студії російською мовою «Культура хлопчатника в СРСР» (Мюнхен, 1954, 108 стор.) і «Зерновые культуры в СССР» (Мюнхен, 1954, 106 стор.).

Над теоретичними питаннями радянської економіки працював професор УВУ Микола Васильїв, який опублікував в Інституті вивчення СРСР декілька праць з цієї ділянки: «До питання про природу советського господарства і соціального устрою» («Український збірник», ч. 4, 1955, стор. 87-109), „Forty years of the Soviet economic system“ („Proceedings of the 9-th Institut Conference“, Munich, 1957, pp. 118-187).

На економічні теми зв'язані з вивченням промислового потенціалу СРСР та України писали: д-р І. Коропецький — „Soviet theory of industrial location“ („Studies on the Soviet Union“, No. 5, 1960), „Soviet industrial location in practice“ (ibid., No. 1, 1961); Іван Кисіль — «Українська цукрова промисловість» («Український збірник», ч. 5, 1956); А. Діберт — „Soviet waterpower development on the postwar economy“ („Bulletin“, March 1957, pp. 23-39, and April 1957, pp. 10-14).

Вивченням сільського господарства цікавилися: А. Білінський — „Reasons for the crisis in Soviet Agriculture“ („Studies on the Soviet Union“, No. 1, 1962, pp. 48-50); П. Лютарович — «МТС на Україні» («Український збірник», ч. 1, 1954, стор. 137-166); О. Парамонів — «Доля лісів України (там же, ч. 10, 1957); Ю. Вакуленко — «До питання освоєння цілинних та перелогових земель в СРСР» (там же, ч. 3, 1955, стор. 183-205).

З ділянки вивчення транспорту треба згадати праці А. Лебеда та В. Григоренка — «Матеріяли до вивчення водного транспорту на Україні, 1917-55» (там же, ч. 13, 1958, стор. 117-189); з ділянки будівництва статті: С. Нагая «Житлове будівництво і побутові умови в СРСР» (там же, ч. 1, 1954, стор. 106-136), та проф. Т. Соснового „The Soviet housing situation today“ („Soviet Studies“, No. 11, pp. 1-21); з ділянки демографії — працю проф. В. Кубійовича «Зміни в стані населення радянської України в 1927-58 рр.» («Український збірник», ч. 16, 1959, стор. 9-26). Теоретичні питання радянської економіки опрацьовував І. Майстренко — монографія «Кризові процеси в радянській економіці» (Мюнхен, 1955, 123 стор.).

Деякі економічні питання заторкувалися також у працях українських істориків і дослідників політичної проблематики. З найважливіших треба окремо згадати відому студію проф. Наталії Полонської-Василенко «Українська академія наук. Нарис історії» (томи 1 та 2, Мюнхен, 1955 та 1958), у якій схарактеризована також наукова праця українських економістів за 1918-41 роки. А далі Панаса Феденка — «Марксистські і більшовицькі теорії національного питання» (Мюнхен, 1960, 78 стор.); Федора Пігідо — «Україна під більшовицькою окупацією» (Мюнхен, 1956, 140 стор.); Олександра Юрченка — «Природа і функції советських федеративних форм» (Мюнхен, 1956, 128 стор.); Григора Сиви — «До історії більшовицької дійсності» (Мюнхен, 1955, 108 стор.); Миколи Ковалевського — «Опозиційні рухи на Україні і національна політика СРСР, 1920-54» (Мюнхен, 1955, 84 стор.); Бориса Крупницького — «Українська історична наука під советами» (Мюнхен, 1957, 122 стор.).

В інституті появилися тематичні збірники і доповідні матеріяли влаштованих конференцій, де багато уваги присвячувалося також економічним питанням в СРСР, у тому числі і в Українській РСР.

Характеризуючи дослідну працю Інституту вивчення СРСР, можна в підсумку сказати, що хоч опубліковані праці були надто нерівної якості, пророблено серйозну роботу, зокрема в ділянці економічних дослідів. Завдяки науковим стипендіям багато українських науковців мало можливість вести дослідну працю і публікувати наслідки цієї праці. У публікаціях інституту тематика, зв'язана з вивченням економічного та культурного життя на Україні, посідала видне місце, а надруковані твори українських дослідників, наприклад, Є. Гловінського, Н. Полонської-Василенко, О. Юрченка, Б. Крупницького, О. Архімовича, Д. Соловея, В. Голубничого, С. Процюка та інших вносять серйозний вклад у питання вивчення економіки та соціально-політичного становища України за останній, найновіший період.

ІНШІ КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ — 1945-65

Після Німеччини треба в першу чергу назвати Францію, де після перенесення управи Європейського відділу НТШ у 1952 році до Сарселю біля Парижу наукова праця значно посилилася. В одному з попередніх розділів уже згадано, що у Франції в 1920-і роки перебувала досить численна українська еміграція, при цій нагоді подано деякі економічні публікації. Після другої світової війни кількість еміграції збільшилася.

До найважливіших досягнень сарсельської групи НТШ слід зарахувати передусім продовження праці над дальшою появою «Енциклопедії українознавства» — над її гасловою частиною. При новій організаційній структурі НТШ, тобто у зв'язку з створенням окремих відділів в Європі, США, Канаді та Австралії, працю редакції енциклопедії (ЕУ) пов'язано з Європейським відділом НТШ: у Сарселі перебуває головна редакція ЕУ на чолі з проф. В. Кубійовичем; редакторами окремих відділів є коло 50 українських науковців, які разом з коло 300 співробітниками творять найбільший науковий апарат на еміграції.

Перший том гаслової частини ЕУ появився в 1955 році і до початку 1966 року видано 20 зошитів, тобто чотири томи на всіх вісім. Багато уваги присвячено вивченню економічних питань, і можна твердити, що економічній тематиці відведено більше місця в порівнянні з тематичною частиною ЕУ.

Економічна проблематика представлена в кількох аспектах. Опубліковано біографічні матеріали про відомих українських економістів та представників споріднених дисциплін, які працювали над економічними дослідями. Треба зауважити, що поміщені саме в цій ділянці статті не завжди відповідно зрівноважені, що можна пояснити браком відповідних біографічних даних про українських підра-

дянських економістів, знищених більшовицьким режимом. Дослідженням економіки України присвятили свої праці також чужинці, зокрема росіяни та поляки. В цій ділянці ЕУ припускає деякі неточності, а то й прогалини. Не зважаючи на ці недоліки, зібрано дуже поважний біографічний матеріал, у наслідок чого ЕУ корисно відрізняється від «Української радянської енциклопедії» (УРЕ), де біографічні матеріали подані тенденційно, а то й багато осіб, не вигідних режимові, промовчано.

В ЕУ подано багато матеріалу про історичний та теперішній розвиток окремих галузей народного господарства України з відповідною бібліографією. Більшість статей вимагала інтенсивних досліджень, а потрібні інформації треба було вибирувати з багатьох різних джерел. Історичний розвиток економіки України краще представлений в ЕУ, ніж в УРЕ. В ЕУ обговорено також такі важливі питання, як от розвиток української економічної науки, наукові та дослідні установи, економічна освіта, преса тощо. Багато уваги присвячено економічній проблематиці в гаслах, що стосуються історії та географії України, як також і в оглядах окремих адміністративних районів України та в описах країн поселення української еміграції. В цілому можна ствердити, що, враховуючи всі умови праці, — перебування співробітників у різних країнах Америки та Європи, фінансові та адміністративні труднощі, — матеріали, досі опубліковані, є, мабуть, чи не найбільшим здобутком української науки на еміграції. Вперше тут подані науково опрацьовані інформації у синтетичній формі.

Заслуга в цьому головного редактора ЕУ В. Кубійовича, який, крім редакційної праці, багато уваги присвячує також економічній проблематиці. Він є автором таких гасел: залізни руди і залізнорудна промисловість (разом з С. Процюком), зернове господарство, корисні копалини, Криворізький залізнорудний басейн (разом з С. Процюком), водне господарство (разом з А. Лебедем) і лісова та деревообробна промисловість.

З важливіших економічних статей, поміщених в окремому списку для кожного тому, слід назвати таких авторів в алфавітному порядку: Б. Винар — вовняна промисловість, горючі природні гази; В. Каразин — кольорова металургія, кондитерська промисловість, конопледжутова промисловість, консервна промисловість, легка промисловість; І. Витанович — Микола Зібер, зовнішня торгівля (разом з В. Голубничим та Є. Гловінським), кооперативна наука та кооперація (разом з В. Голубничим); В. Голубничий — життєвий стандарт, заготівлі сільсько-господарських продуктів, Інститут економіки АН УРСР, колгосп, колективізація, машинобудування, механізація; Є. Гловінський — економічна освіта, капіталізм на Україні, капіталовкладення, комбінат, кустарна промисловість (разом з В. Кубійовичем); А. Жуковський — Каховський гідровузол; А. Качор — Ма-

слосоюз; М. Курах — машино-тракторні станції; А. Лебідь — водне господарство; О. Оглоблин — мито (разом з В. Голубничим); А. Поплюйко — важке машинобудування, вогнетривка промисловість, Дніпровська гідроелектростанція, Донецький басейн (разом з В. Кубійовичем); С. Ю. Процюк — електрифікація, кам'яновугільна промисловість, Керчинський залізнорудний басейн, манганова промисловість.

Слід додати, що, крім українського видання ЕУ, редакція підготувала англомовний двотомник, перша частина якого появилася у видавництві Торонтського університету; у другій частині, яка готується до друку, буде поміщений матеріал про економіку України.

Крім праці над гасловою частиною ЕУ, Європейський відділ НТШ видав ряд наукових записок з українознавчої тематики. Як том 175 цих записок появилася монографія автора цих рядків «Українська промисловість. Студія советського колоніялізму» (передмова проф. В. Тимошенка, Париж, 1964, 397 стор.). Монографія є фактично першим томом ширше запланованого дослідження стану української промисловости в СРСР — продукційної програми та виробничого профілю української промисловости, радянської політики капіталовкладень, апарату та наслідків промислових плянувань, структури органів управління тощо.

Деяку увагу економічній проблематиці присвячують також українські громадські організації і видавництва у Франції. На сторінках тижневика «Українське слово», органу Української національної єдності (УНЄ), публікуються статті з економічних питань: С. Ю. Процюка — про розвиток української промисловости і радянське плянування, М. Павлюка — про фінансову політику, Я. Шумелди — з ділянки економічної політики, Б. Винара — про українську промисловість. У видавництві цієї газети появилася ряд книжок з радянськознавчої проблематики, де обговорюються також економічні питання. До помітніших з-поміж них належать: Яків Шумелда, «Від Маркса до Маленкова» (Париж, 1955, 220 стор.) та його «Зміни в СРСР після смерті Сталіна» (Париж, 1956, 338 стор.); Дмитро Андрієвський, «Російський колоніялізм і советська імперія» (Париж, 1958, 108 стор.); Богдан Винар, «Економічний колоніялізм на Україні» (Париж, 1958, 1958 стор.). У Парижі вийшла друком простора книга енциклопедичного характеру «Буковина, її минуле і сучасне» (1956, вид-во «Зелена Буковина», 966 стор.), авторами якої є Д. Квітковський, Т. Бриндзан та А. Жуковський. У ній опубліковано багато матеріалу про історичний розвиток та теперішній стан економіки Буковини.

Також у другому паризькому тижневику «Українець — Час», який появлявся як орган Об'єднання українських робітників у Франції (ОУРФ), публікувалися деякі економічні статті та економічна хроніка.

У Франції появилася розвідка Д. Піснячевського «Від капіталізму до кооперативізму» (Париж, 1945, 128 стор.).

*

Принаймні коротко треба згадати ті французькі дослідні установи, які вивчають радянську економіку. У деяких французьких виданнях обговорюються також питання, цікаві для дослідження української економіки, зокрема питання господарського регіоналізму; широко дискутувалися децентралізаційні реформи Хрущовського періоду тощо. Для прикладу подаємо такі студії:

P. Bernard, „Les critères de la politique économique regionale en URSS“ („Cahiers du Monde Russe et Soviétique“, No. 3, janvier-mars 1962, pp. 109-121); H. Chambre, „L'aménagement du territoire en URSS. Introduction à l'étude des regions économique soviétique“ (Edition Mouton, Paris, 1959).

У загальному українця у французьких публікаціях представлена незадовільно, хоч у післявоєнні роки у Франції значно зросло зацікавлення радянською проблематикою. Крім довоєнного Інституту слов'янських студій, працює тепер багато інших дослідних установ.

Багато матеріалів містить офіційна публікація міністерства фінансів „Problèmes économiques, statistiques et études financières“.

Широко відомі праці французьких дослідників про радянську економіку: І. Кальвеза — про національний дохід, Г. Вронського та Ж. Накона — про сільське господарство, М. Л. Лявіна — про капіталовкладення, Ш. Беттельгайма — про радянське планування. Дуже серйозною позицією у французькій економічній літературі є праця відомого російського економіста С. Н. Прокоповича „Histoire économique de l'URSS“ (Paris, 1952). Тільки посередньо заторкують деякі економічні проблеми праці В. В. Аспатур'яна та Д. Берснера, присвячені вивченню національного питання в СРСР (V. V. Aspaturian, „The Union Republics in Soviet Diplomacy“, Librairie Minard, Paris, 1960; D. Boersner, „The Bolsheviks and the National and Colonial Question“, Librairie Minard, Paris, 1957).

Немає відомостей про якусь систематичну участь українських економістів у дослідних працях французьких інститутів, за винятком Всеволода Голубничого, згаданого вже в підрозділі про Інститут вивчення СРСР. Частково цікавиться економічними питаннями також професор Брюссельського університету Роман Якемчук, автор кількох праць з ділянки міжнародного права; також у праці проф. Василя Маркуся порушується економічна проблематика.

*

У перші роки другої світової війни на терені Великобританії перестали діяти існуючі там українські установи. Лише після того, як з Канади прибули вояки українського походження, постав окремий український військовий клуб (весна 1941), а з 1943 року почав виходити «Інформаційний листок». Після цього створено Союз українських канадських вояків (СУКВ), що був предтечею Централь-

ного українського допомогового бюро (ЦУДБ) та Союзу українців у Великобританії (СУБ). Упродовж 1947 року ЦУДБ видало кілька чисел „The Refugee“; головна увага допомогового бюро була звернена на переселення полонених вояків української дивізії «Галичина» з Італії на Британський острів. При кінці 1940-их років кількість українців тут значно збільшилася: коло 14 500 осіб з-поміж військовополонених дивізії та колишніх вояків польського корпусу генерала Андерса і коло 20 000 українців, завербованих на працю з території британської окупаційної зони в Західній Німеччині. У наслідок цього, крім згаданого СУБ, постали нові суспільно-громадські організації.

З огляду на брак інтелігенції серед української еміграції у Великобританії наукова праця не могла бути поставлена на відповідному рівні. Це стосується також і видавничої діяльності. Заснований у 1947 році тижневик «Українська думка», як орган СУБ, досить рідко містить інформації про економічне життя на Україні. Більшу увагу присвячують економічним питанням місячний журнал «Визвольний шлях» (1948 і досі) та англомовний кварталник «Ukrainian Review» (1954 і досі). Однак більшість опублікованих там статей мають радше публіцистично-пропагандивний характер. До важливіших співробітників журналу треба зарахувати проф. М. Величківського, який редагував матеріали, підготовлені економічною секцією УВАН, про що згадано в підрозділі про УВАН у Німеччині. Крім цього, він опублікував там такі статті з ділянки сільського господарства: «Участь кредиту в сільському господарстві України в час советсько-московської окупації» (ч. 1, 1954), «Нове плянування сільсько-господарського виробництва» (ч. 5, 1955), «Сучасний стан працюючих в СРСР» (ч. 2, 1956), «Комуністичний визиск селянства» (ч. 4, 1957), «Ліквідація селянського присадибного господарства» (ч. 7-8, 1958), «Причини занепаду сільського господарства в СРСР, зокрема на Україні» (1964) та інші. На економічні теми в журналі писав також Михайло Павлюк (М. Марченко) — про радянське плянування, колоніальний визиск України, зовнішню торгівлю та фінанси СРСР. Він є автором брошури «Суспільство найближчого майбутнього — це нове суспільство дрібно-власницьке» (Дебрі, 1957, 120 стор.). З інших авторів у журналі «Визвольний шлях» треба згадати Д. Шалдія, Л. Лисенка, І. Бандуру, В. Богданюка та А. Кирпича.

В англомовному кварталнику друкувалися економічні статті таких авторів: Д. Шалдія, М. Мироненка, М. Чировського, А. Микулина та Б. Винара (переклади його статей з двотижневика «Сучасна Україна»). Заходами СУБ появився збірник статей п. н. «Russian Oppression in the Ukraine. Reports and Documents» (Ukrainians Publishers, London, 1962, 576 p.), де знаходимо інформативну статтю Володимира Косика «Колоніальна експлуатація України Росією». На жаль, збірник зредагований незадовільно, і тому треба погодитися з американським дослідником українського питання Джоном Армстронгом, який у своїй рецензії в журналі «Soviet Studies» (Glasgow) пише, що цінні свідчен-

ня очевидців про голод та вбивства більшовиків на Україні перемішано з дешевою пропагандою, а це тільки знижує вартість опублікованих матеріалів і викликає упередження в наукових працівників, зацікавлених українською справою.

*

Знову принаймні коротко треба згадати англійські публікації, в яких заторкнена також економіка України. Наукові досліді господарського життя СРСР мають місце в усіх університетах, при чому окремо належить відзначити School of Slavonic and East-European Studies (University of London), Institute of Soviet and East-European Studies (University of Glasgow), як також окремі катедри історичних та соціально-економічних наук в Оксфордському університеті. З важливіших періодичних видань, де часто друкуються матеріали про радянську економіку і національне питання в СРСР, треба передусім згадати: „Survey“ — A Journal of Soviet and East-European Studies (London), „Slavonic & East-European Review“ (London), „Soviet Studies“ (Glasgow). В останньому журналі, завданням якого є аналізувати соціально-економічні процеси в СРСР, публікуються матеріали, цікаві для українського читача, як от рецензії на українознавчі праці вже згаданого Дж. Армстронга; з українських авторів згадаємо С. Ю. Процюка „Russian intervention in early Ukrainian economic planning“ (No. 15, April 1964, pp. 443-458); у статті Dana G. Dalrymple „The Soviet famine of 1932-34“ (No. 15, January 1964, pp. 250-284) цитовані українські автори, але політичний аспект голоду на Україні належно не представлений.

З-поміж монографічних досліджень різних аспектів радянської економіки, в тому числі також і питань, пов'язаних з розвитком народного господарства України, треба вирізнити такі:

Walter Kolarz, „Russia and her Colonies“ (Prieger, New York, 1952); Walter Kolarz, „Race Relations in the Soviet Union“ (University of Hawaii Press, Honolulu, 1955); Walter Kolarz, „Communism and Colonialism — Essays“ (St. Martin Press, New York, 1964).

У першій монографії автор обговорює радянську політику щодо неросійських народів, при чому окремий розділ присвячує Україні. Там подані сконденсовані інформації про стан української економіки, хоч одночасно не цілком вірно насвітлено українсько-російську дискусію в 1920-і роки про колоніальний визиск України.

Національне питання в СРСР з деяким насвітленням економічних проблем обговорюється у збірнику радянських офіційних документів з коментарями Рудольфа Шлесінгера (R. Schlesinger, „The Nationalities Problem and Soviet Administration“, Routledge, London, 1956). З інших праць віднотуємо кілька розвідок, у яких зроблено порівняння між радянським і британським колоніалізмами:

Palme Dutt, „Britain's Crisis of Empire“ (London, 1949); Leonard Barnes,

„Soviet Light on the Colonies“ (London, 1944); George Padmore, „How Russia transformed her Empire“ (London, 1946); Kathleen Stahl, „British and Soviet Colonial Systems“ (London, 1950).

*

Підсумовуючи, можна ствердити, що, не зважаючи на кількісне збільшення української еміграції у Великобританії, українознавчі праці належать і далі до рідкісних явищ. Хоч у післявоєнні роки у Великобританії зросло зацікавлення радянськими справами, не вдалося (за деякими винятками) звернути увагу дослідників на українське питання в СРСР. Нам здається, що між двома світовими війнами зацікавлення Україною було куди більше, коли згадати такі публікації:

A. R. Vowles, „Ukraine and its People“ (London, 1939); W. E. D. Allen, „The Ukraine — A History“ (Cambridge, 1940); „Contemporary Russia“ — журнал, який появлявся в Лондоні з 1936 року і опублікував чимало матеріалу про Україну.

*

В інших західноєвропейських країнах існують незначні українські колонії і там тільки одиниці присвятили себе науковій праці. Так у Швеції були опубліковані дослідження Богдана Кентржинського про шведсько-українські взаємини в добу Мазепи і англомова монографія Юрія Бориса про Російську комуністичну партію та советизацію України; в Італії на сторінках преси та журналів друкуються статті і розвідки Василя Федорончука, в яких порушуються також питання економічної експлуатації України Росією. Згадати треба, що в різних європейських публікаціях можна знайти статті українських економістів, які працюють в університетах США та Канади.

У видавництві ПРОЛОГ вийшла з друку збірка матеріалів з історії України

ВИВІД ПРАВ УКРАЇНИ

Упорядкування і вступна стаття Богдана Кравцева.

Книжка має 252 стор. Ціна 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися безпосередньо до нашого видавництва або наших представників по окремих країнах.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Компіляція без літературного значення

Д-р ЛУКА ЛУЦІВ, Ольга Кобилянська (В 100-річчя її народин). Нью-Йорк — Джерсі-Сіті, в-во «Свобода», 1965, 72 стор.

Ця праця про відому буковинську письменницю, що друкувалася протягом 1963 року в часописі «Свобода», просякнена пропагандивним і журналістичним тоном і являє собою компіляцію, що не має якогось літературознавчого значення. А як популяризаційна праця, призначена для пересічного читача, вона й шкідлива: тому, хто не знає Кобилянської, вона лише перегородить дорогу до її розуміння.

Перше враження від книжечки погане: прикрашує її жахлива обкладинка — робота Тараса Шумиловича. Перше враження від тексту ще гірше: автор сповіщає, що він виступатиме з «біографічною метою», яку сучасна англо-американська критика називає «біографічною помилкою»:

«Автобіографії — це важливий засіб до пізнання творчості мистців. Цінними вони є і при оцінці творчості письменників, бо деколи відкривають в автобіографіях заслону, за якою виникли їхні твори» (стор. 7).

(До речі, відповідальність за цей стиль несе і Вячеслав Давиденко, якому належить мовна редакція).

У всіх наступних розділах автор обстоює принцип, що літературний твір, мовляв, безпосередньо висловлює авторське життя і «життєві» матеріали повнотою пояснюють твір. При тлумаченні твору (це і тільки це становить мету літературної критики) однаке позалітературні дані відіграють лише допоміжну роллю. Справжню оцінку можна робити

тільки тоді, коли твір розглядається як самостійна цілість. А Луців до того ж ототожнює автора з його літературними постатями й чинить наївну помилку:

«Пригадаймо, як важко було Кобилянській, чи пак Наталці Верковичівній з „Царівни“, дістати призначення за свої літературні твори» (стор. 17).

До поплутання життя з літературою Луців додає й банальності:

«З листів О. Кобилянської до О. Маковея виходить, що між цією письменницькою парою було глибоке почуття, не тільки редакційно-професійне відношення. Проте, кажуть, що Маковей не відважувався одружитися з тією естеткою, при якій не вільно було лягти для відпочинку на софу в скарпетках».

У другому розділі — «Нарис „Через море“» — Луців цитує великий уривок з нарису, щоб дійти до приголоштливого висновку: «...героїні О. Кобилянської по своїй змозі борються і не піддаються...»

У третьому розділі тема «освіти О. Кобилянської» служить авторові за привід навести цитати з автобіографії Кобилянської про письменників, що їх вона читала. Довідавшись таким способом, що Кобилянська багато читала, Луців знову впадає в банальність:

«О. Кобилянська мала таку „жадоду до науки і охоту до умової праці“, що вирішила навіть вийти заміж за професора-дивака, при якому могла б далі вчитися, вийти на найвищий щабель науки, знання

і відкрити широкий духовий світ. Але Ольжина сестра і Софія Окуневська вибили їй з голови плян подружжя з професором-диваком» (стор. 13).

Зміст четвертого розділу — «Перемога української стихії» — повнотою збігається з заголовком. Луців твердить, що Кобилянська почала писати по-українському, і наводить її слова про те, що вона захоплювалася «великими ідеями про визволення жінки, ідеєю соціалізму, ідеєю націоналізму, патріотизмом, який зміцняла в мені Леся Українка». І жодного слова від Луцева про причини перемоги й захоплення, про психологічні умови, в яких відбувалися ці процеси, про їхні впливи на її творчість, чи навіть про те, як саме Леся Українка вплинула на Кобилянську.

У п'ятому розділі — «О. Кобилянська не була ніцшеанкою» (!) — авторів аргумент базований на формулі, що вимагає повної тотожності думок для того, щоб установити вплив. Ніцше, мовляв, вплинув на Кобилянську (вона сама в цьому признається), але «жіночі образи Кобилянської — це не ті образи, що їх хотів бачити Ніцше». Володимир Коряк дав їй це визначення, але «не треба спростовувати цього невірного твердження, бож воно явно незгідне з правдою для кожного, хто об'єктивно читає твори Кобилянської». Луців і не спростовує, не пояснює, довівши неслухність поглядів опонента наведеним закликом.

З матеріалом про стосунки Кобилянської з Е. П. Яковсоном Луців поводить так само нерозбірливо й некритично. Туманно побалакавши про новелю «Природа», він заявляє, що:

«...Кобилянська завдячує Яковсенові: 1. окремі фрази й вислови та настроєві картини в описах природи (Рожі); 2. подібності в тематиці; залежність у композиції; 4. тип мрійливих людей, якими є Яковсенові герої» (стор. 21).

А тоді, щоб оборонитися від зауваги, що він подає обмаль доказів, Луців вибачається:

«Ми зовсім не маємо на цілі робити детальне порівняння творів Яковсена й Кобилянської...» (стор. 21).

У сьомому розділі — «За вірну оцінку творчості письменниці» — Луців приділяє сторінку цитатам з автобіографії «Про себе саму». Не подавши жодного тлумачення цитат і пояснення їхнього стосунку до теми, оголошеної патетичним радянським стилем у заголовку, Луців приступає до нападу на тих, що «невірно змальовують творчість О. Кобилянської на рідних землях під комуністичною окупацією». А тоді, наприкінці розділу:

«Москва пізнала вартість творів О. Кобилянської і признає їх цінними, перекинувши їхній ідейний зміст» (стор. 24).

І це править за висновок. Наша оцінка правильна; їхня — незаконна. Тим часом сперечання з радянськими літераторами (ще більше — лайка) нижче гідності людини, що живе в суцільно відмінних умовах. Їм можна лише бути вдячним, що вони, всупереч несприятливим умовам, спромоглися видати зібрані твори багатьох письменників 19 і початку 20 в.

Восьмий розділ — «Децо про героїнь О. Кобилянської» — полеміка з радянськими редакторами творів Кобилянської та некритична навала цитат. Висновок: «Деякі персонажі Кобилянської не витримують боротьби з життям... інші упокорюються в житті...» (стор. 28).

Про проблему землі в творах Кобилянської Луців достеменно нічого не каже. Говорить про новелі Стефаніка «Вона — земля», і «Сини», переказує сюжет «Землі», знову за допомогою довгих цитат і ще раз полемізує з редакторами.

Під заголовком «Найкраща повість О. Кобилянської» Луців твердить, що цим твором є «В неділю рано зілля копала». Свідомий того, що його визначення не оригінальне — він цитує Радзиковича і Бабишкіна й Комишанченка, редакторів зібраних творів Кобилянської, — Луців, однак, не подає переконливих аргументів. Повість, бачите, по-

будована «з дуже великою ощадністю слів», а «сюжет повісті письменниці розвиває з драматичною напругою». А далі знову цитати й перекази і, нарешті, висновок:

«Усе це разом з прегарними описами карпатської природи дозволяє нам твердити, що повість Кобилянської „В неділю рано зілля копала” треба вважати за найдороччу перлину між її іншими перлами — „Царівною”, „Ніубою” або „Землею”. Величній (так! — М. Ц.) задум авторки втілює в відповідну форму. Ідея твору обіперта на глибокій моральній правді про життя, згідне з Божими законами. Хто їх нехтує, той стягає на себе кару; так було в грецьких трагедіях і так сталося в повістях Кобилянської» (стор. 43).

І не знати, кого більше жаль: Кобилянської, що її творчість зведено до такої формули, чи Луцєва, що він користується нею. Наприкінці розділу знову відведено чимало місця нерозумній полеміці з Комишанченком і Вабишкіним.

У десятому розділі — «Через ідеологічну кладку» — Луцєв іще раз виступає з біографічною методою. Щоб дати відсіч радянській інтерпретації її життя, він збирається:

«...спинитися на її повісті з життя української інтелігенції „Через кладку”, бо в ній можна знайти і те, як авторка, чи радше її герої й героїні, проходять не тільки через ту кладку, що була над потічком, але також і те, як вони дискутують про ідеологічні проблеми, що стояли тоді перед українською інтелігенцією» (стор. 45).

По цьому слідує тлумачення поглядів персонажів у творі. І всюди відчувається дія невисловленої думки, що погляди персонажів тожожні з поглядами автора, що перші адекватно представляють другі.

Розділ «Сюжет ненаписаної повісті», якщо це можливе в такій зайвій книжці, цілком зайвий. Розповівши за статтею Михайла Рудницького («Вітчизна», березень 1962) про намір Кобилянської написати нову повість у роки, коли її здоров'я занепадало, Луцєв подає пля-

нований сюжет. Змінюючи кожне п'яте чи десяте слово в тексті Рудницького, Луцєв вставляє його в свій текст без лапок або іншого позначення, що це фактично цитата. Закінчує Луцєв таким висновком:

«Та як би там не дивитися на точність змісту переданого М. Рудницьким листа від Кобилянської, можна з певністю ствердити, що ця задумана письменницею повість не додає нових прикмет її творчості» (стор. 56).

Тож навіщо присвячувати їй стільки місця в книжці, що й так неповна? І навіщо містити в цьому розділі знятку Степана Смаль-Стоцького? Не одного його цитує Луцєв.

Дванадцятий розділ — «Твори О. Кобилянської» — це тільки реєстрація появи творів:

«Очевидно, що ми тут навели тільки перші видання творів О. Кобилянської і не згадували про книги її перекладів німецькою, російською, чеською та іншими мовами, ані про перевидання її творів, бо на це немає тут місця, та й не є це нашою ціллю» (стор. 58).

Напрошуються питання: чому ж нема місця і яка та ціль? Цілі взагалі либонь немає, а місця бракує через насичення зайвиною.

Черговий розділ — «Життя письменниці» — це побіжний, поверховий переказ фактів, підсилений цитатою з Кобилянської і завершений поблажливим патріотичним твердженням, що вона належить до української літератури, та ще нападом на радянських редакторів її творів.

В останньому розділі — «Місце О. Кобилянської в історії української літератури» — Луцєв остаточно провалюється. Він цитує Радзикеви-ча і авторів радянської «Історії української літератури», а від себе додає лише, що:

«...Кобилянська заговорила найголосніше наприкінці 19-го віку і на початку 20-го... ввела в нашу літературу психологічну повість, у якій по-мистецьки вирішувала і справу жіночої емансипації» (стор. 62-63).

Далі Луців знову цитує вигідні йому твердження і лає тих, що «невірно про неї пишуть у поневоленій Україні». Висловивши тираду, яка ніяк не личить у праці про літературу, Луців кінчає свою розвідку ще одною цитатою — цим разом з вірша Олексі Стефановича, в якому «Краса і Україна» визначені як

«двоєдина зоря» для Кобилянської.

Ця книжечка — безсистемна й некритична збірка матеріалів, що часто перестарілі й безвартисні. Читання такої банальної праці наводить на думку, що в середовищах, які шанують літературу, її поява була б неможлива.

М. ЦАРИННИК

Ще одна брошура з питань міжнародних зносин УРСР

НІНА М. УЛЬЯНОВА. Міжнародна організація праці та її конвенції. Академія наук Української РСР — Сектор держави і права. Вид-во «Наукова думка», Київ, 1964, 112 стор.

Література і документація про «Україну на міжнародній арені» дуже рідкісні щодо кількості та надто вбогі щодо якості. Маємо на думці радянські видання, що появляються в «столиці суверенної Української РСР». За час понад двадцятьрічного існування міністерства закордонних справ на київській вулиці Карла Лібкнехта появилися три збірники документів і кільканадцять низькопробних пропагандистських брошурок українською мовою: бо яка «діяльність» міністерства без власної зовнішньої політики, така й документація цієї діяльності; відомо ж, «з порожнього не наллеш».

Авторка рецензованої праці захистила в Москві в 1954 році, в Інституті держави і права Академії наук СРСР, кандидатську дисертацію на тему «Міжнародні демократичні організації працюючих та їх консультативний статус в Організації Об'єднаних Націй» (опублікована російською мовою в Києві 1956 року) і працює гепер науковим співробітником в АН УРСР, де спеціалізується на дослідженні питань міжнародних відносин Української РСР. Четвертий розділ рецензованої брошури (стор. 90-109) присвячений участі УРСР у Міжнародній організації праці (МОП), осідок якої

знаходиться в Женеві. У трьох перших розділах аналізуються з діалектичних позицій радянського марксизму статут, структура, цілі та завдання, діяльність і конвенції та рекомендації МОП.

Листом тодішнього міністра закордонних справ УРСР Анатолія М. Барановського від 30 квітня 1954 на адресу генерального директора МОП уряд УРСР зголосив свою готовість стати членом МОП і заявив, що він «приймає на себе зобов'язання Статуту Міжнародної організації праці» (збірник «Українська РСР на міжнародній арені», Київ, 1963, стор. 115). Відтоді делегації УРСР (разом з делегаціями БРСР та СРСР) беруть участь у щорічних генеральних конференціях МОП і в сесіях 11 постійних комітетів та тимчасових комісій цієї спеціалізованої установи ОН. Річ ясна, що виступи делегатів з Києва є тільки грамофонним відгомоном виступів московських делегатів, і цього факту аж ніяк не закриває Ніна Миколаївна, аргументуючи, що, мовляв, «українські делегати разом з делегатами СРСР, БРСР та інших соціалістичних країн» зробили те чи те, висунули таку чи таку пропозицію.

На кінець 1963 року МОП «прийняла 119 конвенцій і 119 рекомендацій».

дацій» (стор. 74), з-поміж яких УРСР ратифікувала тільки 22 конвенції (стор. 109); частину текстів цих конвенцій надруковано у збірнику «Українська РСР у міжнародних відносинах» (Київ, 1959). Варто б познайомитися з цими текстами, бо вони недвозначно свідчать, які міжнародноправні зобов'язання взяла на себе Українська РСР щодо свого трудового законодавства.

Так, наприклад, конвенція ч. 87 про свободу асоціацій та захист права на організацію (тобто про профспілкові права) якнайвирзніше говорить про «право працюючих створювати за своїм вибором організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в ці організації на єдиній умові — визнання статутів останньої» (стаття 2). Сама ж авторка брошури підкреслює, що «в конвенції є постанови, які зобов'язують державну владу утримуватися від усякого втручання, що може обмежити або перешкодити здійсненню перелічених у конвенції прав», і що «постанови конвенції покликані забезпечити незалежність профспілок від держави» (стор. 86). Доповненням до вищезгаданої конвенції є конвенція ч. 98 про застосування принципів права на організацію та укладення колективних договорів, де дуже детально з'ясовані заходи для захисту права на профспілкову організацію від порушень з боку підприємств.

Хто знає всю теорію і практику профспілкового життя в СРСР, у тому числі також в Українській РСР, тому не важко довести, що уряди ВРСР, СРСР та УРСР постійно грубо порушують обидві конвенції, бо ліцензовані режимом радянської професійної спілки є тільки інструментом рабовласницької системи тоталістського комунізму. Ці так звані «профспілки» не мають права а) самостійно виробляти свої статuti та адміністративні регламенти, б) вільно обирати своїх представників, в) вільно організувати свій апарат та свою діяльність, г) формувати свою програму дій і г) зо-

крема не посідають права на страйк, завоєваного робітниками в капіталістичних країнах. А про це все якнайвирзніше говориться в конвенції МОП ч. 87, ратифікованій 53 державами, в тому числі Українською РСР.

Візьмім черговий приклад: конвенції ч. 29 та 105 засуджують стосування примусової та обов'язкової праці, які згідно з преамбулою конвенції ч. 105 «є порушенням прав людини, згаданих у статуті Організації Об'єднаних Націй і проголошених у Загальній декларації прав людини». Це відомо також авторці рецензованої брошури, а також упорядникам збірника «Українська РСР у міжнародних відносинах», і всім членам політбюро ЦК КПУ та ради міністрів УРСР. Їм усім також відоме, що конвенція ч. 105 забороняє застосовувати примусову працю «як засіб політичного впливу чи виховання або як міру покарання за політичні погляди... протилежні встановленій політичній, соціальної або економічній системі; як засіб мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб для підтримки трудової дисципліни, як покарання за участь у страйках; як дискримінацію за ознаками расової, соціальної та національної приналежності або віри». Обидві конвенції ратифіковані як Українською РСР, так і Радянським Союзом (стор. 88).

Хоч тексти та зміст обох конвенцій якнайкраще відомі всьому бюрократичному апаратові КПРС та її територіального філіялу КПУ, примусова праця далі передбачається в радянському законодавстві і далі стосується в усьому СРСР, може, не в таких широких та масових розмірах, як це було в «період культу особи Сталіна».

Українська РСР ратифікувала також конвенцію ч. 11 про право на асоціацію та об'єднання працюючих у сільському господарстві і конвенцію ч. 10 про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в сільському господарстві (стор. 109).

Але кому на Україні відомі професійні спілки колгоспників та ін-

ших сільсько-господарських робітників (доярок, свинарів, буяководів, птахівниць тощо) навіть у карикатурному радянському виданні? Чи із сторінок підрадянської української преси — наприклад, «Сільських вістей», «Молоді України» та «Радянської України» — не можна довідатися, як гонять шкільну дітвору з початкових клас на «колгоспні поля», щоб рятувати засіви або «соціалістичний урожай»? Чи хрущовський закон про «зближення школи з життям», зокрема про таке «зближення» сільських шкіл, респектував «мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в сільському господарстві»? Ці всі грубі порушення конвенції ч. 10 практикувалися не тільки в «період суб'єктивізму та волонтаризму» Хрущова, вони далі практикуються тепер — тобто в період брежнєвсько-косигінського «колективного керівництва» та «наукових метод у комуністичному будівництві».

Діалектикам радянського марксизму, в тому числі також і Ніні М. Ульянової, кричущі порушення конвенцій МОП радянським режимом аж занадто добре відомі. Інакше вони не формулювали б такого твердження: «Проте ці конвенції та рекомендації не відіграють великої ролі при розробці національного трудового законодавства, ефективність застосування їх на практиці дуже низька» (стор. 4). Якщо мова про Радянський Союз та його союзні республіки — членів МОП, то справді Женевські конвенції не мають впливу на їхнє трудове законодавство, не говорячи вже про застосування їх на практиці. Ефективність цих конвенцій на просторі СРСР таки дуже низька, щобільше — її не можна спостерегти навіть під найдосконалішим мікроскопом. Тому авторка могла преспокоїно закінчити свою дослідну працю фразою: «Ратифікація Українською РСР конвенцій МОП, як правило, не викликала потреби у вжитті законодавчих або будь-яких інших засобів, бо законодавство УРСР спрямоване на створення для працюючих кращих умов, ніж перед-

бачено в цих конвенціях». Бо чому б робітникам вимагати «права на страйк» проти своєї «держави робітників»? Чому б колективізованим селянам вимагати «права на асоціацію та об'єднання», коли колгосп, виробнича бригада та ланка забезпечили їм «кращі» умови, ніж це передбачає, наприклад, конвенція МОП ч. 11? «Соціалістичні підприємства» вже «своєю природою» виключають «будь-яку експлуатацію людини людиною»!

Не тільки Н. Ульянова в рецензованій брошурі, але також уся більшовицька пропаганда хвилюється фактом, що «протягом шести років тривала... боротьба навколо питання про повноправну участь керівників підприємств та профспілок соціалістичних держав» у роботі Міжнародної організації праці (стор. 22). На цілому ряді генеральних конференцій МОП багато делегатів з-поміж підприємців та представників робітничих вільних профспілок на Заході поставило під сумнів право таких же радянських делегатів виступати від імені підприємців та робітників в СРСР. Тристороння структура, властива тільки МОП, передбачає статутowo, що делегація кожної країни мусить складатися з двох представників уряду і по одному представникові від підприємців та робітників (стаття 3) і що «кожний делегат має право голосувати в усіх питаннях, які розглядаються на конференції, індивідуально, незалежно від позиції урядових делегатів» (стаття 4). Ясно, що відповідні радянські делегати ніколи не голосували і не голосують індивідуально, а завжди згідно з встановленою наперед партійною лінією, тобто залежно від позицій своїх урядових делегатів. На жаль, на 43 сесії генеральної конференції МОП у 1959 році кваліфікована більшість делегатів визнала повноправність радянських представників підприємств та робітництва.

Хоч ні у видавців, ні в автора не було найменшого наміру з'ясувати різку протиріччя між міжнародноправними трудовими нормами,

якими формально та фактично є спроможна змінити чорне на біле. Жаліти тільки треба, що тираж конвенції МОП, і радянським трудовим законодавством — всесоюзним чи союзно-республіканським, праця Ульянової є таки свідомством цих величезних протиріч. Кожна дослідна праця з цієї ділянки викриває забріханість тоталістської комуністичної системи і жадна, навіть найдосконаліша діалектика не

є спроможна змінити чорне на біле. Жаліти тільки треба, що тираж брошури дуже низький — всього 500 екземплярів — і через це не приступний широким колам читачів. Вони напевно висловили б свою думку про «кращі» трудові умови в СРСР, ніж це «передбачено в конвенціях МОП».

В. П. СТАХІВ

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерті Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

ІВАН ФРАНКО
ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ
(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева.

Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися безпосередньо до вид-ва ПРОЛОГ або до видавництва нашого журналу та посередньо до наших представників по окремих країнах.

З М І С Т

Емма Андiевська. Крива з базарiв страшного суду	3
Володимир Державин. Афоризми	8
Михайло Нечитайло-Андриенко. Сальон мадам Т.	12
Вiктор Безрудько. Нейтрино залишається в серцi	20
Двi поезiї	55
Сидiр Чорниш. Божественнi пастки	57
Андриiй Карий. Постачання й обслуговування населення України	67
Кирило Митрович. Чи генерал де Голль вiдкриває залiзну завiсу?	78
Богдан Осадчук. Югославія зблизька й здалека	84
Дмитро Соловей. Нацiональне питання в ленинськiй теорiї i практицi	91
Богдан Винар. Матерiяли до iсторiї економiчних дослiдiв на емиграцiї	105
Критика i бiблiографiя. Компiляцiя без лiтературного зна- чення (М. Царинник) — Ще одна брошура з питань мiжнародних зносин УРСР (В. П. Стахiв)	124

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply”
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento”
(para „Suchasnist”)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
Британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14b
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Citè Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokok
Dufourstrasse 15
Burgdorf, Schweiz

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ» на 1966 рік

одно число річно:

Австралія	0,70	7.—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
С Ш А	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

